

MILITAIRE SPECTATOR

DE MODERNE LEIDER HEEFT BUIKPIJN

- Verdediging door spionage
- Back to the future: vorderen anno 2021
- De militair attachés van de DDR

FOTO US AIR FORCE, AARON OELRICH

In *Militaire Spectator* 9-2021 verschijnt onder meer: 'Whose truth? Making sense of the most relevant narratives' van dr. Peter de Werd en Frans Boersma MA.

How to operate in the information environment is subject to intense debate. Identifying and tracing multiple narratives on complex security problems enhances understanding for contemporary military operations. To illustrate this 'narrative net assessments' of U.S. and

al Qaeda narratives in the 1990s, and Iranian and Israeli narratives on military power projection in Syria between 2016 and 2018 are discussed.

The cases generate different types of insights; on counter-productiveness of statements and actions, and the need to shift the level of analysis. Both demonstrate the value of the comparative logic of the applied methodology: Analysis by Contrasting Narratives (ACN). ■

MEDEDELING KVBK

Battlefield tour KVBK naar Rotterdam

De KVBK organiseert op 28 augustus een battlefield tour naar Rotterdam. Na een introductie door luitenant-kolonel b.d. drs. Wouter Hagemeyer volgt een bezoek aan onder meer Heijlplaat, voormalig vliegveld Waalhaven, het Witte Huis en Museum Rotterdam 1940-1945 NU.

Tijden: 09.30 uur ontvangst in Rotterdam, 10.00 uur aanvang battlefield tour, 17.00 uur einde.

Kosten: leden: € 10,-, niet-leden € 20,-.

Meer informatie en aanmelden: ga naar www.kvbk.nl.

De vraag die niet werd gesteld

Desinformatie en nepnieuws zijn aan de orde van de dag en mensen realiseren zich vaak niet het onderscheid. Desinformatie is feitelijk onjuiste informatie die met kwade bedoelingen wordt gedeeld. Zodra de mainstream media hieraan gaan deelnemen en bewust desinformatie verspreiden, is er sprake van nepnieuws. De Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid noemt de verspreiding van desinformatie terecht een reële dreiging voor Nederland en zegt dat een brede aanpak geboden is om de vrijheid van meningsuiting, de democratie en de rechtsstaat te kunnen blijven garanderen.

De krijgsmacht, gericht op de veiligheid van de Nederlandse samenleving, wilde bijdragen aan het tegengaan van desinformatie, maar dat deed stof opwaaien in NRC. Maar is het allemaal wel zo slecht als NRC suggereert? Afgelopen november publiceerde de krant het artikel 'Hoe Defensie de eigen bevolking in de gaten houdt'.¹ Daarin stond dat het Land Information Manoeuvre Centre (LIMC), een tijdelijk werkverband om te experimenteren in de informatieomgeving, groepen online had gevolgd die het niet eens waren met de coronamaatregelen. Met de verkregen inzichten had het LIMC scenario's ontwikkeld hoe deze groepen de Nederlandse samenleving zouden kunnen verstoren, mogelijk zelfs ontwrichten. De scenario's hadden een voorspellende waarde: zo liep een coronademonstratie in juli 2020 in Den Haag ernstig uit de hand.

De Tweede Kamer was na het verschijnen van het NRC-artikel zeer ontstemd over het LIMC. Het Kamerdebat spitste zich vooral toe op de schending van de privacy en het ontbreken van een verzoek tot Militaire Steunverlening in het Openbaar Belang als juridische grondslag voor het LIMC-optreden – terecht constateringen. De minister van Defensie legde alle activiteiten van het LIMC stil en gelastte een onderzoek. Het onderzoeksrapport van eind maart gaf aan dat het LIMC algemeen toegankelijke bronnen had gebruikt, maar in sommige gevallen persoonsgegevens, als bijvangst, had verwerkt.² Dat laatste is niet toegestaan volgens de Algemene verordening gegevensbescherming. Eind mei besprak de Tweede Kamer het rapport. De nieuwe Kamerleden kwamen met veel vragen, maar stelden de belangrijkste niet: heeft Nederland behoefte aan het soort informatie dat het LIMC vervaardigde? Is het niet juist wenselijk in een tijd waarin desinformatie een reële dreiging is, meer inzicht te krijgen in activiteiten van groeperingen die de Nederlandse samenleving willen schaden?

De kous is nog niet af, want onder deze casus schuilt een veel groter vraagstuk, waar ook de inlichtingendiensten en andere veiligheidsorganisaties mee worstelen: vrijheid versus veiligheid. Nederlanders dienen zich goed te realiseren dat vrijheid alleen kan gedijen in een veilige omgeving. Vrijheid is nu eenmaal niet gratis. Dan moet je soms wat verworvenheden opgeven. De overheid moet, indien nodig, de grenzen durven opzoeken om burgers en de samenleving te beschermen. Bij het LIMC is men met de beste bedoelingen zelfs iets verder gegaan dan de huidige regels toestaan. Het LIMC is dan wel op de vingers getikt, daarmee is de informatieomgeving nog steeds niet veiliger geworden. Het blijft een punt van zorg. ■

¹ Esther Rosenberg en Karel Berkhout, 'Hoe Defensie de eigen bevolking in de gaten houdt', NRC, 15 november 2021.

² *Onderzoek naleving Algemene verordening gegevensbescherming. Experimenteeromgeving Land Information Manoeuvre Centre (LIMC)* (Den Haag, Functionaris voor Gegevensbescherming Avg Defensie, 31 maart 2021).

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
facebook.com/KVBKsecretaris
twitter.com/kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
drs. A. Alta
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol dr. A.J.H. Bouwmeester
prof. dr. A. ten Cate
dr. A. Claver
drs. P. Donker
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kol ir. M.P. Groeneveld
kap (R) L.J. Leeuwenburg-de Jong MA
(e-outreach)
kol mr. drs. B.M.J. Pijpers
drs. E.N. van der Steenhoven
mr. drs. A. van Vark KMar
ktz drs. H. Warnar

BUREAUREDACTIE

M. Katsman MA
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 – 316 51 20
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator

De Militaire Spectator is
aangesloten bij de European
Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 30,00
studenten € 22,50
buitenlandtoeslag € 5,00

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Coverfoto: Oefening Horse Ultimatum in
Hradiste, Tsjechië

Foto: MCD, Maartje Roos

FOTO US AIR FORCE, RENAE PITTMAN

Verdediging door spionage

Anoniem

De Amerikaanse cyberstrategie draait om twee centrale
uitgangspunten: persistent engagement en defend forward.

De militair attachés van de DDR

A.J. Vinke

Militair attachés van de DDR speelden verschillende rollen in de
diplomatie met het Warschaupact en landen daarbuiten.

392

FOTO: MCD, AARON ZWAAAL

370

De moderne leider heeft buikpijn

G.R. Dimitriu

Hoe kunnen militaire leiders, met het oog op de conflicten van de toekomst, hun organisatie inrichten op basis van vertrouwen?

380

Back to the future: vorderen anno 2021

M. Wassenaar

De herinstructie van vorderen kan Defensie flexibeler maken en het concept van de adaptieve krijgsmacht een verdere impuls geven.

Lees op www.militairespectator.nl het artikel: 'De KMA raad ik mijn toekomstige dochter niet eens aan' van tweede luitenant Irina Tziamali.

EN
VERDER

EDITORIAAL	De vraag die niet werd gesteld	353
TEGENWICHT	Leve de inquisitie!	402
BOEKEN	<i>The Spymasters</i> , filmrecensie <i>De Slag om de Schelde</i> en meer	404
GASTCOLUMN	Leeftijdsgrenzen bij de krijgsmacht	413
RETROSPECTATOR	'Machteloosheid van de macht'	414
ANDERE OGEN	Hoax	416

Verdediging door spionage

Waarom U.S. Cyber Command in feite een contra-inlichtingenstrategie uitvoert

De auteur is werkzaam voor de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst en kan om veiligheidsredenen zijn naam niet noemen.*
Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.

De commandant van het Amerikaanse U.S. Cyber Command (USCYBERCOM), generaal Paul Nakasone, verklaarde recent voor de Amerikaanse Senaat dat: 'USCYBERCOM conducted more than two dozen operations to get ahead of foreign threats before they interfered with or influenced our elections in 2020'.¹ Deze operaties passen in de nieuwe strategie van USCYBERCOM uit 2018 om *cyberspace superiority* te verkrijgen en vijandelijke cyberdreigingen tegen te gaan.^{2,3} Voorheen was de *countercyber*-strategie van de Amerikaanse krijgsmacht enerzijds gebaseerd op verdedigen binnen de eigen militaire en andere belangrijke ICT-netwerken en anderzijds dreigen met reactieve vergelding van succesvolle vijandelijke cyberoperaties. Sinds 2018 wordt in plaats daarvan geprobeerd om vijandelijke cyberdreigingen proactief te verstoren, voordat deze zich kunnen manifesteren. USCYBERCOM zou daarbij voortdurend proberen om zo dicht mogelijk bij of zelfs in vijandelijke netwerken te opereren, om zo vijandelijke cyberoperaties al te kunnen zien aankomen voordat deze gelanceerd worden. Deze Amerikaanse strategie draait daarmee om twee centrale uitgangspunten: *persistent engagement* en *defend forward*.⁴

USCYBERCOM heeft hiermee een stevig academisch en beleidsmatig debat gestimuleerd. Veel reacties van zowel critici als voorstanders hebben daarbij drie dingen gemeen. Ten eerste zien zij persistent engagement en defend forward als een conceptuele innovatie in het tegengaan van cyberdreigingen. Ten tweede analyseren zij deze strategie desalniettemin in termen en kaders die zijn ontleend aan traditionele paradigma's op oorlogvoering en strategische afschrikking. Ten derde buigen zij zich daardoor vooral over de vraag of persistent engagement en defend forward leiden tot afschrikking en stabiliteit of juist tot escalatie en een wapenwedloop in het cyberdomein.

Dit artikel betoogt daarentegen dat de strategie van persistent engagement en defend forward juist *niet* bedoeld is als vorm van afschrikking die tot meer stabiliteit moet leiden. Tevens vormt deze strategie geen conceptuele innovatie,

maar betreft het in feite een gedigitaliseerde variant van een klassieke contra-inlichtingenbenadering. Spionnen vang je immers met spionnen.

Dit artikel laat eerst zien dat de bedenkers en uitvoerders van persistent engagement en defend forward juist afstand van de paradigma's van oorlogvoering en afschrikking proberen te nemen. Daarna wordt toegelicht waarom het cyberconflict tussen de VS en zijn geopolitieke tegenstanders beter te verklaren is als een strategische competitie onder de drempel van gewapend conflict in combinatie met een *intelligence contest*. Daardoor wordt duidelijk dat USCYBERCOM in feite acteert als een inlichtingendienst in plaats van een militaire manoeuvre-eenheid. Vervolgens wordt betoogd dat de escalatierisico's van persistent engagement en defend forward beperkt zijn. Intelligence contests en strategische competities draaien namelijk juist om het behalen van cumulatieve en relatieve voordelen ten opzichte van een tegenstander zonder daarbij openlijk te provoceren of directe dwang uit te oefenen. Tot slot wordt gesteld dat de logica van afschrikking en stabiliteit alleen een functie heeft ten aanzien van de dreiging van strategische cybersabotage in de context van een ernstige politiek-militaire crisis.

Paradigmawisseling: van oorlog en afschrikking naar strategische competitie en intelligence contest

De VS, zijn bondgenoten en zijn tegenstanders zijn al decennialang verwickeld in een conflict in het cyberdomein, waarbij voortdurend over en weer cyberoperaties worden uitgevoerd die schade veroorzaken door spionage, beïnvloeding en sabotage. Al even lang debatteren academici en beleidsmakers over wat precies de aard is van dit cyberconflict en hoe staten zich het beste tegen statelijke cyberdreigingen kunnen verdedigen. Invloedrijke invalshoeken waren daarbij het gebruik van cyberspace als domein voor militaire operaties en de toepassing van het internationaal oorlogsrecht op cyberoperaties,⁵ alsmede de mogelijkheden om met behulp van afschrikking tot meer stabiliteit in het cyberdomein te komen.⁶

- * De naam van de auteur is bekend bij de redactie van de *Militaire Spectator*.
- 1 Maggie Miller, 'Cyber Command chief says dozens of cyber operations carried out to defend 2020 elections', in: *The Hill*, 25 maart 2021. Zie: <https://thehill.com/policy/cybersecurity/544993-cyber-command-chief-says-dozens-of-cyber-operations-carried-out-to>.
 - 2 U.S. Cyber Command, *Achieve and Maintain Cyberspace Superiority: Command Vision for US Cyber Command*, april 2018. Zie: <https://www.cybercom.mil/Portals/56/Documents/USCYBERCOM%20Vision%20April%202018.pdf>.
 - 3 Er moet benadrukt worden dat USCYBERCOM naast het tegengaan van vijandelijke cyberdreigingen tegen Amerikaanse militaire en andere strategische belangen ook een aantal andere taken en verantwoordelijkheden heeft. Zo is USCYBERCOM verantwoordelijk voor het ondersteunen van andere U.S. Combatant Commands met cyber- en informatieoperaties en draagt USCYBERCOM bij aan de Amerikaanse strategische afschrikking van andere dreigingen dan die in het cyberdomein. Dit artikel behandelt echter alleen de strategie van USCYBERCOM tegen vijandelijke cyberdreigingen.
 - 4 *Persistent engagement* is de term die in academische kringen en informeel door USCYBERCOM gebruikt wordt. *Defend forward* is de formele term die in de U.S. Department of Defence *Cyber Strategy* uit 2018 wordt gebruikt. De eerste term benadrukt dat het tegengaan van cyberdreigingen continu een proactieve benadering vereist, terwijl de tweede duidelijk maakt dat daarbij zo dicht mogelijk bij of in de netwerken van de tegenstander moet worden opgetreden. Ondanks het feit dat deze termen voor een groot deel overlappen worden zij vanwege deze verschillende connotaties en nuances naast elkaar gebruikt in dit artikel.
 - 5 Het rapport *Digitale Oorlogvoering* van de Adviesraad Internationale Vraagstukken en de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken uit 2011 vormt hier nog steeds een goed voorbeeld van. Zie: <https://www.adviesraadinternationalevraagstukken.nl/documenten/publicaties/2011/12/16/digitale-oorlogvoering>.
 - 6 Zie voor een overzicht bijvoorbeeld Stefan Soesanto en Max Smeets, 'Cyber Deterrence: The Past, Present, and Future', in: F. Osinga en T. Sweijts (red.), *Netherlands Annual Review of Military Studies 2020* (Den Haag, T.M.C. Asser Press, 2021). Zie: https://doi.org/10.1007/978-94-6265-419-8_20.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de concepten persistent engagement en defend forward, uitgedragen door USCYBERCOM en omarmd in de *Cyber Strategy* van het U.S. Department of Defense (DoD) uit 2018, ook in die termen besproken zouden worden.⁷ Voormalig nationale veiligheidsadviseur John Bolton stelde bijvoorbeeld dat offensieve cyberoperaties op basis van deze nieuwe strategie de 'structures of deterrence' zouden creëren.⁸ De Cyber Solarium Commission van het Amerikaanse Congres probeerde in 2020 persistent engagement te koppelen aan een strategie van 'layered cyber deterrence'.⁹ Jason Healey ontwaart in de Amerikaanse militaire cyberstrategie 'persistent engagement stability theory', maar twijfelt daarentegen of de VS daadwerkelijk naleving van bepaalde internationale normen en daarmee stabiliteit kan afdwingen.¹⁰ In hun recente artikel in de *Militaire Spectator* omschrijven Louk Faesen en Deborah Lassche persistent engagement ook als een vorm van afschrikking, waarbij zij wijzen op het risico dat deze Amerikaanse strategie juist tot destabilisering en meer wederzijdse cyberoperaties zal leiden.¹¹ Een Duitse analyse uit 2019 interpreteerde persistent engagement op soortgelijke wijze als een poging tot afschrikking.¹²

Echter, de geestelijk vaders van persistent engagement en defend forward, Michael Fischerkeller en voormalig *scholar-in-residence* bij USCYBERCOM Richard Harknett, distantieerden zich in 2017 juist expliciet van afschrikking met een artikel getiteld 'Deterrence is Not a Credible Strategy for Cyberspace'.¹³ De geestelijk moeder, Emily Goldman, betoogde eerder al dat: 'Persistence is the 180 degree opposite of deterrence'.¹⁴ In de twaalf pagina's van de *USCYBERCOM Command Vision* uit 2018 wordt de term afschrikking slechts twee keer plichtmatig genoemd, waarvan één keer in de uitzonderlijke context van strategische afschrikking van gewapend conflict in den brede.¹⁵ De *Cyber Strategy* van het DoD uit 2018 acht afschrikking vooral nuttig tegen zeer zeldzame 'malicious cyber activities that constitute a use of force'.¹⁶ In een recent artikel van USCYBERCOM-commandant Nakasone en Michael Sulmeyer komt het begrip afschrikking zelfs helemaal niet voor.¹⁷

FOTO FORT GEORGE G. MEADE

Generaal Paul Nakasone, de commandant van USCYBERCOM en directeur van de National Security Agency

- 7 Temeer daar USCYBERCOM is voortgekomen uit het U.S. Strategic Command, de hoeder en primaire uitvoerder van de nucleaire afschrikingsstrategie van de VS.
- 8 'Bolton: Offensive cyber operations create "deterrence"', in: *The Washington Post*, 31 oktober 2018. Zie: https://www.washingtonpost.com/video/world/bolton-offensive-cyber-operations-create-deterrence/2018/10/31/2552976c-dd44-11e8-8bac-bfe01fcdc3a6_video.html.
- 9 Zie het rapport van de U.S. Cyberspace Solarium Commission: <https://www.solarium.gov/report>.
- 10 Jason Healey, 'The Implications of Persistent (and Permanent) Engagement in Cyberspace', in: *Journal of Cybersecurity* 5 (2019) (1). Zie: <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyz008>.
- 11 L.L.C. Faesen en Deborah Lassche, 'Persistent engagement in het cyberdomein: stabilisatie of escalatie?', in: *Militaire Spectator* 189 (2020) (12) 636-647. Zie <https://www.militairespectator.nl/thema/operaties/artikel/persistent-engagement-het-cyberdomein-stabilisatie-escalatie>; Hugo Vijver, 'Escalatie, offensieve cybermiddelen en internationaal recht nader bezien' en de reactie van L.L.C. Faesen en Deborah Lassche hierop, in: *Militaire Spectator* 190 (2021) (2). Zie: <https://www.militairespectator.nl/thema/meningen-van-anderen/artikel/meningen-van-anderen-discussie-over-persistent-engagement>.
- 12 Matthias Schulze, 'Cyber Deterrence is Overrated: Analysis of the Deterrent Potential of the New US Cyber Doctrine and Lessons for Germany's "Active Cyber Defence"', *Stiftung Wissenschaft und Politik Comment*, augustus 2019. Zie: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2019C34/>.
- 13 Michael P. Fischerkeller en Richard J. Harknett, 'Deterrence is Not a Credible Strategy for Cyberspace', in: *Orbis* 61 (2017) (3) 381-393. Zie: <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2017.05.003>.
- 14 Combined Action Group, USCYBERCOM, *How Understanding Cyberspace as a Strategic Environment Should Drive Cyber Capabilities and Operations*, 26 februari 2013. Zie: https://www.cybercom.mil/Portals/56/Documents/FOIA%20Reading%20Room%20Docs/2013-02-26_Cyberspace_Strategic_Environment_Brief.pdf?ver=2020-01-24-095935-310.
- 15 USCYBERCOM, *Command Vision*.
- 16 U.S. Department of Defense, *Summary: Cyber Strategy*, 2018. Zie: https://media.defense.gov/2018/Sep/18/2002041658/-1/-1/1/CYBER_STRATEGY_SUMMARY_FINAL.PDF.
- 17 Paul Nakasone en Michael Sulmeyer, 'How to Compete in Cyberspace: Cyber Command's New Approach', in: *Foreign Affairs*, 25 augustus 2020. Zie: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-08-25/cybersecurity>. Nakasone noemde de term afschrikking bijvoorbeeld ook niet in zijn bijdrage aan de USCYBERCOM Legal Conference 2021. Sulmeyer schreef eerder het artikel 'How the U.S. Can Play Cyber-Offense: Deterrence Isn't Enough', in: *Foreign Affairs*, 22 maart 2018. Zie: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-03-22/how-us-can-play-cyber-offense?cid=soc-tw-rdr>.

Persistent engagement en defend forward interpreteren als een vorm van afschrikking is daarom het tegenovergestelde van wat de bedenkers en primaire uitvoerders daarmee bedoelden.

Als alternatief voor het paradigma van oorlogvoering of afschrikking stellen Richard Harknett en Max Smeets dat cyberconflict primair een vorm is van strategische competitie onder de drempel van gewapend conflict.¹⁸ Cyberoperaties worden daarbij nauwelijks ingezet als dwangmiddel in uitzonderlijke crisissituaties.¹⁹ In plaats daarvan is sprake van constante interactie tussen tegenstanders waarbij via *salami slicing tactics* en *death by a thousand cuts* uiteindelijk cumulatieve diplomatieke, informatiele, militaire of economische voordelen worden behaald. Of waarbij juist wordt verhinderd dat een tegenstander dergelijke voordelen behaalt. Eerder dan de permanente dreiging van verticale escalatie naar het gebruik van militair geweld draait deze strategische competitie om het bereiken van *faits accomplis* zonder dat een tegenstander dit überhaupt doorheeft of zodanig geprovoceerd wordt dat hij sterk moet reageren.²⁰

Een intelligence contest in de context van cyberconflict is te definiëren als een voortdurende competitie om een betere relatieve informatiepositie te behalen ten opzichte van de tegenstander

Een complementair paradigma stelt dat cyberconflict onder de drempel van gewapend conflict (oftewel: vrijwel ál het cyberconflict tot nu toe) het beste als een *intelligence contest* kan worden begrepen, in plaats van als een vorm van oorlog.²¹ Dennis Broeders en Sergei Boeke wezen er in 2018 al op dat de literatuur en beleidsdebatten zich te veel op militaire cybercommando's richten, terwijl interstatelijk cyberconflict voornamelijk gevoerd wordt door inlichtingendiensten.²² Joshua Rovner, een andere voormalige USCYBERCOM-scholar-in-residence, definieert een intelligence contest in de context van cyberconflict als een voortdurende competitie om een betere relatieve informatiepositie te behalen ten opzichte van de tegenstander. Inlichtingendiensten doen dit door meer en betere informatie dan de tegenstander te vergaren, door het moreel, de instituties en de bondgenootschappen van de tegenstander heimelijk te ondermijnen via misleiding, beïnvloeding, verstoring en sabotage, en door inlichtingencapaciteiten te prepositioneren voor een potentieel gewapend conflict.²³ Intelligence contests verlopen echter volgens een andere logica dan gewapende conflicten, al was het maar omdat, zoals Michael Poznansky stelt: 'While wars require some kind of end point, intelligence contests can go on indefinitely'.²⁴

Voorstanders van het paradigma van strategische competitie, zoals Harknett en Smeets en

- 18 Richard J. Harknett en Max Smeets, 'Cyber Campaigns and Strategic Outcomes', in: *Journal of Strategic Studies*, 4 maart 2020. Zie: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402390.2020.1732354>.
- 19 Bijvoorbeeld Borghard en Lonergan ontwikkelden een theoretisch framework voor hoe cyberoperaties als vorm van dwang (*coercion*) kunnen worden ingezet, maar zij geven tegelijkertijd toe dat dit vooralsnog moeilijk in de praktijk te brengen is. Zie Erica D. Borghard en Shawn W. Lonergan, 'The Logic of Coercion in Cyberspace', in: *Security Studies* 26 (2017) (3) 452-481. Zie: <https://doi.org/10.1080/09636412.2017.1306396>.
- 20 Michael P. Fischerkeller, 'The Fait Accompli and Persistent Engagement in Cyberspace', in: *War on the Rocks*, 24 juni 2020. Zie: <https://warontherocks.com/2020/06/the-fait-accomplis-and-persistent-engagement-in-cyberspace/>.
- 21 Jon R. Lindsay, 'Cyber Conflict vs. Cyber Command: Hidden Dangers in the American Military Solution to a Large-scale Intelligence Problem', in: *Intelligence and National Security* 36 (2021) (2) 260-278. Zie: [10.1080/02684527.2020.1840746](https://doi.org/10.1080/02684527.2020.1840746).
- 22 Sergei Boeke en Dennis Broeders, 'The Demilitarisation of Cyber Conflict', in: *Survival* 60 (2018) (6). Zie: <https://www.iiss.org/publications/survival/2018/survival-global-politics-and-strategy-december-2018> januari 2019/606-09-broeders-and-boeke.
- 23 Joshua Rovner, 'Cyber war as an intelligence contest', in: *War on the Rocks*, 16 september 2019. Zie: <https://warontherocks.com/2019/09/cyber-war-as-an-intelligence-contest/>.
- 24 Michael Poznansky, 'Covert Action, Espionage, and the Intelligence Contest in Cyberspace', in: *War on the Rocks*, 23 maart 2021. Zie: <https://warontherocks.com/2021/03/covert-action-espionage-and-the-intelligence-contest-in-cyberspace/>.

bijvoorbeeld Michael Warner, accepteren de centrale rol van inlichtingenoperaties, maar stellen wel dat cyberconflict meer is dan enkel een intelligence contest. Waar spionage, beïnvloeding en sabotage voorheen een relatief kleinschalige en ondersteunende rol speelden, kunnen zij in het cyberdomein kwantitatief op een dermate grote schaal worden ingezet dat dit een kwalitatief verschil vormt en een strategische impact heeft.²⁵ Uiteindelijk benadrukken zij echter, net als de auteurs die cyberconflict als een intelligence contest zien, dat deze twee benaderingen goed met elkaar te verenigen zijn.²⁶ Tevens vormen deze paradigma's een meer accurate beschrijving van de empirische werkelijkheid van cyberconflict tot nu toe dan de benadering van cyberoperaties als dwangmiddel ten behoeve van oorlogvoering of strategische afschrikking.²⁷

Persistent engagement en defend forward als contra-inlichtingenstrategie

Hoe passen persistent engagement en defend forward in deze twee benaderingen en hoe brengt USCYBERCOM dit in de praktijk? Zowel in de media als het academisch debat gaat de aandacht tot nu toe vooral uit naar de offensieve USCYBERCOM-operaties waarmee verstoring of sabotage wordt uitgevoerd in het netwerk van een tegenstander, en naar de signaalwerking die daarvan uitgaat. Een meer genuanceerde omschrijving is echter dat persistent engagement en defend forward vooral een continue strijd zijn om het initiatief en een informatievoordeel ten opzichte van de tegenstander. De strategie is daarmee eigenlijk gericht op het inbreken in de OODA-loop van de tegenstander.²⁸ Daardoor kan intern geanticipeerd worden op vijandelijke activiteiten door de verdediging van de eigen netwerken aan te passen. Extern kan frictie worden veroorzaakt in de operaties van de tegenstander. Het uitvoeren van offensieve verstorings- of sabotageoperaties vormt daarom slechts een klein onderdeel van persistent engagement en defend forward. In plaats daarvan is USCYBERCOM voornamelijk bezig met het verzamelen, analyseren en

verspreiden van inlichtingen. Het voortdurend bijstellen van de eigen informatiebeveiliging, het verspreiden van beveiligingsadviezen, het jagen op hackers in netwerken van bondgenoten en het delen van bijvoorbeeld Russische malware met cybersecurityonderzoekers zijn daarmee even karakteristiek voor persistent engagement en defend forward als bijvoorbeeld het uitvoeren van een DDoS-aanval tegen de cyberoperateurs van de Noord-Koreaanse inlichtingendienst.²⁹

Persistent engagement en defend forward zijn daarmee primair gericht op het continu actief of passief verstoren of saboteren van de *activiteiten* en *capaciteiten* van een tegenstander. Slechts indirect en na verloop van tijd kan mogelijk een effect op de *intenties* en *besluitvorming* van de tegenstander verwacht worden, in wat Fischerkeller *tacit bargaining* noemt.³⁰ Zoals Goldman al stelde is dit dus eigenlijk precies het tegenovergestelde van afschrikking, wat juist primair gericht is op het beïnvloeden van die intenties en besluitvorming door het communiceren van een dreigement tot vergelding. Als de strategie van USCYBERCOM toch in de mal van afschrikking geperst moet worden, dan lijkt het door het oogmerk van weerbaarheidsverhoging en het ondermijnen van de capaciteiten van de tegenstander nog het meest op *deterrence-by-denial* in plaats van *deterrence-by-punishment*.

- 25 Harknett en Smeets, 'Cyber Campaigns and Strategic Outcomes'; Michael Warner, 'A Matter of Trust: Covert Action Reconsidered', in: *Studies in Intelligence* 63 (2019) (4). Zie: <https://www.cia.gov/static/d61827122b5a1b8023e0f11678c2edce/Covert-Action-Reconsidered.pdf>.
- 26 Zie het verslag van de 'Policy Roundtable: Cyber Conflict as an Intelligence Contest' van de *Texas National Security Review* van 17 september 2020: <https://tnsr.org/roundtable/policy-roundtable-cyber-conflict-as-an-intelligence-contest/#article>.
- 27 Zie bijvoorbeeld Brandon Valeriano et al., *Cyber strategy: the evolving character of power and coercion* (New York, NY Oxford University Press, 2018).
- 28 OODA: Observe, Orient, Decide, Act.
- 29 Karen DeYoung et al., 'Trump signed presidential directive ordering actions to pressure North Korea', in *The Washington Post*, 1 oktober 2017. Zie: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/trump-signed-presidential-directive-ordering-actions-to-pressure-north-korea/2017/09/30/97c6722a-a620-11e7-b14f-f41773cd5a14_story.html.
- 30 Michael P. Fischerkeller, *Persistent Engagement and Tacit Bargaining: A Strategic Framework for Norms Development in Cyberspace's Agreed Competition*, Institute for Defense Analysis, 2018. Zie: <https://www.ida.org/-/media/feature/publications/p/pe/persistent-engagement-and-tacit-bargaining-a-strategic-framework-for-norms-development-in-cyberspaces-agreed-competition/d-9282.ashx>.

Persistent engagement en defend forward zijn primair gericht op het continu actief of passief verstoren of saboteren van de activiteiten en capaciteiten van een tegenstander

FOTO FORT GEORGE G. MEADE

‘Everything old is new again’

Praktisch gezien vormen persistent engagement en defend forward daarom eigenlijk een klassieke contra-inlichtingenstrategie, maar dan toegepast in het cyberdomein.³¹ De VS definieert contra-inlichtingen als: ‘identifying, assessing, and neutralizing foreign intelligence activities and capabilities’. Dat USCYBERCOM dit beoogt te doen door zo dicht mogelijk bij of in vijandelijke netwerken te opereren is niks nieuws. In de inlichtingenwereld wordt al eeuwenlang ingezien dat vijandelijke inlichtingenactiviteit niet alleen binnen de te beschermen belangen en organisaties opgespoord moet worden. Het is ook nodig om bronnen te ontwikkelen binnen de

vijandelijke inlichtingenorganen waarvan de dreiging uitgaat. Zoals de geschiedenis van cyberconflict laat zien, proberen inlichtingendiensten elkaar al decennialang te hacken of anderszins te compromitteren, om zo *upstream* zicht te krijgen op vijandelijke intenties, activiteiten en capaciteiten, zodat deze *downstream* gemitigeerd kunnen worden.³² Wie het initiatief en het informatievoordeel heeft, kan dit doen zonder dat die tegenstander hier erg in heeft.

Ogenschijnlijk voegt USCYBERCOM twee nieuwe componenten toe aan deze moderne contra-inlichtingenstrategie, namelijk strategische communicatie en *offensive cyber effects operations* (OCEO). Toch is het de vraag of dit werkelijk kwalitatieve veranderingen zijn.

USCYBERCOM zoekt weliswaar openlijk het contact met de politiek, academische wereld, media en bondgenoten, maar ook de Amerikaanse inlichtingendiensten hebben achter de schermen soortgelijke contacten. Ook laten zij

31 National Counterintelligence and Security Center, *U.S. Counterintelligence Strategy*. Zie: https://www.dni.gov/files/NCSC/documents/features/20200205-National_CI_Strategy_2020_2022_Executive_Summary.pdf.

32 Zie onder andere Ben Buchanan, *The Hacker and the State: Cyber Attacks and the New Normal of Geopolitics* (Cambridge, Harvard University Press, 2020), Jason Healey en Karl Grindal (red.) *A Fierce Domain: Conflict in Cyberspace, 1986 to 2012*, Cyber Conflict Studies Association, 2013, en Fred Kaplan, *Dark Territory: The Secret History of Cyberwar* (New York, Simon & Schuster, 2016).

de laatste jaren vaker openbaar van zich horen met rapportages over vijandelijke cyberoperaties, malware en modus operandi.³³

Ook de OCEO die USCYBERCOM uitvoert zijn weliswaar omkleed met de terminologie van militaire *fires and manoeuvres*, maar zijn in feite inlichtingenoperaties. Deze operaties zijn vrijwel volledig afhankelijk van de onderliggende inlichtingenpositie, worden grotendeels heimelijk uitgevoerd en zijn gericht op het creëren van bijvoorbeeld onzekerheid, misleiding, vertraging, verstoring en sabotage. Daardoor liggen zij dicht bij traditionele inlichtingenactiviteiten als *covert action* of *active measures* dan bij conventionele militaire operaties.³⁴ USCYBERCOM opereert weliswaar onder Title 10 (militaire operaties), maar heeft van het Congres de autoriteit gekregen om heimelijk op te treden opdat: 'the role of the United States Government is not apparent or to be acknowledged'.³⁵ Oftewel: USCYBERCOM kan in het cyberdomein alleen effectief optreden omdat het zich identiek kan gedragen als een inlichtingendienst die onder Title 50 (inlichtingen) opereert.

De USCYBERCOM-operaties tegen vijandelijke cyberactoren die sinds 2018 in de media bekend zijn geworden verschillen dan ook nauwelijks van bijvoorbeeld uitgelekte operaties die de NSA en CIA al langer uitvoerden. Niet toevallig zou onder de Trump-regering ook de CIA, net als USCYBERCOM, ruimere bevoegdheden voor digitale covert action hebben ontvangen.³⁶ Daarmee zou de CIA bijvoorbeeld een *hack-and-leak*-operatie hebben uitgevoerd tegen een bedrijf dat nieuwe malware ontwikkelde voor de Russische veiligheidsdienst FSB.³⁷ Ook zou de CIA de identiteit, persoonsgegevens en *hacking tools* van Iraanse hackers verspreid hebben op sociale media.³⁸ Daardoor werden Russische en Iraanse cyberoperaties tijdelijk verstoord, omdat de cybersecuritygemeenschap ineens op deze nieuwe aanvalstechnieken kon anticiperen. Deze heimelijke operaties zijn dus perfecte voorbeelden van persistent engagement en defend forward, maar toch worden zij noch door de Amerikaanse overheid noch door de media of academici zo omschreven. Politici, ambtenaren, journalisten en wetenschappers lijken geen

noodzaak te voelen om deze covert action in een nieuwe terminologie te vatten, omdat dit immers reeds een traditionele inlichtingentaak van de CIA is.

Er zit dus vrijwel geen verschil tussen datgene wat USCYBERCOM sinds 2018 doet en modern contra-inlichtingenwerk tegen vijandelijke cyberdreigingen. USCYBERCOM presenteert zich als een militaire manoeuvre-eenheid, maar opereert met persistent engagement en defend forward praktisch gezien als een inlichtingendienst.³⁹ Gezien het feit dat USCYBERCOM nog

FOTO FORT GEORGE G. MEADE

Een militair van de Amerikaanse 780th Military Intelligence Brigade houdt toezicht op een operatie. Deze brigade levert een offensieve component aan USCYBERCOM

- 33 Zie bijvoorbeeld de Twitteraccounts van de NSA (@NSACyber), CIA (@CIA) en UK-NCSC (oftewel GCHQ, @NCSC).
- 34 Zie bijvoorbeeld Thomas Rid, *Cyber War Will Not Take Place* (Londen, C. Hurst & Co., 2013). Overigens worden ook conventionele en speciale militaire operaties de laatste decennia in steeds sterkere mate door inlichtingen gedreven.
- 35 Robert Chesney, 'Offensive Cyberspace Operations, the NDAA, and the Title 10-Title 50 Debate', *Lawfareblog*, 14 december 2018. Zie: <https://www.lawfareblog.com/offensive-cyberspace-operations-ndaa-and-title-10-title-50-debate>.
- 36 Zach Dorfman *et al.*, 'Secret Trump order gives CIA more powers to launch cyberattacks', *Yahoo News*, 15 juli 2020. Zie: <https://news.yahoo.com/secret-trump-order-gives-cia-more-powers-to-launch-cyberattacks-090015219.html>.
- 37 Zak Doffman, 'Putin's Secret Intelligence Agency Hacked: Dangerous New "Cyber Weapons" Now Exposed', *Forbes*, 21 maart 2020. Zie: <https://www.forbes.com/sites/zakdoffman/2020/03/21/putins-secret-intelligence-agency-hacked-dangerous-new-cyber-weapons-target-your-devices/#2e712396778a>.
- 38 Catalin Cimpanu, 'Source code of Iranian cyber-espionage tools leaked on Telegram: APT34 hacking tools and victim data leaked on a secretive Telegram channel since last month', *ZDNet*, 17 april 2019. Zie: <https://www.zdnet.com/article/source-code-of-iranian-cyber-espionage-tools-leaked-on-telegram/>.
- 39 Lindsay, 'Cyber Conflict vs. Cyber Command'.

Persistent engagement en defend forward zijn niet zo zeer gericht op het behouden of creëren van stabiliteit, maar erkennen dat instabiliteit een fundamentele eigenschap is van het cyberdomein

steeds nauw verbonden is met de National Security Agency (NSA) mag dit geen verbazing wekken. Ook is het bijvoorbeeld geen toeval dat de offensieve component die U.S. Army Cyber Command aan USCYBERCOM bijdraagt gevormd wordt door de 780th Military Intelligence Brigade.⁴⁰

Escalatie-risico's van persistent engagement en defend forward

Onder meer Jason Healey en Robert Jervis hebben gewaarschuwd dat de assertievere Amerikaanse strategie van persistent engagement en defend forward in bepaalde scenario's kunnen leiden tot horizontale escalatie, oftewel méér wederzijdse cyberoperaties; of verticale escalatie, waarbij cyberoperaties in potentie tot gewapend conflict leiden.⁴¹ Ook zou deze

strategie mogelijk de Amerikaanse diplomatieke positie en relaties met de wereldwijde ICT-sector kunnen ondermijnen.⁴²

De strategie van persistent engagement en defend forward ziet het cyberconflict tussen de VS en zijn tegenstanders echter niet primair als het potentiële begin van een gewapend conflict, dat dus steeds beheersbaar gehouden moet worden. In plaats daarvan redeneert de nieuwe Amerikaanse benadering vanuit het 'constante contact' dat door digitalisering bestaat tussen geopolitieke tegenstanders.⁴³ In een langdurige strategische competitie moet cyberconflict daarom ook constant op een steeds fluctuerend intensiteitsniveau gevoerd worden. Zoals eerder werd geconcludeerd is cyberconflict als een vorm van een intelligence contest dan ook niet inherent eindig, maar in potentie permanent. Persistent engagement en defend forward zijn daarom in de kern niet zo zeer gericht op het behouden of creëren van stabiliteit, maar erkennen juist dat een zekere mate van instabiliteit een fundamentele eigenschap is van het cyberdomein. USCYBERCOM accepteert en omarmt die instabiliteit, en benadrukt juist daarom dat engagement *persistent* moet zijn om de primaire doelen van het behouden van het initiatief en het informatievoordeel te kunnen realiseren. Daarmee vergeleken is het bevorderen van strategische stabiliteit door middel van de 'persistent engagement stability theory' die Healey ontwaart⁴⁴ of de theorie van 'tacit bargaining' die Fischerkeller oppert⁴⁵ hoogstens een afgeleid en secundair doel, voor zover de Amerikaanse overheid dit überhaupt onderschrijft.

USCYBERCOM is zich dus van de escalatie-risico's bewust, maar werpt tegen dat het tot nu toe juist de zelfopgelegde terughoudendheid en onderreactie van de VS waren die meer vijandelijke cyberoperaties uitlokten. Daardoor zou de VS al decennialang cumulatieve schade lijden in de strategische competitie waarin het land verwickeld is. Zoals een Amerikaanse defensiemedewerker zei: 'It's not escalatory. In fact, we're finally in the game.'⁴⁶ Wellicht dat dit standpunt inderdaad nadelig zou kunnen uitpakken voor de *soft power* van de VS, maar de

40 Zie de website van de 780th Military Intelligence Brigade van U.S. Army Intelligence and Security Command en U.S. Army Cyber Command: <https://www.inscom.army.mil/MS/780MB/index.html>.

41 Zie bijvoorbeeld Faesen en Lassche, 'Persistent engagement in het cyberdomein: stabilisatie of escalatie?' en Jason Healey en Robert Jervis 'The Escalation Inversion and Other Oddities of Situational Cyber Stability', in: *Texas National Security Review* 3 (2020) (4) 30–53. Zie: <https://tnsr.org/2020/09/the-escalation-inversion-and-other-oddities-of-situational-cyber-stability/>.

42 Faesen en Lassche, 'Persistent engagement in het cyberdomein: stabilisatie of escalatie?'; Vijver, 'Escalatie, offensieve cybermiddelen en internationaal recht nader bezien'.

43 Fischerkeller en Harknett, 'Deterrence is Not a Credible Strategy for Cyberspace'.

44 Healey, 'The implications of persistent (and permanent) engagement in cyberspace'.

45 Fischerkeller, *Persistent Engagement and Tacit Bargaining*.

46 Ellen Nakashima, 'U.S. Cyber Command operation disrupted Internet access of Russian troll factory on day of 2018 midterms', in: *The Washington Post*, 27 februari 2019. Zie: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-cyber-command-operation-disrupted-internet-access-of-russian-troll-factory-on-day-of-2018-midterms/2019/02/26/1827fc9e-36d6-11e9-af5b-b51b7ff322e9_story.html.

VS neemt dat kennelijk op de koop toe. Met andere woorden: de risico's van inactie worden gezien als groter dan de risico's van actie.

Ten aanzien van de Amerikaanse relaties met bondgenoten wijst het paradigma van cyberconflict als een intelligence contest daarbij overigens wel op een factor die in elk geval de diplomatieke risico's beperkt. Healey schetst een scenario waarbij USCYBERCOM eigenstandig in bijvoorbeeld Nederlandse infrastructuur of netwerken zou opereren tegen vijandelijke statelijke actoren.⁴⁷ Afgezien van het feit dat dit geen accurate weerspiegeling van de operationele realiteit vormt, mag hierboven duidelijk geworden zijn dat het voor USCYBERCOM ondoenlijk zou zijn zich te onttrekken aan de praktijk van reguliere inlichtings samenwerking. Hugo Vijver wijst daar ook op in zijn recente reactie in de *Militaire Spectator*.⁴⁸

Daardoor zou de Nederlandse soevereiniteit bij operaties van USCYBERCOM adequaat gewaarborgd worden.

Ten aanzien van de Amerikaanse interactie met tegenstanders omvat de logica van intelligence contests ook een factor die escalatierisico's beheersbaar houdt of zelfs beperkt. Persistent

47 Jason Healey, 'The implications of persistent (and permanent) engagement in cyberspace', in: *Journal of Cybersecurity* 5 (2019) (1). Zie: <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyz008>.

48 Vijver, 'Escalatie, offensieve cybermiddelen en internationaal recht nader bezien'.

Amerikaanse militairen oefenen met cyberoperaties. Wat betreft cyberoperaties ziet de VS tegenwoordig de risico's van inactie als groter dan de risico's van actie

engagement en defend forward zijn niet alleen zelf in feite inlichtingenactiviteiten, maar zijn ook gericht tegen vijandelijke inlichtingenactiviteiten als cyberspionage en digitale active measures. Die activiteiten worden heimelijk en onder voorwaarde van *plausible deniability* uitgevoerd, juist omdat een tegenstander daarmee het risico van escalatie wil verkleinen.⁴⁹ Als deze heimelijke activiteiten onverhoopt toch onderkend worden biedt plausible deniability genoeg ambiguïteit om een rem op escalatie te vormen, zelfs als die ontkenning niet geloofwaardig is.⁵⁰ Het is maar de vraag of de twee ogenschijnlijke innovaties van USCYBERCOM, strategische communicatie en OCEO, een dusdanig effect hebben op de operationele realiteit en dynamiek van het inlichtingendomein dat grotere escalatierisico's zullen ontstaan. Harknett en Fischerkeller benadrukken dan ook dat: 'The two frameworks [of strategic competition and intelligence contests] agree that escalation is not the dominant strategic interaction dynamic in the cyberspace strategic environment'.⁵¹

Met die inzichten valt een en ander af te dingen op de interpretatie van Faesen en Lassche van de operatie van USCYBERCOM tegen de Russische trolfabriek Internet Research Agency (IRA) in 2018.⁵² Het is bijvoorbeeld de wereld op zijn kop om te suggereren dat het de VS was die hierdoor het risico op escalatie en de legitimering van de 'weaponization of information' veroorzaakt. Het is juist Rusland dat zich onder Poetin verweekt acht in een 'informatieconfrontatie' met het Westen en al jarenlang op grote schaal desinformatie en propaganda verspreidt om de cohesie en solidariteit van de NAVO en EU te ondermijnen.⁵³ Het is juist Rusland dat een 'norm van agressie in vredetijd' tegen het Westen gecreëerd heeft met zijn vele cybersabotageoperaties. De Amerikaanse verstoring of sabotage van de IRA was hierop een reactie, niet de oorzaak. De operatie van USCYBERCOM kan juist gezien worden als signaal dat het gebruik van informatie als wapen niet acceptabel is. Daarnaast zijn er voor zover bekend geen Russische vergeldingsacties uitgevoerd in reactie op deze Amerikaanse verstoringsoperatie en is escalatie dus uitgebleven. Omgekeerd is het effect van USCYBERCOM op de IRA waarschijnlijk ook zeer beperkt en tijdelijk geweest, gezien bijvoorbeeld het aantal IRA-beïnvloedingscampagnes dat Facebook sinds 2018 is blijven identificeren en verwijderen.⁵⁴ Geen van beide partijen kan deze strijd op deze manier winnen. Het meeste waar zij op kunnen hopen is dat zij er zo vaak mogelijk in zullen slagen om een tijdelijk voordeel te behalen in dit permanente kat-en-muisspel.

Afschrikking en vergelding op basis van inlichtingenoperaties

Afschrikking in de school van Herman Kahn en Robert Jervis kan mogelijk wel een functie hebben als antwoord op de dreiging van grootschalige cybersabotage van vitale infrastructuur.⁵⁵ Dit is een van de weinige vormen van cyberoperaties waarbij wel vergelijkbare effecten als kinetische gewapende aanvallen voorstelbaar zijn.⁵⁶

Rusland treft bijvoorbeeld middels zijn offensieve cyberprogramma doorlopend voorbereidingshan-

49 Poznansky, 'Covert Action, Espionage, and the Intelligence Contest in Cyberspace'.

50 Zie bijvoorbeeld Rory Cormac en Richard J. Aldrich, 'Grey is the new black: covert action and implausible deniability', in: *International Affairs* 94 (2018) (3) 477-494. Zie: <https://doi.org/10.1093/ia/iyy067>.

51 Michael P. Fischerkeller and Richard J. Harknett, 'Cyber Persistence, Intelligence Contests, and Strategic Competition', *Policy Roundtable: Cyber Conflict as an Intelligence Contest*, 17 september 2020. Zie: <https://tnsr.org/roundtable/policy-roundtable-cyber-conflict-as-an-intelligence-contest/>.

52 De IRA is inmiddels ook bekend onder de naam Федеральное агентство новостей (Federal News Agency, FAN).

53 Zie bijvoorbeeld Keir Giles, *Handbook of Russian Information Warfare*, NATO Defense College, 2015. Zie: https://www.researchgate.net/publication/313423985_Handbook_of_Russian_Information_Warfare.

54 Zie de serie uitstekende onderzoeksrapporten die het bedrijf Graphika hierover heeft gepubliceerd op basis van data van Facebook: <https://graphika.com/>. Hypothetisch zou overigens gespeculeerd kunnen worden of deze onthullingen door Facebook niet deels tot stand zijn gekomen op basis van informatie die USCYBERCOM aan Facebook heeft doorgesluist. Dat zou een representatievere en effectievere toepassing van de strategie van persistent engagement en defend forward zijn dan een enkele openlijke DDoS-operatie op de IRA.

55 Zie bijvoorbeeld Herman Kahn, *On escalation: metaphors and scenarios* (Praeger, 1965) en Robert Jervis, 'Deterrence and Perception', in: *International Security* 7 (1982) (3) 3-30. Zie: <http://www.jstor.org/stable/2538549>.

56 Voor een illustratie van hoe deze dreiging er in de praktijk uitziet, zie bijvoorbeeld Andy Greenberg, 'How an Entire Nation Became Russia's Test Lab for Cyberwar - Blackouts in Ukraine were just a trial run. Russian hackers are learning to sabotage infrastructure and the US could be next', in: *Wired*, 20 juni 2017. Zie: <https://www.wired.com/story/russian-hackers-attack-ukraine/>.

De strijd in de schaduw tussen heimelijke Russische prepositionering voor cybersabotage en westerse tegenmaatregelen is het beste te begrijpen als een intelligence contest

delingen voor dergelijke sabotage tegen Europa.⁵⁷ De VS is dit volgens *The New York Times* pas de afgelopen jaren ook tegen Rusland gaan doen.⁵⁸ Continentale Europese staten doen dit voor zover bekend echter niet tegen Rusland.⁵⁹ Dit zorgt voor een strategische asymmetrie die Rusland kan uitbuiten in een (naderende) politiek-militaire crisis. Omdat continentale Europese staten deze trede op hun escalatieladder missen, kunnen zij niet symmetrisch reageren op Russische cybersabotage. Dit maakt hen kwetsbaar voor de Russische dreiging of zelfs inzet van cybersabotage ten behoeve van afschrikking en escalatiecontrole ('escalate to de-escalate') om een politiek-militaire crisis in een vroeg stadium in het voordeel van Rusland te beslechten.

Het wegnemen van die asymmetrie lijkt op het eerste gezicht wellicht een traditionele militaire taak in plaats van een inlichtingenkwestie, maar het ligt gecompliceerder. Waar bijvoorbeeld nucleaire afschrikking berust op de angst die ingeboezemd wordt door kernraketten die passief op afstand in een onaantastbare raketsilo of onderzeeër paraat staan, is dat in het cyberdomein onmogelijk. De benodigde angst kan alleen gecreëerd worden door de vereiste digitale toegangspostities in vijandelijke vitale

infrastructuur via inlichtingenoperaties te verkrijgen en voortdurend actief in stand te houden. Op basis van deze toegang moet vervolgens een expliciet of impliciet dreigement aan de tegenstander geuit worden zonder de onderliggende inlichtingenposities in gevaar te brengen. Omgekeerd kan de angst die een tegenstander veroorzaakt namelijk worden weggenomen door zijn inlichtingenoperaties op te sporen en te mitigeren. Zolang een politiek-militaire crisis zich nog niet aandient, is de strijd in de schaduw tussen heimelijke Russische prepositionering en westerse tegenmaatregelen daarom nog steeds het beste te begrijpen als een intelligence contest. Omdat de voortdurende strijd om het initiatief en het informatievoordeel zorgt voor permanente onzekerheid over de betrouwbaarheid van de sabotagecapaciteit kan er daarnaast in plaats van *mutually assured destruction* hoogstens sprake zijn *mutually uncertain disruption*.

Overigens hoeft USCYBERCOM uiteraard niet enkel volgens de strategie van persistent engagement of defend forward te opereren. De heimelijke OCEO die de Amerikanen naar verluidt zouden plannen als antwoord op de Russische SolarWinds-campagne zouden bijvoorbeeld beter gezien kunnen worden als een poging tot afschrikking door vergelding.⁶⁰

- 57 Zie bijvoorbeeld het Dreigingsbeeld Statische Actoren van de NCTV, AIVD en MIVD: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/02/03/dreigingsbeeld-statische-actoren> en de recente jaarverslagen van de MIVD en AIVD.
- 58 David E. Sanger and Nicole Perloth, 'U.S. Escalates Online Attacks on Russia's Power Grid', in: *The New York Times*, 15 juni 2019. Zie: <https://www.nytimes.com/2019/06/15/us/politics/trump-cyber-russia-grid.html>.
- 59 Klinkenberg en Dieker laten bijvoorbeeld zien dat Nederland met de Defensie Cyberstrategie 2018 weliswaar een ambitie heeft uitgesproken op dit gebied, maar deze nog onvoldoende uitgewerkt heeft: J.C. Klinkenberg en J.B. Dieker, 'Geloofwaardige afschrikking in het cyberdomein? Nederland moet doorpakken met strategie tegen cyber én hybride conflictvoering', in: *Militaire Spectator* 190 (2021) (1) 20-27. Zie: <https://www.militairespectator.nl/thema/cyberoperaties-strategie/artikel/geloofwaardige-afschrikking-het-cyberdomein>.
- 60 David E. Sanger, Julian E. Barnes, Nicole Perloth, 'Preparing for Retaliation Against Russia, U.S. Confronts Hacking by China', in: *The New York Times*, 7 maart 2021. Zie: <https://www.nytimes.com/2021/03/07/us/politics/microsoft-solarwinds-hack-russia-china.html>. Het is op het moment van schrijven overigens nog onduidelijk of dit artikel accuraat is en of de VS werkelijk een heimelijke vergelding zal uitvoeren. Ook blijft de vraag of dergelijke cyberspionage via *supply chains* wel succesvol is af te schrikken, laat staan of dit verstandig is gezien het feit dat de VS waarschijnlijk soortgelijke cyberoperaties tegen Rusland uitvoert.

Conclusie

Vanuit het perspectief van inlichtingendiensten is de nieuwe strategie van USCYBERCOM al met al nauwelijks een conceptuele vernieuwing, maar grotendeels juist heel herkenbaar. De meest in het oog springende elementen van persistent engagement en defend forward zijn de intensievere strategische communicatie van USCYBERCOM en het uitvoeren van OCEO. Dit artikel beoogde echter toe te lichten waarom die elementen slechts een relatief beperkt en niet-representatief onderdeel zijn van wat in feite grotendeels een assertieve contra-inlichtingenstrategie is die ook wordt toegepast

door bijvoorbeeld de CIA. Het analyseren van persistent engagement en defend forward vanuit de logica van een intelligence contest wijst tegelijkertijd op een van de potentiële problemen voor de strategie van USCYBERCOM die zich de komende tijd kan manifesteren. Succesvolle contra-inlichtingenoperaties leveren reeds grote voordelen op. Kan USCYBERCOM garanderen dat de kortetermijneffecten die het bereikt met openlijke strategische communicatie en OCEO opwegen tegen de aanvullende risico's die dit oplevert voor de onderliggende inlichtingenposities? Deze vraag heeft niet alleen consequenties voor USCYBERCOM zelf, maar ook voor de contra-

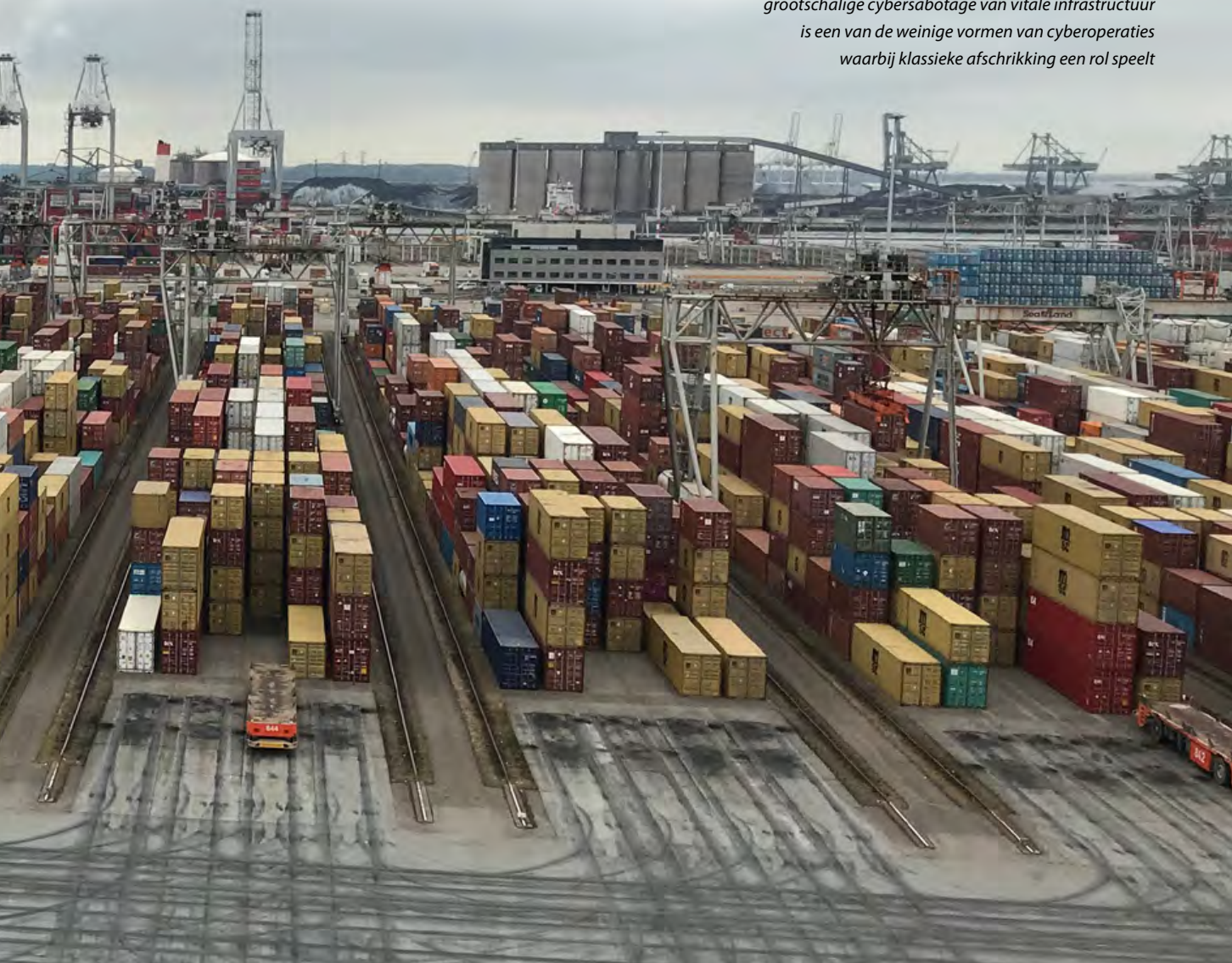
inlichtingenoperaties van andere Amerikaanse inlichtingendiensten.

Een andere vraag is of Nederland actieve steun zou moeten verlenen aan de strategie van USCYBERCOM, of hier eigenstandig gebruik van moet maken, bijvoorbeeld met Europese bondgenoten in het kader van 'strategische autonomie'? Of kan Nederland beter een eigen alternatieve strategie ontwikkelen voor strategische competitie en intelligence contests onder de drempel van gewapend conflict? Als het paradigma van oorlog, dwang en afschrikking minder relevant is voor de huidige strategische omgeving en als escalatierisico's daardoor

beperkt zijn dan gedacht, kan Nederland dan wellicht samen met bondgenoten binnen en buiten het cyberdomein assertiever optreden? Welke rol ziet Nederland dan nog voor afschrikking van cyberdreigingen en hoe kan dat worden geoperationaliseerd?

Ongeacht of persistent engagement en defend forward gezien worden als een innovatieve militaire strategie of als een vorm van contra-inlichtingen heeft USCYBERCOM daarom wel een handschoen neergeworpen waarvan gehoopt mag worden dat Defensie deze met verve zal oppakken. ■

De haven van Rotterdam. De dreiging van grootschalige cybersabotage van vitale infrastructuur is een van de weinige vormen van cyberoperaties waarbij klassieke afschrikking een rol speelt

De moderne leider heeft buikpijn

Kiezen tussen angst en vertrouwen

Een tijdje terug stuurde ik trots een foto naar mijn hoger niveau waarop mijn mensen te zien waren, in actie op de hindernisbaan van het Korps Commandotroepen in Roosendaal. 'Ze zien af, maar de koppies staan goed. Hierna abseilen!' Direct kreeg ik een appje terug met de vraag of de risicoanalyse wel was opgemaakt. Er was namelijk recent een ongeluk gebeurd en de inspectie zat er bovenop. Ik kreeg gelijk een gevoel van onbehagen. Ik meende te herinneren dat dat was gedaan, maar ik had de analyse zelf niet gelezen.

Luitenant-kolonel G.R. Dimitriu*

Ik begon gelijk een berichtje te appen naar mijn ondercommandant met vragen over de risicoanalyse. Voor ik op 'verzenden' drukte realiseerde ik me dat mijn gevoel niet ging om zorgen over de goede afloop, maar uit angst dat ik iets was vergeten en dat dat negatief op me zou kunnen afstralen. Ik stond voor een keuze: toegeven aan mijn onrustgevoel en dat gevoel doorgeven, of vertrouwen op mijn ondercommandant waarvan ik wist dat die het belang van de risicoanalyse kende. En dat hij vooral goed zorgde voor z'n mensen. Wat geef ik door? Mijn angstgevoel of vertrouwen? Ik heb het appje niet verstuurd (maar ik had wel buikpijn).

Binnen onze krijgsmacht hechten we enorm aan *mission command*. Bij de uitvoering van opdrachten betekent dat ruimte geven voor de uitvoering, vrijheid van handelen voor de commandant en vertrouwen in de capaciteiten en kwaliteiten van mensen. Tegelijkertijd ervaren we helaas vaak het tegenovergestelde:

FOTO 17 PAINFBAT GFPI, ROBIN BOUWE

controle, regeldruk en gebrek aan vertrouwen. We streven wel naar een organisatie van vertrouwen, maar in de praktijk voert de angst helaas vaak de boventoon. Hoe komt dat nu? Waarom is dat erg? Wat betekent dat voor ons als organisatie en als leider? En wat kunnen we ertegen doen? Ik heb als bataljonscommandant ervaren wat voor verschil het kan maken als er vertrouwen is, wat dat kan doen met mensen en met het team. Met mijn verhaal hoop ik aan te zetten tot (nadenken over) modern leiderschap.

Een compagniescommandant neemt de laatste fase van de aanval door met zijn pelotonscommandanten

Angst en vertrouwen zitten allebei diep in onze cultuur

Ik denk dat iedereen wel een dergelijke ervaring zoals hierboven kan vertellen. En het is ook niets nieuws. De toegenomen angst en het denken in risico's is een maatschappelijk fenomeen. Wat dat betreft is er binnen Defensie niet zoveel anders aan de hand dan in de wereld daarbuiten. Maar ik denk wel dat het een probleem is, omdat we vandaag de dag in de organisatie meer angst kennen terwijl juist meer vertrouwen nodig is.

En angst...leidt tot controle. We willen immers het gevoel van onrust wegnemen.

En laat dat nu net haaks staan op vertrouwen. En dat is juist in deze tijd een probleem. 'Vroeger' in de schijnbaar maakbare en voor-spelbare wereld waren oorlog en vrede duidelijk

* Lkol George Dimitriu is Bataljonscommandant 17 Painibat GFPI. Hij is veel dank verschuldigd aan de vele mensen die de tijd hebben genomen voor commentaar op conceptversies. Het zijn te veel mensen om hier te benoemen, maar daardoor is het stuk aanzienlijk verbeterd.

Als de situatie plots verandert moeten leiders zelf keuzes maken binnen het gegeven oogmerk

FOTO FUSELIER-1 SANNE

herkenbaar. Maar vandaag zijn conflicten complex. Nieuwe technologie verschijnt op het gevechtveld. En vooral: alles gaat heel snel. Het optreden van vandaag en morgen gaat in een hoog tempo, is meer en meer verspreid, is decentraal en zelfstandig. Dat is niet meer te controleren, dat kan alleen met vertrouwen. Generaal Mark Milley begreep dat goed toen hij een aantal jaar geleden als Amerikaans landmachtcommandant provocerend zei: 'leaders need to be disobedient'.¹ Afgesneden van eigen troepen, terwijl de situatie snel verandert, moeten leiders zelf keuzes maken binnen het gegeven oogmerk, of zelfs hun opdracht bijstellen: (loyaal) ongehoorzaam zijn. Natuurlijk

moeten er richting en vanrails worden gegeven vanuit de top, maar als we succesvol willen zijn in het conflict van vandaag en de snelheid van ontwikkelingen willen kunnen bijbenen, dan is er maar één devies: vertrouwen.

Maar de angst zit zo diep in onze cultuur dat we het soms zelf niet eens meer opmerken. Nog niet zo lang geleden was ik met het bataljon op oefening in Duitsland. Toen een evaluatie van een compagniesactie door het Land Training Center (LTC) begon, werd mijn bataljonsadjutant verzocht om de ruimte te verlaten. 'Als er iemand vanuit de lijn aanwezig is', zo werd als reden gegeven, 'dan komen niet alle punten op tafel, dan voelen mensen zich niet veilig om alles te bespreken'. Ik heb daarop iedereen van het LTC bij me geroepen om dit bespreekbaar te maken. Overigens zonder te oordelen, want ik besef dat hieraan een organisatiecultuur ten

¹ Sydney J. Freedberg jr., 'Miserable, Disobedient and Victorious: Gen. Milley's Future US Soldier', *Breaking Defense*, 5 oktober 2016.

grondslag ligt, en niet iets van het LTC of een individuele evaluator.

Het werd een mooi gesprek. Aan de ene kant zijn we als organisatie volop bezig met sociale veiligheid, de invoering van een gedragscode, organisatiecoaches en de theateervoorstelling Vuurdoop. Maar tegelijkertijd zitten we in een cultuur die zegt: 'geen lijncommandant bij kwetsbare momenten, want dat creëert angst'. Maar dit suggereert vooral dat er een fundamenteel sociaal onveilige verhouding is tussen lijncommandanten. In plaats van dat bespreekbaar te maken en te zien dat dat niet wenselijk is, dragen we zelf bij aan de angstcultuur door die te borgen in een systeem dat deze angst bevestigt en in stand houdt.

Wat zijn nu de gevolgen van angst en vertrouwen? Uit angst komt naar mijn mening niets moois voort. Angst en controle maken dat mensen uit eigenbelang gaan handelen, uit zelfbescherming en om sancties te voorkomen. En zodra ik op basis van onrustgevoelens begin te handelen en vraag hoe het zit met de risicoanalyse tijdens een oefening, geef ik mijn buikpijn door. Het is als gif dat je verder in de organisatie injecteert. Het verzwakt onze organisatie en vormt onze leiders enorm. Het remt hun creativiteit en het vermogen om te analyseren, problemen op te lossen en te leren.² Bij operationele inzet kan het zelfs leiden tot risicomijdend handelen. Angst is ook gevaarlijk voor onze toekomst en staat groei in de weg. We kunnen de mooiste visies, ontwikkelplannen en strategieën schrijven voor onze toekomst, maar als er een angstcultuur is, verandert er helemaal niets. Leren, groei en innoveren beginnen met een cultuur van vertrouwen en sociale veiligheid. Want als durf, initiatief en de bereidheid tot het nemen van risico's niet worden beloond, als fouten worden afgestraft, dan blijven we netjes binnen de lijnen, dan blijft alles bij het oude.³

Vertrouwen daarentegen is het fundament van alle mooie dingen die gebeuren in onze krijgsmacht. Het is de bron van nieuwe ideeën, het stimuleert ondernemerschap, eigenaarschap en creativiteit.⁴ Vertrouwen brengt mensen

Waar je regels opdraagt, ontnem je verantwoordelijkheid

bovendien in hun passie en talent en zorgt ervoor dat ze met verbinding en bezieling werken. Het maakt dat mensen zonder pantser of masker op hun werk verschijnen. Vertrouwen is als de lijm van het team, dat wat een team echt goed maakt. Onderzoek wijst zelfs uit dat als je vertrouwen geeft aan mensen, die mensen meer betrouwbaar worden.⁵ En uiteindelijk leidt dat ertoe dat mensen het dichtst bij hun potentie raken. Natuurlijk, in een gevecht is er angst en zijn er angstdrijfveren. Niet alleen om dood te gaan of gewond te raken, maar ook om jezelf en je maten teleur te stellen. Dat is menselijk en helpt je om te overleven. Maar het zijn vertrouwen, geloof in je missie, en de kameraadschap voor je maatje links en rechts, waardoor mensen boven zichzelf uitstijgen.

Dit betekent niet dat vertrouwen alleen voldoende is voor een goed resultaat. Het begint met het zetten van een hoge standaard, zorgen dat

- 2 Amy C. Edmondson, *The Fearless Organization, Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation and Growth* (Hoboken, Wiley, 2018).
- 3 Joost Minnaar en Pim de Morree, *Corporate rebels: Make work more fun* (Amsterdam, Business Contact, 2020).
- 4 Bart Stofberg, *Vertrouwen: Waarom alles beter werkt als je mensen vertrouwt* (Zaltbommel, Haystack, 2020).
- 5 Paul Zak, *Trust Factor: The Science of Creating High-Performance Companies* (New York, Amacom, 2017).

mensen goed zijn opgeleid en getraind en het stellen van een helder doel. Maar vertrouwen is het belangrijkste ingrediënt om ervoor te zorgen dat mensen geen rem hebben die hen tegenhoudt om alles te geven om te bereiken wat er mogelijk is. Met investeren in een cultuur van vertrouwen bedoel ik ook niet dat we allemaal aardig tegen elkaar moeten zijn. Eigenlijk is het juist het tegenovergestelde. Als mensen zich veilig en vertrouwd voelen, dan spreken ze zich eerder kritisch uit, durven ze het conflict eerder aan te gaan of een commandant tegen te spreken. Dat is niet altijd leuk of aangenaam. Vertrouwen betekent ook niet dat we altijd ellenlange discussies moeten voeren of in nood geen snel besluit kunnen nemen. Juist in een openhartige sfeer wordt vaak effectiever met elkaar gepraat. Iedereen kent wel die langdradige vergaderingen waarin om de hete brei heen wordt gedraaid en de echte dingen

niet op tafel komen, maar na afloop wel in de gang worden besproken. Met vertrouwen voelen mensen zich veilig om zich openhartig uit te spreken naar elkaar. Tot slot zeg je met vertrouwen geven niet dat alles goed is of dat er geen kaders zijn. Vrijheid is geen vrijblijvendheid. Maar waar je regels opdraagt, ontnem je gevoel van verantwoordelijkheid.

Kortom: we kampen met angst en controle, terwijl er juist meer vertrouwen nodig is. Daarmee komen we aan een volgend punt, ik heb het namelijk tot nu toe vooral gehad over angst en vertrouwen in onze cultuur en onze organisatie. Maar uiteindelijk draait het om mensen, om leiders die besluiten nemen. En die zich daarbij laten leiden door angst of vertrouwen. Hoe gaan we om met die onrustgevoelens? En geven we toe aan de buikpijn en gaan we controleren, of durven we vertrouwen te geven?

Een commandant bespreekt het plan met zijn team tijdens een oefening in Litouwen

FOTO BRAVO COMPAGNIE 17 PAINFBAT GFPI

Leiderschap en de keuze tussen angst en vertrouwen

Van de organisatie naar het individu: wat drijft je als leider, angst of vertrouwen? In zijn boek *Authentiek Leiderschap* meent Bas Blekkingh dat het gedrag van mensen is gebaseerd op deze twee drijfveren. Hij noemt dat 'angstdrijfveren' en 'creatiedrijfveren'.⁶ Angst gaat om het voorkomen van negatieve consequenties voor jezelf, zoals het voorkomen van schaamte, pijn en aantasting van het ego. Het is gebaseerd op gevoelens van onzekerheid. Creatie of vertrouwen gaat om een diepe vorm van zingeving, iets willen betekenen, je persoonlijke missie in dit leven, datgene waarom je hier bent. Het gaat om de ander in plaats van ego en er is ruimte voor reflectie, zelfkennis en zelfleiderschap. Het is gebaseerd op zelfvertrouwen.

Als we dat vertalen naar de militaire realiteit: wat drijft wat je doet? Gedreven vanuit angstdrijfveren gaat dat om het belang van je status, wat mensen van je vinden, je ambitie voor een hogere rang of een volgende functie. Gebaseerd op creatiedrijfveren gaat het om het belang van je mensen, je team, en de missie van je eenheid. Of in een specifiek voorbeeld: waarom moeten jouw mensen een risicoanalyse uitvoeren? Omdat je geeft om hun welzijn en veiligheid, of omdat je niet wil worden afgetikt als er iets misgaat?

MMM

De voormalige Amerikaanse militair Pete Blaber beschrijft dit mooi in zijn boek *The Mission, The Men and Me*.⁷ Centraal daarin staat zijn motto: in alle besluiten die je neemt staat de Missie voorop, dan je Mensen en pas als laatste 'Me', ofwel je eigenbelang. Mensen volgen je namelijk niet zozeer om wat je doet, maar *waarom* je het doet. Je mensen 'ruiken' waarom je voorwaarts gaat, wat je drijft, of je je laat leiden door je eigenbelang of door je geloof in de missie.

Pete Blabers 'MMM-moment' komt tijdens een operatie in Irak. Een van zijn teams heeft zojuist een opdracht succesvol uitgevoerd en komt

hevig onder vuur door een grote overmacht. Hij besluit hierop zijn team terug te trekken. Zijn radiobericht wordt *overruled* door een generaal die 1.000 kilometer verderop in een hoofdkwartier kan meeluisteren en de opdracht geeft om door te gaan. Terwijl de eerste gewonden vallen, luistert Blaber naar zijn mensen op de grond die aangeven dat ze dat niet kunnen. De missie is reeds geslaagd en standhouden is onmogelijk. Iets anders doen dan onmiddellijk terugtrekken gaat onnodig mensenlevens kosten, dus Pete Blaber draait zijn opdracht niet terug. In zijn Operations Room (OPS) gaat vervolgens de telefoon. Het is de militair adviseur van de generaal. Terwijl iedereen in de OPS kan meeluisteren vertelt hij Pete dat hij maar beter de opdracht van de generaal kan uitvoeren, anders kost het hem zijn carrière. Het wordt doodstil in de OPS. Iedereen kijkt naar Pete, en wacht af wat hij besluit.

Dit is natuurlijk een wat extreem voorbeeld. En hiermee zou je kunnen denken dat dit maar zelden voorkomt. Ik denk eigenlijk dat alle leiders dit soort momenten wel kennen. Iedereen kent de gedachten wel: wat vinden de kerels eigenlijk van me...? Ik wil iets nieuws proberen, maar als dat misgaat, maak ik dan nog wel kans op die functie die ik graag wil...? Als ik nu mijn commandant tegenspreek, heeft dat misschien invloed op mijn beoordeling...? Wat verwacht de instructeur eigenlijk van me als ik deze opleiding wil halen? Ik moet me nu even laten horen, anders vinden ze me misschien niet daadkrachtig en besluitvaardig genoeg. Dit is 'Me', gebaseerd op angst en bescherming van het ego.

Ik had zelf eens zo'n moment enkele dagen voor een oefening in Duitsland, waarbij we met een volledige compagnie met voertuigen over de weg zouden verplaatsen. Daags voor de uitvoering kwam de compagniescommandant (CC) bij me en vertelde me dat zijn mensen bij hem waren

6 Bas Blekkingh, *Authentiek Leiderschap, Ontdek en leef je missie* (Amsterdam, Boom, 2013). Zie ook: Expertisecentrum Leidinggeven Defensie, *Visie Leidinggeven Defensie*, Ministerie van Defensie, 2015.
7 Pete Blaber, *The Mission, the Men and Me: Lessons from a former Delta Force commander* (New York, Caliber, 2008).

Nieuwe technologie geeft leiders toegang tot meer informatie

FOTO FUSELIER-1 SANNE

gekomen: ze vonden het niet veilig om uit te voeren. Ik verviel gelijk in de 'Me'-modus: hoe had ik dit kunnen missen? Hoe had mijn CC dit eigenlijk kunnen missen? Had ik de voorbereiding op deze verplaatsing beter moeten controleren? Wat konden we eraan doen om dit toch

door te laten gaan? Waren mijn mensen niet gewoon te bang? En we hadden deze verplaatsing nogal groots uitgedragen binnen de landmacht en de brigade... Hoe ga ik dit nu weer met mijn commandant bespreekbaar maken? Buikpijn.

Gelukkig realiseerde ik me tijdig dat ik vooral met 'Me' bezig was (ik heb de drie MMM'n groot op mijn bureau hangen om me eraan te herinneren!). Ik vertelde dat ook tegen de betrokken compagniescommandant. Toen hij me vertelde dat hij hierom die nacht ervoor slecht had geslapen, viel de spanning weg en konden we weer denken aan waar het om gaat: de missie en onze mensen. We zagen in dat het eigenlijk fantastisch is dat een jonge luitenant en enkele soldaat-chauffeurs zich durven uit te spreken als ze vinden dat iets niet kan. Dat zegt wat over vertrouwen binnen de eenheid. Uiteindelijk heeft het team samen iets anders bedacht en op

Als we succesvol willen zijn in het conflict van vandaag, dan is er maar één devies: vertrouwen

een alternatieve en veilige wijze toch een deel van de verplaatsing kunnen uitvoeren.

Wat dat betreft zijn wij onderdeel van een organisatie met vrij veel prikkels waarin het eigenbelang, 'Me', wordt gestimuleerd. We werken met heel zichtbare rangen, een onuitgesproken pikorde (piloten, mariniers en infanteristen staan hoger in aanzien dan collega's van de Technische Dienst en de Logistiek toch? En is een rode baret niet net wat beter dan een blanco?). We dragen ons CV op onze borst: een gevechtsinsigne, uitzendmedailles, een vaardigheidsspeld, we kennen het wel. Dit zorgt ervoor dat veel mensen bezig zijn met hun rang en hun volgende functie. Ik merk zelf dat hoe hoger ik in de rangen kom, hoe meer het eigenbelang begint te spelen. Vaak heel subtiel en haast onbewust. Ik ervaarde het toen ik een aantal jaar geleden besproken zou worden in de Raad van Advies. Hier wordt onder andere bepaald of je in aanmerking komt voor de functie van bataljonscommandant, iets wat ik graag wilde. Ik moest mijn dossier aanleveren, een ambitiebrief schrijven, kreeg een 360 graden-feedbackbeoordeling, moest een voorgesprek voeren... Ik was opeens zo veel met mezelf bezig dat toen ik in een lastige situatie terechtkwam in mijn toenmalige functie, ik onbewust wat meebewoog met mijn hogere niveau. Even geen gedoe, geen rimpels in de vijver, zo vlak voor mijn behandeling door de Raad... Niet goed: op dat moment liet ik mijn eigenbelang prevaleren boven het teambelang. Maar wel heel menselijk dus.

Wat moeten we hier nu mee?

In de eerste plaats denk ik dat we dit als leiders wat meer bespreekbaar mogen maken. Alleen dat al leidt tot vertrouwen. Als commandant heb je soms buikpijn, en hoe ga je daarmee om? Ik zag het voor me gebeuren toen mijn brigadecommandant eens tegen een van mijn compagniescommandanten zei: 'maar de buikpijn die jij voelt, die voel ik ook'. Ineens stonden daar geen generaal en kapitein meer tegenover elkaar, maar waren twee leiders samen in een gelijkwaardig gesprek over leiderschap en vertrouwen. Het draait om leiders die bouwen aan een

vertrouwensrelatie, die veel investeren in eenheid van opvatting over de bedoeling, en open zijn over de buikpijn die ze soms voelen.

In de tweede plaats moeten we het gewoon doen. Geef richting als leider, en geef dan ruimte en vertrouwen aan je mensen. Geef richting door een permanente dialoog met je mensen over je oogmerk en het doel. Maak gebruik van de kwaliteiten van jongere generaties, die daar ook behoefte aan hebben en op een andere manier aankijken tegen problemen. Voor de jonge leiders geldt, denk mee in dat oogmerk en geef vertrouwen terug: pak de verantwoordelijkheid en het vertrouwen op, behaal het doel of kom vertellen als iets niet lukt. Het gaat vooral om concreet maken. Een van de compagnieën binnen 17 Pantserinfanteriebataljon GFPI heeft dat gedaan voordat ze haar eigen mensen ging opleiden. De commandant gaf richting door in gesprek te gaan met zijn team over het oogmerk en het doel: samen met de nieuwe collega's een team van professionals worden. Vervolgens gaf hij vertrouwen aan zijn kaderleden tot op het laagste niveau om zelf de aanpak te bepalen, ook al leidde dat tot onderlinge verschillen tussen de pelotons. Het gevolg was dat mensen niet het gevoel hadden een opdracht uit te voeren, maar dat ze hun eigen plan verwezenlijkten met een gevoel van eigenaarschap en verantwoordelijkheid.

Ten derde gaat het om de kleine dingen waardoor vertrouwen groeit: echt luisteren, niet te snel oordelen, een keer sorry zeggen, hulp vragen of zeggen dat je iets niet weet, vragen hoe je iemand kunt steunen, en durven om onbesproken emoties bespreekbaar te maken.⁸ Doe als commandant eens een stapje naar achteren of laat het gaan, ook als je mensen het anders doen. We hebben geen 'kopietjes' nodig, maar leiders die ontdekken hoe zij op hun manier het beste kunnen leiden. En terug naar het voorbeeld van het LTC: nodig je ondercommandanten eens uit bij je eigen evaluatie, vooral wanneer eens iets niet zo goed is gegaan.

8 Brene Brown, *Dare to Lead: Brave work. Tough conversations. Whole hearts* (New York, Random House, 2018).

Een commandant deelt zijn oogmerk met zijn team in Afghanistan

Dit lijkt misschien eenvoudig, maar de buikpijn accepteren door los te laten, en niet te controleren maar te vertrouwen kan erg kwetsbaar aanvoelen. Twee dingen kunnen helpen. Het eerste is zelfkennis, de buikpijn voelen en weten waar het vandaan komt. Is dit mijn intuïtie omdat het de missie of mijn mensen bedreigt, of draait het hier om mijn schaamte, mijn positie en ego? In de tweede plaats is het moed. Moed om de buikpijn te voelen, maar om er niet aan toe te geven. Moed om het juiste te doen en te accepteren dat als het eens misgaat, je ook maar

een mens bent die fouten maakt en daarvan probeert te leren.

Tot slot: ik denk dat we ergens allemaal wel voelen dat we een radicale stap moeten maken naar ruimte, vertrouwen en meer gedecentraliseerde bevoegdheden in onze krijgsmacht. Het is zelfs noodzakelijk, omdat we anders het volgende conflict misschien niet gaan winnen, we de snelle ontwikkelingen niet kunnen bijbenen, we worden wegbezuinigd omdat de maatschappij niet langer snapt wat we aan het

FOTO DELTA COMPAGNIE 17 PAINFBAT GFPI

lerende rollen. Ga met elkaar in een permanente dialoog over de bedoeling en de context: hoe ziet succes eruit in het conflict van vandaag en morgen en wat voor leiderschapsgedrag past daarbij? Schaf regels af en laat cadetten zelf reflecteren op hun gedrag. Dat kan al heel klein en praktisch: praat met elkaar over voorbeeldgedrag en hoe de eenheid zich spiegelt aan de normen van de commandant. Laat cadetten vervolgens zelf bepalen hoe een nette PGU-kast (persoonlijke gevechtsuitrusting) of kamer eruitziet en welke norm ze daar stellen. Accepteer de onderlinge verschillen en ga op oordeelvrije wijze in gesprek. Ik ben eigenlijk wel benieuwd wat er dan gebeurt. En naar wat daaruit komt, in vergelijking met een traditionele aanpak.⁹

Jaren geleden zat ik eens in een OPS in Uruzgan. Een radiomelding: 'Contact, wacht uit!' Meteen kwam de OPS tot leven, begonnen mensen te bewegen, vragen te stellen en plannen te maken. 'Vraag eens wat z'n vervolgactie is, waar zitten ze eigenlijk precies?' 'Laten we de Apache-helikopters vast die kant op sturen'. 'Willen ze artillerieondersteuning, kan de pantserhouwtser dat gebied bestrijken?' 'Waar blijft de volledige melding, om hoeveel vijand gaat het nu?' Er was één persoon die al die tijd niets zei: de commandant. Hij hield zijn mond tot het moment dat de *Watchkeeper* de spreekleutel van de radio wilde indrukken om vragen te stellen aan de *commander on scene*. 'Zullen we de commandant ter plaatse anders gewoon zijn gevecht laten voeren, en hem laten bepalen hoe we hem kunnen steunen?' Iedereen keek naar de commandant, en begreep gelijk waarom hij dit zei.

Ik heb nooit gevraagd aan die commandant of hij op dat moment buikpijn had. Ik denk het wel. Hij maakte zich in ieder geval zorgen om zijn mensen. Maar ondanks zijn buikpijn toonde hij moed. En daarmee was er vertrouwen. ■

doen zijn, of omdat jongere generaties niet meer bij ons willen werken. We beseffen dit wel, maar we voelen de urgentie niet hard genoeg. Het is net zoals er eerst een dijkdoorbraak moet zijn voor we echt ingrijpende maatregelen gaan nemen tegen klimaatverandering.

We zouden eens kunnen beginnen met een eerste stap bij een cadettencompagnie van de NLDA, daar begint onze toekomst. Werk niet langer als instructeurs en leerlingen, maar als gelijkwaardige collega's met begeleidende en

9 Mede geïnspireerd op gesprekken met Ikol Joris Nooij, Commandant Cadettenbataljon van de KMA.

Back to the future: vorderen anno 2021

Een pleidooi voor het herinvoeren van het vorderen van materieel en infrastructuur

Luitenant-kolonel M. Wassenaar MA*

Het vorderen van civiel materieel en civiele infrastructuur is een ouderwets concept dat met het opheffen van de mobilisabele eenheden en het opschorten van de opkomstplicht volledig overbodig is geworden. Althans, zo lijkt het. De herintroductie van het concept van vorderen binnen de Noorse defensieorganisatie en de toepassing daarvan bij mobilisabele én bij parate eenheden suggereert echter iets anders. Dit artikel wil aantonen dat vorderen ook in Nederland een bruikbaar en toepasbaar concept is dat past binnen de huidige geopolitieke ontwikkelingen, kan leiden tot een verbetering van de flexibiliteit van de organisatie en het idee van een adaptieve krijgsmacht verder vorm kan geven. Daarmee zou herintroductie van het concept van vorderen passen binnen de inrichtingsprincipes van de *Defensievisie 2035*.

Grootschalige oefening van de Genie waarbij er een samenwerking is tussen civiel en militair. Is het 'ouderwetse' concept van vorderen tegenwoordig weer bruikbaar en toepasbaar?

FOTO MCD, AARON ZWAAL

Het merendeel van het huidige personeel van de krijgsmacht heeft nooit te maken gehad met het concept van vorderen. Het vorderen van civiel materieel ten behoeve van Defensie in tijden van crisis of oorlog lijkt een ouderwets concept dat ooit bruikbaar was, maar niet meer past in de huidige tijd. In dat licht is het interessant dat de Noorse Commandant der Strijdkrachten in 2016 opdracht heeft gegeven om het Noorse vorderingssysteem vanaf de grond opnieuw op te bouwen. In dat project zijn diverse mijlpalen gepasseerd en de verwachting is dat het systeem in de loop van 2021 volledig operationeel is. Blijkbaar wordt vorderen in Noorwegen niet als ouderwets, maar juist als zeer bruikbaar beschouwd.

Zowel in Noorwegen als in Nederland wordt vorderen gedefinieerd als een vorm van verplichte verhuur. Er is dus geen sprake van onteigening, en de eigenaar wordt financieel gecompenseerd. Deze compensatie moet marktconform zijn, maar wordt om voor de hand liggende redenen door de overheid vastgesteld. Om in tijden van crisis of oorlog snel te kunnen opschalen, wordt het vorderen bij voorkeur in detail voorbereid en worden materieel en infrastructuur waar mogelijk op voorhand door de krijgsmacht aangewezen en beproefd.

Het doel van dit artikel is aan te tonen dat het vorderen van materieel en infrastructuur, de daarbij behorende voorbereidingen in vreedetijd in het bijzonder, ook in Nederland een bruikbaar en toepasbaar concept is. Daarbij kijkt dit artikel uitsluitend naar het landdomein, hoewel er in de andere domeinen wellicht ook kansen liggen. Na een beschrijving van vorderen zoals dat tijdens (het laatste deel van) de Koude Oorlog werd voorbereid, wordt gekeken hoe Noorwegen

* Lkol Marcel Wassenaar is geplaatst als uitwisselofficier binnen de Noorse Landmachtstaf.

Voor de eenheden die in de Nationale Sector, binnen de landsgrenzen, ingezet zouden worden, zou 80 tot 90 procent van het materieel worden verkregen door middel van vorderen tijdens de mobilisatie

op dit moment invulling geeft aan vorderen. Tot slot wordt aangetoond dat de Noorse aanpak ook in Nederland bruikbaar en toepasbaar is.

Vorderen in het recente verleden

De Koninklijke Landmacht (KL) van de jaren '80 is nauwelijks nog te vergelijken met het Commando Landstrijdkrachten zoals we dat nu kennen. De grootste veranderingen hebben hun oorsprong in het wegvallen van de dreiging van een grootschalig militair conflict op het Europese continent. De KL veranderde ingrijpend door het opschorten van de opkomstplicht voor dienstplichtigen (1996) en het opheffen van de mobilisabele eenheden (2002).¹ Veel begrippen uit die tijd, zoals dienstplicht, klein en groot verlot, oorlogsfuncties, mobiliseren en vorderen zijn voor velen inmiddels volstrekt onbekend geworden. Om de rol van vorderen in het verleden helder te maken, volgt nu een beschrijving van de opbouw van de KL in de jaren '80, hoe het mobiliseren eruitzag en welke rol het vorderen daarin had. Er wordt gekeken naar de

vorderingsbehoefte van de KL en afgesloten met een beschrijving van de belangrijkste juridische kaders die destijds ten grondslag lagen aan het in vredetijd voorbereiden van het vorderen.

De KL bestond in het laatste deel van de Koude Oorlog uit eenheden met verschillende status:²

1. parate eenheden (85 procent of meer paraat);
2. overwegend parate eenheden (50-85 procent paraat);
3. overwegend mobilisabele eenheden (minder dan 50 procent paraat);
4. mobilisabele eenheden;
5. vredeseenheden, zoals opleidingscentra.

In 1985 was slechts 29,3 procent van de Koninklijke Landmacht paraat.³ Om de landmacht op oorlogssterkte te brengen, moesten in zeer korte tijd drie activiteiten worden uitgevoerd:

1. parate en overwegend parate eenheden moesten op oorlogssterkte worden gebracht door het oproepen van dienstplichtigen met zogenaamd 'klein verlot';
2. dienstplichtigen met 'groot verlot' moesten worden opgeroepen om overwegend mobilisabele eenheden op oorlogssterkte te brengen en volledig mobilisabele eenheden te formeren;
3. de vredeseenheden moesten worden opgeheven, waarna het personeel naar de toewezen oorlogsfuncties in de diverse eenheden vertrok.

Om de mobilisatie schaalbaar te maken en de regering in tijden van crisis enige flexibiliteit te verschaffen, was ze verdeeld in drie fasen. Het interval tussen de drie fasen was variabel en kon worden aangepast aan de actuele dreigingssituatie. De fasen werden na een Koninklijk Besluit en een Ministeriele Beschikking geïnitieerd door het uitsturen van diverse mobilisatietelegrammen. Voor elke fase was ongeveer 48 uur nodig: een enorme operatie die jaarlijks werd geoefend tijdens de oefening 'Donderslag'.^{4,5}

Voor de mobilisabele eenheden die met het Eerste Legerkorps ingezet zouden worden bij de verdediging van de Noord-Duitse laagvlakte was

1 In de Najaarsbrief van 8 november 2002 werd besloten de laatste eenheden van de mobilisabele component van de landmacht op te heffen (Kamerstuk 28600X nr.10).
 2 Koninklijke Landmacht, VS2-1050/1A - Mobilisatievoorschrift voor de Koninklijke Landmacht (Den Haag, Chef Landmachtstaf, 1985) III-2.
 3 P.E. Selles, 'Personele vulling van de KL-oorlogsorganisatie', in: *Militaire Spectator* 154 (1985) (10) 456.
 4 Zie voor een impressie van het oefenen van mobilisatie de film 'Mobilisatieoefening Donderslag 19' op YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=XU3ezksnGvk>.
 5 Op 7 juni 1985 vond een conferentie plaats over het mobiliseren, door zorg van de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht. Het verslag van deze conferentie biedt een interessante blik. Zie: <https://www.orbat85.nl/documents/Nederland%20mobiliseert.pdf>.

het materieel in beginsel aanwezig binnen de KL en opgeslagen ('opgelegd') in maar liefst 56 mobilisatiecomplexen. Een deel van dit materieel werd in vredetijd echter gebruikt door de vredesorganisatie, het zogenaamde 'uitgesteld materieel'. Voor de eenheden die in de Nationale Sector, binnen de landsgrenzen, ingezet zouden worden, zou 80 tot 90 procent van het materieel worden verkregen door middel van vorderen tijdens de mobilisatie. Het ging in dat geval vooral om materieel waaraan geen specifieke militaire eisen werden gesteld en dat in voldoende mate in de civiele sector aanwezig was.⁶ In het proces van mobiliseren speelde vorderen dus een cruciale rol om eenheden van materieel te voorzien.

De exacte vorderingsbehoefte varieert in de tijd. Zo schreef kolonel Van Marion in 1961 nog dat het vorderen van stro, en – al naar gelang het jaargetijde – van brandstof een van de eerste vorderingsbezigdheden zou zijn.⁷ Van het vorderen van stro was in de jaren '80 nauwelijks nog sprake. In die tijd ging het vooral om voertuigen, maar bijvoorbeeld ook om schrijfmachines. Zo had het Korps Mobiele Colonnies, de militaire hulpverleningsorganisatie, rond

1980 alleen al voor de uitvoering van de mobilisatie, namelijk het transport van materieel vanuit mobilisatiecomplexen, vredeseenheden en andere overheidsinstanties naar de diverse eenheden, behoefte aan ongeveer 3.600 te vorderen voertuigen.⁸ Er was ook grote behoefte aan het transport van middelen, zoals munitie, naar het achtergebied van het Eerste Legerkorps dat aan het front vocht, en aan speciale voertuigen voor mechanisch grondverzet voor de genie-eenheden.

Vorderen kon in die tijd ook tot innovatie leiden. Zo werd medio jaren '70 geëxperimenteerd met het gebruik van gevorderde 'steenauto's' voor het transport van munitie.⁹ Deze steenauto's konden meer dan twintig ton transporteren, veel meer dan de drietons vrachtwagens die op dat moment in gebruik waren. Bovendien hadden zij een verrijdbare hydraulische autolaadkraan, waardoor de overslag veel sneller verliep. Deze experimenten maakten duidelijk dat een modernisering van het concept voor de munitiedistributie mogelijk was. Er werden negen mobilisabele steenautocompagnieën opgericht met civiel te vorderen steenauto's, en vanaf begin jaren '80 werden militaire munitiewagens met autolaadkraan verworven en ingevoerd.¹⁰

De juridische basis voor vorderen lag in een breed palet aan wet- en regelgeving. Zo werd in 1949 beschreven dat er niet minder dan elf verschillende wetten waren die vorderen mogelijk maakten.¹¹ Enkele van deze wetten bestaan tegenwoordig niet meer, zoals de Woonruimtwet 1947, maar de meeste zijn nog steeds van kracht, al dan niet in gewijzigde vorm. Het belangrijkste voorbeeld daarvan is de Inkwartieringswet. Gezien de mogelijkheden die

FOTO BEELDBANK NIMH

Logistieke voorbereidingen voor de mobilisatieoefening Donderslag 5 (1973) in Mobilisatiecomplex De Bilt

- 6 P. Wattel, 'Materiële mobilisatievoorbereiding', in: *Militaire Spectator* 155 (1986) (10) 475.
- 7 L. van Marion, 'Problemen rond de personele mobilisatie en regeling van de concentratie', in: *Militaire Spectator* 130 (1961) (7) 254.
- 8 H. van Vianen, B.E.M. Buiting en J. van Delft, 'De mobilisatievoorbereiding van het Korps Mobiele Colonnies', in: *Militaire Spectator* 139 (1980) (8) 363.
- 9 De steenauto is tegenwoordig beter bekend onder de naam 'bakwagen met laadkraan'.
- 10 H. Roozenbeek, *In dienst van de troep. Bevoorrading en transport bij de Koninklijke Landmacht* (Amsterdam, Boom, 2008) 216-218.
- 11 W. de Bruijn, 'Vorderen', in: *Militaire Spectator* 118 (1949) (3) 165.

Militairen van de Noorse Heimevernet (nationale garde) op oefening. De Heimevernet is het grootste Noorse defensieonderdeel en het nieuwe Defensie Vorderingssysteem is daar als eerste ingevoerd

deze wet biedt, dekt de naam niet de lading.¹² Alle vorderingen die in de Koude Oorlog ten behoeve van de mobilisatie werden voorbereid, vielen onder deze wet. Het was en is de enige wet die niet alleen de vordering zelf mogelijk maakt, maar Defensie ook de mogelijkheid geeft om de uitvoering van de vordering in vredetijd voor te bereiden en te oefenen, ondanks het mogelijk ontwrichtende effect van die activiteiten op de samenleving.

Vorderen was dus een integraal deel van de mobilisatie. Mobilisabele eenheden konden via vorderen snel en gegarandeerd van materieel worden voorzien zonder dat daarvoor investeringen nodig waren. Zonder mobilisatie dus geen vorderen, en het is dan ook logisch dat met het opheffen van de mobilisabele eenheden ook

het concept van vorderen in de loop van de jaren '90 en '00 uit de organisatie is verdwenen. Het is echter de vraag of het kind daarmee niet met het badwater is weggegooid. Voordat die vraag aan de orde komt, is een beschrijving van de moderne, Noorse benadering op zijn plaats.

Het hedendaagse Noorse model

De Noorse krijgsmacht (Forsvaret) is gebaseerd op een algemene dienstplicht van achttien maanden. Daarvan worden de eerste twaalf maanden gebruikt voor de initiële opleiding en een periode van gereedheid binnen een operationele eenheid van de landmacht, de luchtmacht of de marine. Daarna stromen de meeste dienstplichtigen door naar de nationale garde (Heimevernet), waar de resterende zes maanden van de dienstplicht tot aan de 44e verjaardag worden gebruikt voor jaarlijkse

¹² Koninklijke Landmacht, VS2-1050/1A - Mobilisatievoorschrift voor de Koninklijke Landmacht (Den Haag, Chef Landmachtstaf, 1985) V-2.

FOTO FORSVARET, ØYSTEIN VÅRDAL

kan Forsvaret alsnog in de centrale database registreren. In principe zijn er weinig beperkingen als het gaat om welke middelen gevorderd kunnen worden: voer-, vaar- en vliegtuigen, onroerend goed, machines, geniematerieel, Unmanned Aerial Vehicles (UAV's), et cetera. Het systeem houdt bovendien rekening met de kritische bemensing van de te vorderen middelen: wanneer de bediening ervan afhankelijk is van civiele specialisten worden deze tevens opgenomen in het vorderingssysteem en bij het oefenen of daadwerkelijk vorderen daarvan opgeroepen. Toegang tot de centrale database wordt beveiligd door ALTinn, de Noorse variant van DigiD. De Norwegian Defence Logistics Organisation (NDLO) is verantwoordelijk voor het ontwikkelen en in bedrijf houden van het vorderingssysteem, en de commandant NDLO is bevoegd om aanvragen tot vorderen vanuit de krijgsmachtdelen goed te keuren. Wanneer de commandant NDLO een aanvraag goedkeurt, wordt de eigenaar van het middel via een digitaal bericht, vergelijkbaar met een bericht van MijnOverheid, op de hoogte gebracht. Vervolgens heeft Forsvaret de mogelijkheid om het betreffende middel indien noodzakelijk te keuren en op te roepen om het vorderingssysteem tijdens oefeningen te trainen.¹⁵

Het vorderen levert Forsvaret drie voordelen op: een enorme uitbreiding van het potentiële materieel, een grotere flexibiliteit en een significante financiële besparing. Noorwegen heeft, ingegeven door de gedeelde grens met Rusland in het hoge noorden, uitgebreide operatieplannen voor de landsverdediging, van strategisch tot en met tactisch niveau, die elke paar jaar worden herzien. Vanuit deze operatieplannen kunnen de krijgsmachtdelen door middel van vorderen in aanvullende behoeften

13 Het bedrijf Bouvet, zie: <https://www.bouvet.no/prosjekter/nasjonal-ressursdatabase-forsvaret>.

14 Voor de volledigheid volgen hier de Noorse benamingen: de Basisregistratie Personen: folkeregisteret, het Kentekenregister van de RDW: kjøretøyregisteret, het Scheepsregister: skipsregisteret en småbåtregisteret, het Handelsregister van de Kamer van Koophandel: foretaksregisteret, het Luchtvaartregister: luftfartøyregisteret, het Kadaster: Kartverket

15 De auteur was aanwezig bij oefening Oslofjord 2019, waar het vernieuwde Defensie Vorderingssysteem getest en gedemonstreerd werd.

herhalingsoefeningen van een week. Deze nationale garde is met 40.000 mensen, verspreid over heel Noorwegen, het grootste defensie-onderdeel en grotendeels mobilisabel. Het lag daarom voor de hand om het vernieuwde Defensie Vorderingssysteem (Forsvarets rekvisisjonssystem) eerst daar in te voeren. Men werkt op dit moment aan de uitrol naar de overige defensieonderdelen.

Voor het ontwikkelen van het digitale deel van het vorderingssysteem is een extern bedrijf in de hand genomen.¹³ Het systeem bundelt bestaande online registers, zoals de Noorse equivalenten van de Basisregistratie Personen, het Kentekenregister van de RDW, het Scheepsregister, het Handelsregister van de Kamer van Koophandel, het Luchtvaartregister en het Kadaster en voegt die samen in één centrale database.¹⁴ Materieel of infrastructuur dat niet in een van deze registers voorkomt,

Het potentiële materieel van de eenheden van Forsvaret is dankzij vorderen vrijwel onbegrensd, zowel in kwaliteit als in kwantiteit

voorzien. Zij kunnen in de centrale database nagaan of die middelen aanwezig zijn in de civiele maatschappij en vervolgens een verzoek tot vorderen insturen. Dat geldt voor alle eenheden, zowel de mobilisabele als de parate. Hiermee is het potentiële materieel van de eenheden van Forsvaret dus vrijwel onbegrensd, zowel in kwaliteit als in kwantiteit. Tevens kunnen eenheden door middel van vordering voorzien in de (planmatige) vervanging van tijdens crisis of oorlog verloren gegaan materieel.

Als de omstandigheden veranderen, denk aan een veranderde externe dreiging of technologische ontwikkelingen, worden de operationele plannen voor de landsverdediging herzien. Het vernieuwde vorderingssysteem biedt de Noorse krijgsmachtdelen in dat proces de mogelijkheid om hun potentiële materieel snel en eenvoudig aan te passen. Bovendien blijft het te vorderen materieel op een eenvoudige manier up-to-date. Denk daarbij aan de razendsnelle ontwikkelingen op het gebied van drones: stel dat een voor vordering aangewezen drone van bedrijf A op technologisch gebied ingehaald wordt door een drone van bedrijf B, dan kan de vorderingsaanwijzing eenvoudig aangepast worden.

Tot slot levert het vorderen Forsvaret een enorm financieel voordeel op. Men bespaart jaarlijks zo'n 55 miljoen euro op afschrijving, opslag en

onderhoud door materieel planmatig te vorderen in plaats van in bezit te hebben.¹⁶ Naast eenmalige ontwikkelkosten en lopende instandhoudingskosten vergt het systeem niet meer dan vijf centrale fte's bij NDLO. De krijgsmachtdelen wijzen binnen de eigen organisatie bestaand personeel aan dat het werk als nevenfunctie kan uitvoeren, waardoor ook daar de extra kosten zeer beperkt zijn.

Bruikbaar en toepasbaar, anno 2021?

Om op oorlogsterkte te komen, voorzag de Nederlandse krijgsmacht zich tijdens de Koude Oorlog voor een belangrijk deel van materieel via (voorbereide) vordering. Defensie heeft op dit moment geen behoefte aan grote hoeveelheden extra materieel in tijden van crisis of oorlog: er is tenslotte geen mobilisabele component meer. Drie hedendaagse ontwikkelingen zorgen er echter voor dat het 'oude' concept van vorderen voor Defensie opnieuw van toegevoegde waarde kan zijn:

1. de hernieuwde focus op de bondgenootschappelijke verdediging in Europa en op territoriale veiligheid, dus binnen de landsgrenzen;
2. de focus op flexibiliteit en de 'adaptieve krijgsmacht';
3. de exponentiële uitbreiding van hoogtechnologisch civiel materieel met militaire toepassingsmogelijkheden, zowel in kwalitatief als in kwantitatief opzicht.

Terug in de verdediging

Sinds de tweede helft van het vorige decennium ligt de aandacht van (met name de Europese) NAVO-landen opnieuw bij de collectieve verdediging. Voor Nederland heeft dat tot twee heroriëntaties geleid. Het kunnen optreden buiten de landsgrenzen, maar binnen Europa, is opnieuw in beeld gekomen. Ook de territoriale veiligheid heeft wederom aan aandacht gewonnen. Binnen de krijgsmacht wordt dan ook veelvuldig gesproken over 'de hernieuwde focus op de eerste hoofdtaak'. In die verschuiving zou vorderen (weer) een waardevolle bijdrage aan de bestaande militaire capaciteit kunnen bieden.

¹⁶ Briefing projectleider vernieuwing Noors Defensie Vorderingssysteem, 31 januari 2020.

Poolse pantservoertuigen op treinen in Litouwen. Militaire mobiliteit is cruciaal voor de heroriëntatie op collectieve verdediging. Vorderen kan knelpunten in transportmiddelen ondervangen

FOTO NAVO

Voor het kunnen optreden binnen de Europese grenzen is militaire mobiliteit cruciaal. Afgezien van de tijdrovende procedures die van toepassing zijn op het passeren van Europese binnen-grenzen is ook de afhankelijkheid van transportmiddelen een belemmerende factor. Aan de benodigde transportmiddelen zijn vaak geen specifieke militaire eisen verbonden en zij zijn in grote aantallen aanwezig in de civiele maatschappij. Vaak hebben deze middelen echter een heel hoge bezettingsgraad en is de mogelijkheid tot inhuur niet gegarandeerd, of tegen zeer hoge kosten. Dat is precies de reden waarom vorderen een reële optie is voor de krijgsmacht. Overigens hoeft dat niet alleen te gelden voor transportmiddelen binnen het Europese theater, maar ook voor strategische transportcapaciteit met een grotere reikwijdte. Een reikwijdte waar overigens het Caribisch deel

van het koninkrijk, gezien de geopolitieke ontwikkelingen in dat deel van de wereld, ook binnen zou moeten vallen.

Wat betreft infrastructuur kan gedacht worden aan de enorme behoefte die ontstaat wanneer geallieerde versterkingen via Nederland Europa binnenkomen. Denk bijvoorbeeld aan staging areas, legeringsfaciliteiten en werkplaatsen. Dergelijke faciliteiten worden momenteel naar behoefte ingehuurd en het aanbod lijkt groot genoeg, maar de vraag is in hoeverre een dergelijke (vrijwillige) verhuur voldoende bestand is tegen een ernstsituatie, zoals oorlog of oorlogsdreiging.

Wanneer het gaat om territoriale veiligheid in Nederland kan vorderen eveneens een belangrijk middel zijn om cruciale capaciteiten te

garanderen. Het uitgangspunt dat collectieve verdediging ook in de huidige tijd niet op Nederlands grondgebied zal plaatsvinden, betekent dat de drie brigades niet beschikbaar zijn en dat er uitsluitend gerekend kan worden op de bataljons van de Nationale Reserve, aangestuurd vanuit de NATOPS-afdelingen van de brigades. De NATRES-bataljons hebben bij hun ontplooiing en operaties veel materieel nodig, dat zij momenteel niet hebben. Het is verleidelijk om dan te denken aan zwaar materieel, zoals voor grondverzet, maar ook moderne drones en communicatiemiddelen kunnen genoemd worden. Bovendien ontstaat er waarschijnlijk behoefte aan infrastructuur, zoals legeringsfaciliteiten. Een ander voorbeeld van een infrastructuurle behoefte kan bestaan uit het moeten onderbrengen van hoofdkwartieren in infrastructuur die bescherming biedt tegen fysieke dreigingen, zoals luchtaanvallen. Bedreigingen die met de ontwikkelingen op drone-gebied alleen maar realistischer worden. Het ministerie van Defensie aan Plein 4 in Den Haag is bijvoorbeeld niet of slechts in zeer beperkte mate beschermd tegen zulke bedreigingen. Datzelfde geldt voor Staf CLAS, het nieuw opgerichte Territoriaal Operatiecentrum en de NATOPS-afdelingen van de brigadestaven. Dat klinkt voor velen misschien als 'oud denken', maar het tegenovergestelde is waar: het is met de huidige dreigingssituatie onverantwoord om grootschalig te investeren in nieuwe versterkte infrastructuur. Vorderen kan hier een betaalbare oplossing bieden. Er is wellicht veel af te dingen op de bruikbaarheid van de nog resterende bunkercapaciteit in Nederland, die vaak in civiele handen is. Echter,

indien op voorhand kenbaar wordt gemaakt dat bepaalde faciliteiten in tijden van crisis of oorlog gevorderd zullen worden, geeft dat Defensie de mogelijkheid om deze in vredetijd te inspecteren en zo eventuele noodzakelijke verbeteringen te constateren, voor te bereiden en deze in overleg met de huidige eigenaar al in vredetijd uit te voeren.

Hierboven is gesproken over het gebruik van vorderen binnen de eerste hoofdtak van de krijgsmacht.¹⁷ Hoewel er binnen de andere twee hoofdtaken wellicht vanuit defensieperspectief ook kansen kunnen liggen, is de bruikbaarheid van het concept van vorderen daar lager. Wanneer de krijgsmacht bijvoorbeeld optreedt in het kader van de tweede hoofdtak, is dat in beginsel buiten de landsgrenzen. Het is slecht voor te stellen dat Nederlandse autoriteiten het mandaat krijgen om in het buitenland infrastructuur of goederen van niet-Nederlandse staatsburgers te vorderen. Niet tijdens inzet, maar al helemaal niet voordat er sprake is van inzet. Er kan eventueel wel Nederlands materieel op voorhand voor vordering worden aangegeven, maar het is onwaarschijnlijk dat de ontwrichtende werking daarvan voor de Nederlandse bevolking en de politiek in het kader van bijvoorbeeld een vredesoperatie in Afrika acceptabel is. Het overwegen van vorderen binnen de derde hoofdtak levert direct een paradox op. Het gaat er bij deze hoofdtak tenslotte om de specialistische capaciteiten van de krijgsmacht te gebruiken om civiele autoriteiten te ondersteunen. Het zou dus op zijn minst opmerkelijk zijn als Defensie vervolgens capaciteiten ontbeert die zij door vordering uit de civiele samenleving onttrekt.

Adaptief

De *Defensievisie 2035* zet onder andere in op het verder vergroten van de flexibiliteit in (gegarandeerde) capaciteiten.¹⁸ Daarbij speelt samenwerking met bedrijven en andere niet-militaire organisaties een rol. Het is echter de vraag in hoeverre deze samenwerking – met name in oorlogstijd – voldoende robuust is. (Her) invoeren van het concept van vorderen kan zorgen voor de hoognodige garantie van beschikbaarheid.

17 De drie hoofdtaken van de krijgsmacht (Nederlandse Defensie Doctrine 2019):

1. Bescherming van het eigen en bondgenootschappelijk grondgebied, inclusief de Caribische delen van het Koninkrijk;
2. Handhaving en bevordering van de internationale rechtsorde en stabiliteit;
3. Ondersteuning van civiele autoriteiten bij rechtshandhaving, rampenbestrijding en humanitaire hulp, zowel nationaal als internationaal.

18 'Grotere flexibiliteit in (gegarandeerde) capaciteiten vraagt om samenwerking met bedrijven en andere niet-militaire organisaties. Om de samenwerking met private partners verder vorm te geven, stellen we inhoudelijke (en wettelijke) kaders op voor de adaptieve krijgsmacht, waarbij we een goede balans vinden tussen het zelf bezitten van en het kunnen beschikken over bepaalde capaciteiten.' *Defensievisie 2035* (Den Haag, 15 oktober 2020) 28

In de Noorse benadering leidt een wijziging in de dreigingssituatie tot een herziening van de operationele plannen voor de landsverdediging. Naar aanleiding daarvan kan het voor vorderen aangewezen materieel snel en eenvoudig worden aangepast. De flexibiliteit die dat met zich meebrengt past uitstekend binnen de Nederlandse behoefte aan een adaptieve krijgsmacht.

Technologie

Traditioneel is de krijgsmacht een aanjager van technologische ontwikkelingen. Dat is echter een rol die in de praktijk niet (altijd) meer opgaat. Een goed voorbeeld hiervan is de UAV, oftewel drone. Decennialang is het ontwikkelen van UAV's vooral een defensieaangelegenheid geweest. Op dit moment is dat steeds minder het geval. Moderne UAV's, in meer of mindere mate geschikt voor militaire toepassingen, zijn bij wijze van spreken op de hoek van elke straat te koop.

Waar het dus gaat om het gegarandeerd kunnen beschikken over hoogtechnologische capaciteiten is het bezit ervan wellicht niet noodzakelijk (meer). Dit type materieel is vaak aan een enorme afschrijving onderhevig, hoeft niet altijd of slechts in beperkte mate te voldoen aan specifieke militaire eisen en is vaak in ruime of toenemende mate in de civiele maatschappij aanwezig. Naast onbemande vlieg-, voer- of vaartuigen kan ook gedacht worden aan cybergerelateerde systemen en diensten, zoals server- en hackcapaciteit. Middelen en diensten die in aanschaf wellicht niet duur hoeven te zijn, maar die door de razendsnelle technologische ontwikkelingen vaak enorm veel (kunnen) kosten om up-to-date te houden.

Toepasbaar?

De vraag is nu of vorderen ook daadwerkelijk toepasbaar kan zijn. Die vraag is voor een groot deel juridisch van aard en bestaat uit twee componenten. Het is allereerst de vraag of het voorbereiden van het vorderen zoals dat voorheen gebeurde juridisch nog steeds mogelijk is. Veel van de relevante wet- en regelgeving is, net als in Noorwegen, ook in Nederland niet fundamenteel veranderd sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw. De belangrijkste grondslag

FOTOMCD, PHILIPJUIS

Nederland zet in op flexibiliteit en streeft naar een adaptieve krijgsmacht. De flexibiliteit die vorderen met zich meebrengt past uitstekend binnen die behoefte

voor (het voorbereiden van) vorderen was en is nog steeds de Inkwartieringswet 1953.¹⁹ Binnen de kaders van die wet is de minister van Defensie bevoegd om een scala aan roerende en onroerende zaken op voorhand voor vorderen aan te wijzen, en het proces van het daadwerkelijk vorderen daarvan in vreedstijd te oefenen.

Een andere vraag die vanuit juridisch oogpunt speelt, is of het met de huidige wet- en regelgeving op het gebied van privacy is toegestaan om, zoals in Noorwegen is gebeurd, alle relevante databases aan elkaar te koppelen en toegankelijk te maken voor Defensie. De Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG), zoals die sinds 2018 binnen de Europese Unie geldt, is ook door Noorwegen geïmplementeerd en wordt daar niet als een belemmering gezien. Het lijkt er dus op dat de privacy niet in het geding is. Het is echter aan te bevelen, zeker gezien het afbreukrisico wanneer het gaat over het schenden van privacy door de overheid en met name door Defensie, om dat van tevoren uitvoerig te onderzoeken en daar zeer transparant over te communiceren.

¹⁹ Voor de Inkwartieringswet, zie: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002111/2015-01-01>.

De vraag of vorderen in Nederland toepasbaar is, moet daarnaast niet uitsluitend vanuit een juridisch perspectief worden gezien. Er zijn in dit geval zowel interne als externe factoren die relevant zijn. Tot de interne factoren horen de kosten van het ontwikkelen en in bedrijf houden van een dergelijk systeem en de behoefte aan aanvullende specialistische kennis. In Noorwegen zijn die extra kosten erg beperkt gebleken. Voorbeelden van externe factoren zijn vooral van culturele en politieke aard: welk signaal geeft Defensie af als het overgaat tot het (voorbereiden van) het vorderen van civiel materieel in een tijdperk waar oorlog en crisis voor de burger en de politicus onwerkelijke begrippen zijn geworden? Willen we niet het tegenovergestelde bereiken met civiel-militaire samenwerking? Of is dit juist een goed voorbeeld

van het verminderen van de kloof tussen Defensie en de maatschappij? In dat verband is het wederom interessant om naar de Noorse situatie te kijken.

In Noorwegen is de afgelopen jaren een grote omslag zichtbaar geweest. Waar in het verleden de krijgsmacht vooral werd gezien als een middel om in tijden van crisis, naast het uitvoeren van de landsverdediging, steun te verlenen aan de civiele maatschappij, dringt nu het besef door dat zulke steun wederkerig moet zijn. In oorlogstijd ontstaan er aan de zijde van Forsvaret enorme behoeften waarin de steun van de maatschappij onontbeerlijk is. De afstemming van deze steun, over en weer, is uitgewerkt in het *Total Defence Concept*.²⁰ Het vernieuwen van het Defensie Vorderingssysteem wordt gezien als

De Genie oefent civiel-militaire samenwerking met een waterschap. Welk signaal geeft Defensie af als het overgaat tot het (voorbereiden van) het vorderen van civiel materieel?

een integraal onderdeel van dat concept, en het krijgt zowel aan militaire als aan civiele zijde positieve reacties. Het is lastig te voorspellen hoe een dergelijk initiatief in Nederland zou vallen, maar het is de moeite waard om dat te onderzoeken.

Afsluiting

Uit de voorgaande paragrafen blijkt dat vordering in Nederland nu en in de toekomst een bruikbaar middel kan zijn om Defensie in tijden van crisis of oorlog uit te rusten met aanvullend, relevant en up-to-date materieel en adequate infrastructuur. Vorderen draagt bij aan het vermogen tot het voeren van de collectieve verdediging binnen Europa en het garanderen van de territoriale veiligheid binnen de landsgrenzen. Bovendien draagt het bij aan het verbeteren van de flexibiliteit van Defensie en past het binnen inrichtingsprincipe twee (flexibel optreden: snel inzetbaar, schaalbaar en zelfstandig) van de *Defensievisie 2035*.

Vanuit juridisch perspectief is een dergelijk systeem zeer waarschijnlijk probleemloos in te voeren. De wetgeving die het (voorbereiden van) vorderen mogelijk maakt, bestaat nog steeds. Wel moet goed onderzocht worden in hoeverre het digitaliseren van het vorderingsproces binnen de huidige privacywetgeving past. Transparantie is daarbij cruciaal, zowel tijdens het onderzoek naar de mogelijkheden als tijdens een eventuele implementatie van een nieuw vorderingssysteem. Het nieuw opgerichte Territoriaal Operatiecentrum kan een centrale rol in dat proces spelen, zowel bij het onderzoek naar mogelijkheden en de eventuele implementatie als bij het in bedrijf houden ervan. Zodoende kunnen aanvullende systeemkosten beperkt blijven. Het meest voor de hand liggende nadeel van het invoeren van een nieuw vorderingssysteem lijkt de mogelijk negatieve maatschappelijke perceptie. De ervaring in Noorwegen laat echter zien dat het (voorbereiden van) vordering, als deel van een *Total Defence Concept* juist kan leiden tot meer betrokkenheid van de maatschappij bij de krijgsmacht.

'Ouderwets' begrippen weer bruikbaar?

Dit artikel bepleit onderzoek naar de herinvoering van vorderen. Er zijn nog meer 'ouderwets' begrippen die, nu de focus noodgedwongen terug is op de eerste hoofdtak van de krijgsmacht, opnieuw bruikbaar zijn geworden. Voorbeelden zijn het onderscheid tussen vredesfuncties en oorlogsfuncties, en de dienstplicht. Aangezien er binnen CLAS geen sprake meer is van vredeseenheden en dus ook niet meer van vredes- en oorlogsfuncties, is al het personeel feitelijk geplaatst op oorlogsfuncties: in tijden van crisis en oorlog houdt al het personeel planmatig zijn of haar huidige functie. Er moet echter ook nagedacht worden over de inzet van de grote hoeveelheid personeel die in crisis- of oorlogstijd (tijdelijk) geen relevante bijdrage meer kan leveren. Op dat moment is werken vanuit de gangbare, onbeschermd infrastructuur mogelijk geen optie meer en thuiswerken vermoedelijk ook niet meer mogelijk. Wellicht kan dit personeel betrokken worden bij het garanderen van territoriale veiligheid, bijvoorbeeld als deel van de huidige NATRES-bataljons (of, nog beter, van een uitbreiding daarvan). Er zijn ook andere opties denkbaar, maar in de veranderde geopolitieke situatie moet hierover weer nagedacht worden.

Discussies over herinvoering van de dienstplicht (dus feitelijk over het beëindigen van het opschorten van diverse artikelen in de Kaderwet Dienstplicht) zijn vaak binair: een dienstplichtleger versus een beroepsleger. Hybride vormen zijn echter ook mogelijk, en het gebruik van dienstplicht om de territoriale veiligheid te verhogen zou daar een van kunnen zijn. Een scenario zoals de Covid-19-pandemie pleit bovendien voor een meer divers gebruik van dienstplichtigen. Op dat vlak zou Noorwegen eveneens als voorbeeld kunnen dienen. Daar wordt een soort Bescherming Burgerbevolking (Sivilforsvaret) bemand met op basis van relevante capaciteiten geselecteerde dienstplichtigen.²¹ Zij blijven tot het 55e levensjaar oproepbaar, waardoor het investeren in opleidingen voor dit personeel, bijvoorbeeld op medisch vlak, rendabel is.

Kortom: het potentiële voordeel is groot, er zijn geen juridische obstakels te voorzien en de extra kosten zijn beperkt. Tijd dus om het vorderen weer serieus te overwegen. ■

20 Norwegian Ministry of Defence and Norwegian Ministry of Justice and Public Security, 'Support and Cooperation. A description of the total defence in Norway' (Oslo, 2018). Zie: <https://www.regjeringen.no/contentassets/5a9bd774183b4d548e33da101e7f7d43/support-and-cooperation.pdf>.

21 Zie: <https://sivilforsvaret.no/dette-er-sivilforsvaret/about-norwegian-civil-defence/>.

De militair attachés van de Duitse Democratische Republiek

Trouw aan de partij van de arbeidersklasse

Drs. A.J. Vinke*

In de korte tijd van haar bestaan (1949-1990) heeft de Duitse Democratische Republiek (DDR) krampachtig gezocht naar internationale erkenning. De communistische staat, waar de Nomenklatoera de touwtjes strak in handen had, kreeg die erkenning in 1973.¹ De DDR is toen zeer actief geweest in het oprichten van ambassades in westerse landen. In navolging van vele landen detacheerde de DDR daarbij ook militair attachés. Hoe bouwden de Oost-Duitse machthebbers dit instituut op en hoe zagen de opleidingen en taken eruit? Wat was de relatie met het ministerie voor Staatsveiligheid? En voor welke problemen staan onderzoekers, die willen achterhalen of de militair attachés invloed hadden op het beleid van de DDR?

De NVA had formeel als taak het beschermen van het DDR-grondgebied, terwijl de militaire inlichtingendienst het vijandbeeld van de 'agressieve' NAVO en de 'imperialistische' Bondsrepubliek benadrukte

Het militaire gezag van de Sovjet-Unie verordonneerde in oktober 1945 de opbouw van militair ingerichte politie-eenheden in Oost-Duitsland. In 1952 besloot sovjetleider Josef Stalin dat de 'fase van het pacifisme' definitief voorbij was.² Eenheden van de Volkspolizei werden betrokken bij het inrichten van een Kasernierte Volkspolizei (KVP) op 1 juli 1952.³ Het officierskorps van de KVP was jong en onervaren. Ook het opleidingsniveau van de officieren was ten opzichte van andere leidinggevenden in de staat relatief gering. De meeste officieren hadden slechts lagere school, sommigen zelfs niet eens dat. Ondanks deze slechte startpositie werkte de KVP-leiding er hard aan om het opleidingsniveau, de inzetbaarheid en paraatheid op een acceptabel niveau te krijgen.⁴

Na de oprichting van de Bundeswehr in West-Duitsland in 1955 werd de status van de Kasernierte Volkspolizei opgewaardeerd tot een leger, de Nationale Volksarmee (NVA).⁵ De NVA werd door de Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) geleid en handelde ook in de

FOTO: CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY

zin van de SED-politiek. Op 2 oktober 1990 om 24.00 uur werd de NVA ontbonden. Wat er aan restbestanden over was ging over naar de voormalige ‘oorlogshitsers en klassenvijand’, de Bundeswehr. Met de Duitse eenwording was ook de rol van de militair attachés van de DDR uitgespeeld. Om te bepalen wat die rol was volgt eerst een korte inleiding over de Nationale Volksarmee en de inlichtingendienst. Vervolgens komen inzet, opleidingen, instructie en aansturing aan bod. Aansluitend komt de relatie met de Staatsveiligheidsdienst en de informatieve waarde van de inlichtingen aan bod. Daarna volgt een slotbeschouwing.

De Verwaltung Aufklärung van de Nationale Volksarmee

Het trauma van een verrassingsaanval (de Duitse inval in 1941) domineerde de naoorlogse veiligheidspolitiek van de Sovjet-Unie sterk. Een herhaling van zo’n aanval moest ten koste van alles worden voorkomen. Meer dan in enig ander land van het Warschaupact werd dit ook de perceptie van de DDR. Als belangrijkste opdracht voor de militaire inlichtingendienst gold ‘de tijdige waarschuwing voor een verrassende overval van militaristen en imperialisten op het socialistische kamp’.⁶ Een andere functie van de militaire spionage was het vijandbeeld van de ‘agressieve’ NAVO en de ‘imperialistische’ Bondsrepubliek te benadrukken.⁷ Op 19 juli 1952 kwam er een richtlijn voor de vorming van een Verwaltung für Allgemeine Fragen bij de Kasernierte Volkspolizei. Deze richtlijn legde de basis voor de toekomstige militaire inlichtingendienst van de DDR.⁸

Doel was het verschaffen van inlichtingen over:

- militaire- en economische plannen van het Anglo-Amerikaanse blok tegen de DDR, de Sovjet-Unie en andere ‘volksdemocratieën’;
- plannen en maatregelen van de Bundeswehr en haar opname in de ‘agressieve’ NAVO;
- plannen van het Anglo-Amerikaanse blok en de regering in Bonn ter voorbereiding op een voorgenomen oorlog;
- technische innovaties in de wapentechniek en hun toepassingen.

Vooraf militair attachés gestationeerd in niet-socialistische landen hadden toegevoegde waarde voor de inlichtingendiensten

Nadat de Kasernierte Volkspolizei in Nationale Volksarmee was omgedoopt ging de inlichtingendienst over naar de NVA. De eerste aanwijzingen voor het bestaan van een militaire inlichtingendienst kwamen van een in 1957 overgelopen CIA-agente, de huishoudelijke hulp van de Oost-Duitse generaal-majoor Karl Linke.⁹ Een andere overloper, luitenant-kolonel Siegfried Dombrowski, bevestigde het bestaan van een inlichtingendienst in 1958. In 1964 kreeg de inlichtingendienst van de NVA de naam Verwaltung Aufklärung, in 1983 hernoemd in Bereich Aufklärung. De dienst was onderverdeeld in vijf zelfstandige en streng van elkaar gescheiden componenten:

* Drs. A.J. Vinke is luitenant-kolonel b.d. van de Koninklijke Luchtmacht.

- 1 De Nomenklatoera was een kleine politieke en bestuurlijke elite die de bevolking van de DDR met strakke hand regeerde en met de door hun leden ingenomen sleutelposities ook vrijwel alle belangrijke domeinen van het openbare leven in het land wist te beheersen. Naar schatting waren er eind jaren tachtig zo rond de 339.000 Nomenklatoera-kaderleden. Onder hen waren alle officieren van de NVA vanaf de rang van majoor. Zie: www.stasiopfer.de.
- 2 Ronald Gebauer, Dietmar Remy en Axel Salheiser, ‘Die Nationale Volksarmee (NVA) – eine Arbeiter- und Angestelltenarmee? Empirische Befunde zur Rekrutierung von Offizieren in der DDR’, in: *Historical Social Research*, 32 (3) (2007) 299-318.
- 3 Dit was een als politie gecamoufleerde legereenheid met tanks, vliegtuigen en schepen en een sterkte van circa 113.000 militairen.
- 4 Gebauer, ‘Die Nationale Volksarmee’, 300.’
- 5 In december 1956 bedroeg de personele sterkte 85.650 man. Daaronder waren 17.800 officieren, 24.800 onderofficieren en 43.050 korporaals en manschappen (Gebauer, ‘Die Nationale Volksarmee’, 301).
- 6 Bodo Wegmann, ‘Der Beitrag der Militäraufklärung der DDR – Überraschung und Trauma’ in: NVA-Forum Dok.Nr A20040101-Wegmann.
- 7 Joachim Zöller, ‘DDR-Militärspionage. Akteure, Ziele und Wirkungen’, in: George Herbstritt en Helmut Müller-Ensbjergs (red.), *Das Gesicht dem Westen zu... DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland* (Bremen, Edition Temmen, 2003); 204.
- 8 Bodo Wegmann, ‘Die Aufklärung der Nationalen Volksarmee’, in: Herbstritt en Müller-Ensbjergs, *Das Gesicht dem Westen zu...*, 215. De dienst werd gevormd naar het voorbeeld van de inlichtingendienst van het Rode Leger, de GRU. De GRU had meer dan dertig jaar ervaring en had vooral in de Tweede Wereldoorlog zeer goede inlichtingenbronnen onder zijn hoede.
- 9 Generaal-majoor Linke was de eerste chef van de dienst. Hij werd in augustus 1957 wegens het schenden van de geheimhoudingsplicht ontslagen omdat hij documenten thuis had liggen en gedegradeerd tot reserve-kolonel.

- Informationsdienst, belast met het verzamelen en analyseren, samenvatten en verspreiden van alle relevante informatie over de strijdkrachten van landen.¹⁰ Het Militair Wetenschappelijk Instituut (de School voor de Inlichtingendienst) viel hier ook onder;
- Agenturische Aufklärung, verantwoordelijk voor agentennetwerken;¹¹
- Strategische Aufklärung, stuurde in het bijzonder de militair attachés en de ‘legalisten’ aan.¹² Ook werden hier de echtgenotes van de toekomstige attachés op hun inzet voorbereid. Drie afdelingen binnen deze directie beheerden elk een pakket landen;¹³
- Truppenaufklärung, verantwoordelijk voor de operationeel-tactische inlichtingen van strijdkrachten;
- Verwaltung Sicherstellung, verantwoordelijk voor technische en materiële ondersteuning.

De militair attachés van de NVA

Vanuit de NVA werden de eerste militair attachés van de DDR gerekruteerd. De minister van Defensie benoemde hen, nadat de geselecteerde officieren door het Centrale Comité van de SED waren gescreend en betrouwbaar bevonden. Sinds 1961 volgde de benoeming van de militair attachés door de ministerraad van de DDR, maar waren ze alleen ondergeschikt aan de minister van Defensie. Vanaf 1975

Of een NVA-militair door kon groeien tot attaché hing onder meer af van zijn trouw aan de partij en zijn geloof in de theorieën van communistische denkers

benoemde de minister de attachés direct.¹⁴ De militair attachés van de DDR behoorden tot de Nomenklatoera. De loopbaan van dit kader stond onder permanente supervisie van de SED en was systematisch gepland. Elke bevordering naar een hogere of een meer verantwoordelijker positie hing niet alleen af van kennis, kunde en vaardigheden, maar vooral van politiek-ideologische en veiligheidspolitieke eisen. Centraal stond trouw aan de partij van de arbeidende klasse. Opleidingen en cursussen vonden op partijscholen en hogescholen plaats. Hierdoor was het mogelijk toekomstige leidinggevenden over een langere tijd in de gaten te houden en te beoordelen of zij wel steeds de belangen van de SED dienden. Het kader en hun familieleden hadden vele voorrechten, maar konden deze, bij de geringste afwijking van de partijlijn, ook direct weer verliezen.¹⁵ De selectie van aankomende militair attachés gebeurde vroegtijdig. Al tijdens hun studie op de officiershogescholen trokken sommigen de aandacht. In 1971, toen duidelijk werd dat de DDR staatsrechtelijke erkenning van de internationale gemeenschap zou krijgen en het aantal ambassades zou uitbreiden, benaderde de DDR-leiding cursisten al tijdens hun studie voor latere inzet in het buitenland.¹⁶

Vier generaties militair attaché

De ontwikkeling van het instituut militair attaché kende in de DDR ruwweg vier fasen.¹⁷

10 Deze inlichtingen kwamen voor 85 tot 90 procent uit de media en andere open bronnen. De Informationsdienst verwerkte maandelijks zo'n 1000 tijdschriften en bijna 100 (semi)wetenschappelijke boeken, dagelijks meer dan 100 kranten en meer dan 12 uur televisie uit de Bondsrepubliek. Jaarlijks gaf de dienst ongeveer 500 mappen met informatie aan de politie en militaire leiding.

11 Dit konden binnenschippers zijn die bruggen fotografeerden, vrachtwagenchauffeurs of functionarissen op topposities bij de NAVO of ministeries.

12 Dit waren inlichtingenofficieren die in officiële vertegenwoordigingen van de DDR onder gelegaliseerde dekmantel inlichtingenwerk verrichtten.

13 Zöller, 'DDR-Militärspionage', 206.

14 Jochen Schröter, Lezing op 7 oktober 2004 voor het Verband für Internationale Politik und Völkerrecht in Berlijn. Schröter was kolonel b.d. van de NVA en diende als militair attaché in Polen, Noord-Korea, China en Roemenië.

15 Helmut Caspar, *DDR-Lexikon. Von Trabi, Broiler, Stasi und Republikflucht* (Petersberg, Imhof-Zeitgeschichte, 2009) 246.

16 Bernd Biedermann, *Vom Kanonier zum Militärattaché der DDR. Eine Laufbahn im Kalten Krieg* (Aken, Helios Verlag- und Buchvertriebsgesellschaft, 2015) 81.

17 Schröter, lezing.

De eerste generatie DDR-attachés bestond voornamelijk uit oudere officieren die voortkwamen uit het actieve antifascistische verzet: strijders uit de Spaanse Burgeroorlog, vervolgd van het naziregime en deelnemers aan de partizanenstrijd tegen Duitsland. Velen hadden niet meer dan een lagereschoolopleiding met daarna een baan als landarbeider, dakdekker, meubelmaker, ijzervlechter, textielarbeider, mijnwerker et cetera. Van deze generatie bestaan treffende voorbeelden, zoals Richard Fischer. Hij had lagere school en was leerling meubelmaker, maar maakte carrière in de communistische partij en klom op tot generaal-majoor. Hij was de eerste ambassadeur van de DDR in Noord-Korea (1954-1959) en militair attaché van de DDR in de Sovjet-Unie (1962-1967).

Andere vertegenwoordigers van deze eerste generatie waren Hermann Gartmann, hulparbeider in de bouw en later generaal-majoor en militair attaché in Moskou (1957-1959); Gottfried Grünberg, mijnarbeider, later kolonel en militair attaché in Moskou (1961-1962) en Günter Oldenburg, losarbeider en bakkersleerling, later generaal-majoor en attaché in Moskou (1982-1985).¹⁸

Vrijwel allen waren voor de Tweede Wereldoorlog lid geweest van de Kommunistische Partei Deutschlands, uitgeweken naar Moskou en daar onderwezen in de marxistisch-leninistische ideologie op de partijscholen van de Russische Communistische Partij. Deze attachés vielen onder de Afdeling Internationale Betrekkingen van de NVA. Hun taak was het de DDR-strijdkrachten in de socialistische landen te vertegenwoordigen en de militaire politiek en het politieke standpunt van de DDR ten opzichte van de Bondsrepubliek uit te dragen. Het kwam neer op vlagvertoon op het (beperkte) internationale toneel, alsmede op het bevorderen van de vriendschappelijke betrekkingen met de strijdkrachten van de gastlanden. Effectief in het inlichtingenwezen was deze eerste generatie niet. Uit inlichtingen oogpunt gezien waren de socialistische landen ook niet interessant.

De tweede generatie militair attachés bestond uit jongere officieren van de Kasernierte

Volkspolizei, de FDJ-generatie van de SED.¹⁹ Zij volgden de cursussen vanaf eind jaren vijftig en werden ook slechts in socialistische landen ingezet en nog steeds als minder interessant voor de militaire inlichtingendienst beschouwd. Ook zij vielen nog onder de Afdeling Internationale Betrekkingen. Dat de NVA in de attachés geen toegevoegde waarde zag is zeker terug te voeren op eclatante blunders van de beide eerste chefs, Karl Linke en Willy Sägebrect. Toch kreeg de Verwaltung Aufklärung vanaf 1966 een voet tussen de deur met het recht om militair attachés voor te dragen. De marsroute werd: niet-socialistische landen. De attachés die al in de buitenlandse dienst werkten moesten zich verder scholen door zelfstudie. Centrale bijstellingen vonden plaats op jaarlijkse vergaderingen van militair attachés. In de tweede helft van de jaren zestig was een verbetering te zien van de positie van de attachés in het inlichtingenwerk.²⁰

Na ruim twintig jaar, waarin de DDR voortdurend had gestreefd naar internationale erkenning, kwam het land eindelijk uit zijn isolement. Na de staatsrechtelijke erkenning van de DDR in 1973 ging de regering in Oost-Berlijn

FOTO NVA ARMEEFILMSCHAU

Leden van de FDJ krijgen de werking van een wapen uitgelegd: de jeugdorganisatie was een belangrijke voorleverancier van toekomstige militair attachés voor de NVA

18 Helmut Müller-Enbergs e.a., *Wer war wer in der DDR? Ein Lexikon ostdeutscher Biographien* (Berlijn, Ch. Links, 2010).

19 De Freie Deutsche Jugend, oorspronkelijk opgericht in 1936, werd de officiële jeugdbeweging van de DDR.

20 Walter Richter, *Der militärische Nachrichtendienst der Nationalen Volksarmee der DDR und seine Kontrolle durch das Ministerium für Staatssicherheit. Die Geschichte eines deutschen Geheimdienstes* (Frankfurt am Main, Peter Lang, 2002) 232.

diplomatieke betrekkingen met ‘kapitalistische’ landen aan en begon een nieuwe fase met ingrijpende veranderingen. Met de neutrale staten Finland, Zweden, Zwitserland en India werden in 1973 militair-diplomatieke banden aangeknoopt en er werden militair attachés geplaatst. Ook de NAVO-landen Griekenland, België en Italië kregen een militair attaché uit de DDR. Het ‘vlagvertoon en de verkoop van DDR-standpunten’ maakte plaats voor het inlichtingenwerk. Meer en meer verloor de Afdeling Internationale Betrekkingen terrein aan de Verwaltung Aufklärung. De berichtgeving van de attachés werd gereguleerd. Over de uitvoering van taakopdrachten moesten zij nog wel aan de Afdeling Internationale Betrekkingen berichten, maar over belangrijke inlichtingenkwesities de Verwaltung Aufklärung informeren. Het ging daarbij om politieke en militaire informatie van alle landen buiten het Warschaupact, inlichtingen over vijandelijke activiteiten in alle gastlanden, berichten over contacten van militair attachés met personen uit niet-socialistische landen en periodieke berichten van attachés uit alle gastlanden.²¹ Uiteindelijk kreeg de Verwaltung Aufklärung de volledige regie over de militair attachés. Hun staven werden uitgebouwd tot Residenturen, gecamoufleerde militaire, civiele of gemengde steunpunten van de inlichtingendienst in een meer of minder herkenbare organisatie van een uitzendend land. Het bestaan van een Residentur was in het gastland officieel bekend. Er was onderscheid tussen een legale Residentur (ambassades, consulaten-generaal, handels-vertegenwoordigingen, in- en verkooporganisaties, luchtvaartbedrijven, rederijen, culturele informatiecentra, persbureaus of reisbureaus) en een illegale Residentur (een gecamoufleerde organisatie die zo veel mogelijk voor het gastland verborgen moest blijven). Illegale Residenturen van de DDR domineerden vooral in de jaren vijftig en zestig.²²

In de vierde fase van de ontwikkeling van het instituut militair attaché, de jaren tachtig, werkte de DDR verder aan het uitbreiden van het aantal Residenturen. De kwaliteitseisen voor de militair attachés lagen hoger en er werden meer specifiek geschoolde officieren ingezet. Deze officiersgeneratie was afkomstig van het Militair Wetenschappelijk Instituut (School voor de Inlichtingendienst) van de DDR in Klietz.

De opleiding tot attaché

De opleiding tot militair attaché volgde op een ministerieel besluit uit 1956. Gebruikelijk was dat de aanwijzing 24 maanden en de opleiding circa 18 maanden voor de uitzending plaatsvond. De eerste twee generaties attachés werden op hun toekomstige taak voorbereid in cursussen die bestonden uit grondslagen van het diplomatieke protocol en de militaire diplomatie, volkenrecht, buitenlandse politiek, internationale betrekkingen, militaire- en veiligheids-politiek van de NAVO-landen, taalcursussen Russisch en (optioneel) Engels, Frans of Spaans, volkenkunde en geografie. Facultatief waren cursussen in literatuur, kunstgeschiedenis, schilderkunst, theater- en filmkunst.²³ Aangezien deze militair attachés vrijwel uitsluitend in socialistische landen waren gestationeerd, kregen zij tijdens de opleiding nadrukkelijk te horen dat het inwinnen van informatie alleen op legale wijze mocht plaatsvinden. Hoe ver een attaché hierin kon gaan moest hij zelf bepalen.²⁴

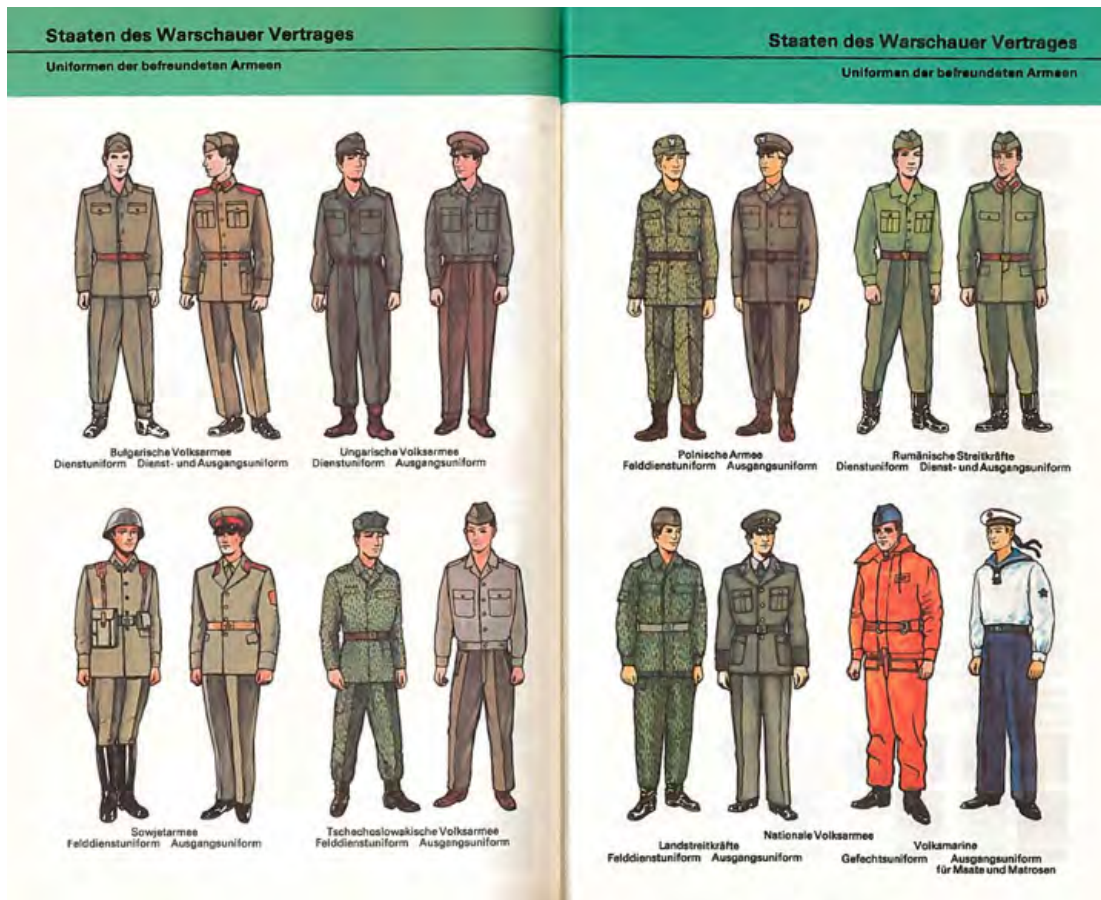
Vanaf begin jaren zeventig werden de opleidingen verfijnder. Cursisten waren nu voornamelijk afgestudeerden van de (voorloper van de) militaire academie in Dresden en/of andere (Russische) officiershogescholen. Zij volgden een voortgezette opleiding informatieverzameling op militair en militair-politiek gebied. In Naumburg deden de cursisten de opleiding voor officieren voor de buitenlandse dienst. Talrijke (aankomende) attachés volgden als toehoorder de colleges op de Russische academie voor militaire diplomatie in Moskou. Vanaf de jaren zeventig was de loopbaan ook verbonden met stageperiodes als assistent-attaché. Daarna volgde de status van ‘Kader in voorbereiding’, voorafgaand aan de uitzending, wat inhield dat de attaché zich

21 Richter, *Der militärische Nachrichtendienst der Nationalen Volksarmee*, 236.

22 Friedrich-Wilhelm Schломann, *Operationsgebiet Bundesrepublik. Spionage, Sabotage und Subversion* (München, Universitas Verlag, 1985) 264, 265.

23 Schröter, lezing.

24 idem.

BRON: HANDBUCH MILITÄRISCHES GRUNDWISSEN (BERLIN, MILITÄRVERLAG DER DEUTSCHEN DEMOKRATISCHEN REPUBLIK, 1985)

Vanaf eind jaren 50 kwam de plaatsing van militair attachés op gang, aanvankelijk naar de broederstaten van het Warschaupact

moest verdiepen in het toekomstig gastland.²⁵ De eerste militair attaché van de DDR, luitenant-kolonel Johannes Weinhold, trad op 31 juli 1957 in functie in China. Later dat jaar volgden nog meer accreditaties, maar uitsluitend naar de socialistische broederstaten Bulgarije, Tsjechoslowakije, de Sovjet-Unie en Hongarije. Tot en met 1964 kwamen ook plaatsingen rond in Noord-Korea, Polen, Roemenië, Albanië, Vietnam, Albanië, Joegoslavië en Cuba.²⁶ De rang van de attachés was luitenant-kolonel, kolonel, generaal-majoor of luitenant-generaal.²⁷ De generaal-rangen waren voor de attachés in Moskou bestemd. In een uitzonderingsgeval was een attaché een majoor. De assistent van de attaché (Gehilfe) was majoor en bij uitzondering kapitein.

Voor de echtgenotes van de militair attachés was ook een taak weggelegd: hun houding en

optreden moesten het aanzien van de NVA versterken. In 1962 wees het Hoofd van de Afdeling Internationale Betrekkingen op het grote belang van de inzet van de vrouwen. Hij riep de attachés op hierover met hun echtgenotes te praten en hen overeenkomstig te beïnvloeden. De vrouwen kregen cursussen buitenlandse politiek, de taak van de echtgenote in het buitenland, geschiedenis van de diplomatie, het protocol en de taak van de ambassade.

25 Bodo Wegmann, *Die Militäraufklärung der NVA. Die zentrale Organisation der militärischen Aufklärung der Streitkräfte der Deutschen Demokratischen Republik* (Berlijn, Verlag Hans-Joachim Köster, 2006) 280.

26 Horst Kerzig, 'Gedanken zur Entwicklung der militär-diplomatischen Beziehungen der Nationalen Volksarmee der DDR', zie: <https://www.vtnvagt.de/index.php/internationale-verbindingen/981-gedanken-zur-entwicklung-der-militair-diplomatischen-beziehungen-der-nva>.

27 Of overeenkomstige marineringen.

Groot bezwaar bij het uitvoeren van hun taken waren kinderen; daarom werden bijna altijd kinderloze echtparen of vrijgezellen ingezet.²⁸

De aansturing

De operationele leiding van de militair attachés lag aanvankelijk bij de Afdeling Internationale Betrekkingen van het Ministerium für Nationale Verteidigung. In 1974 ging de leiding over naar de Verwaltung Aufklärung van de NVA, officieel bekend onder de naam Mathematisch-Physikalisches Institut. In werkelijkheid hadden de attachés al sinds de jaren zestig indirect voor deze organisatie gewerkt.²⁹ Voor het verzamelen van inlichtingen golden twee criteria: de opdracht en de tijd waarin dit moest gebeuren. Op welke manier de attaché te werk ging lag aan zijn eigen vindingrijkheid, maar wel onder volledig persoonlijk risico.³⁰

De uitbreiding van het (militair) diplomatieke netwerk was terug te zien in de taakopdrachten. Het zwaartepunt verschoof steeds sterker naar het verzamelen van inlichtingen voor de strategische inlichtingendienst. Rondom de militair attaché werd een operationeel net van informanten gebouwd.³¹ Hij kreeg in feite een positie tussen het klassieke agentenwerk en de militaire diplomatie.³² Toch kreeg de attaché om politieke redenen bevel zich formeel niet in te laten met activiteiten die in het gastland als illegaal golden.³³ Hiermee lichtten chefs toch de hand en gaven de attachés – mondeling – dezelfde opdrachten als illegale agenten.³⁴ Aan deze opdrachten gaven de attachés nauwelijks gehoor; zij wilden politieke problemen in het gastland voorkomen.³⁵

De staven van uitgekozen attachés werden uitgebouwd tot een Residentur en legalisten leverden informatie.³⁶ In de afzonderlijke landen waren twee tot vier legalisten ingezet die voor de attaché werkten.³⁷ De Verwaltung Aufklärung ontwikkelde zich met deze werkwijze tot een van de meest effectieve diensten van het Warschaupact.

De instructie

Elke militair attaché van de DDR kreeg een instructie, de Einsatzaufgabe. Het eerste punt van de instructie was regelmatig te berichten over de toestand in het gastland en zijn positie in of ten opzichte van de NAVO. Het tweede punt was de houding van het gastland ten opzichte van de DDR. In het derde punt waren concrete opdrachten geformuleerd, onderverdeeld in:

- inlichtingenopdrachten over de militaire- en veiligheidspolitiek, strijdkrachten, bewapening, oefeningen et cetera van het gastland. Voor ongebonden landen waren het zeer specifieke vragen over hun neutraliteit;
- agentenopdrachten zoals het zoeken naar inlichtingenbronnen en het uitbreiden van netwerken met legale contacten en middelen. Een vermenging van spionagenetwerken met dat van de militair attachés was – formeel – streng verboden;
- informatieve opdrachten zoals het presenteren van het veiligheidsbeleid van de DDR en de daarmee samenhangende militaire politiek.³⁸

In het algemeen raakten de opdrachten vooral kwesties over de veiligheid van de DDR en het Warschaupact. Gebruikelijk was ook de passage in de instructie dat DDR-attachés ‘in nauwe wapenbroederschap met de militair attaché van de Sovjet-Unie’ en met andere bevriende militair attachés, goede betrekkingen moest onderhouden.

De in de westerse en NAVO-landen geplaatste attachés moesten voortdurend rapporteren over de vermeende rol van het gastland en zijn strijdkrachten in het Atlantisch bondgenootschap. Besluitvormingsprocessen in veiligheids-politieke kwesties en bi- en multilaterale betrekkingen, vooral tussen partners van de NAVO, de Verenigde Staten en China, stonden

28 Richter, *Der militärische Nachrichtendienst der Nationalen Volksarmee*, 249, 250.

29 Schröter. lezing.

30 Idem.

31 Idem.

32 Ministerium für Nationale Verteidigung, Teilbestand Verwaltung Aufklärung, Aufgaben/Organisation, zie: argus.bstu.bundesarchiv.de/DVW1-21918.

33 Het Verdrag van Wenen inzake diplomatiek verkeer uit 1961 verbodt dit.

34 Ministerium für Nationale Verteidigung, Teilbestand Verwaltung Aufklärung, Aufgaben/Organisation, zie: argus.bstu.bundesarchiv.de/DVW1-21918; Wegmann, ‘Die zentrale Organisation’, 282.

35 Zöllner, ‘DDR-Militärspionage’, 206.

36 Zij hadden door hun civiele dekmantel meer mogelijkheden voor het inlichtingenwerk dan de militair attachés.

37 Zöllner, ‘DDR-Militärspionage’, 206.

38 Wegmann, ‘Die zentrale Organisation’, 281.

FOTO NVA ARMEEFILMSCHAU

Een ministeriële delegatie uit Mozambique in de DDR in 1979: militair attachés in bevriende socialistische landen hadden een taak bij de voorbereiding van dergelijke bezoeken

hoog op de inlichtingenagenda van de Oost-Duitse attachés. Zo stonden sinds 1973 ook de betrekkingen van neutrale landen als Zwitserland, Oostenrijk en Zweden met NAVO-landen voortdurend op de lijst met opdrachten. In het Nabije-, Midden-, en Verre-Oosten en in Afrika lagen de activiteiten van de VS onder een inlichtingenvergrootglas.³⁹ Door een effectief gebruik van open bronnen kon een attaché gedetailleerde informatie verkrijgen. Eind jaren zeventig kwam zo'n 80 procent van hun inlichtingen uit open bronnen.⁴⁰ Het hoofd van de militaire inlichtingendienst, luitenant-generaal Theo Gregori, benadrukte in 1979 vol lof dat het aantal rapporten van de militair attachés fors was gestegen.⁴¹ Anderzijds kritiseerde hij dat westerse persbureaus als Reuters of Agence France-Presse vaak sneller over gebeurtenissen of incidenten berichtten dan de attachés. 'Wanneer uw onmiddellijke berichtgeving alleen inhoudelijk overeenkomt met de berichten van Reuters of AFP, zonder een waardering van het waarheidsgehalte, dan is niet aan de opdracht voldaan', zo kregen de attachés te horen.⁴²

In de jaren tachtig kreeg een nog onontgonnen inlichtingenbron brede aandacht. Hoe meer landen militairen voor opleidingen naar de DDR stuurden, des te interessanter werd dit voor de inlichtingendienst. Vooral op de officiersschool in Prora op het eiland Rügen waren vanaf begin jaren 80 buitenlandse militairen in opleiding. Zij kwamen voornamelijk uit bevriende ontwikke-

lingslanden met een socialistische signatuur. Tot eind 1989 leidden de Oost-Duitsers zo'n 1040 buitenlandse militairen op in het kader van de 'wereldwijde ondersteuning van revolutionaire processen'.⁴³ Met sommige buitenlandse militairen waren de contacten tijdens hun verblijf in de DDR intensief. Na terugkeer naar hun eigen land was het de taak van de Oost-Duitse militair attachés om de contacten 'in het belang van de opleiding' voort te zetten.⁴⁴ Het contact in een buitenlandse krijgsmacht bleef op die manier behouden.

De relatie met de Staatsveiligheidsdienst

Begin 1950 werd het Ministerium für Staatssicherheit opgericht (MfS of Stasi). De Stasi was primair een binnenlands machtsinstrument en onderdrukkingsapparaat van de SED en secundair een inlichtingendienst gericht op het buitenland. De Stasi bespioneerde politiek, media, krijgsmacht, veiligheidsdiensten, onderwijs, wetenschap en economie. Verantwoordelijk voor (militaire) spionage in het buitenland en dan voornamelijk in de Bondsrepubliek was de Hauptverwaltung Aufklärung. De Stasi had ongeveer 90.000 Hauptamtliche Mitarbeiter (vast personeel) en zo'n 190.000 Inoffizielle Mitarbeiter (al dan niet gedwongen verklikkers).⁴⁵ Samenwerking met de NVA bestond op alle mogelijke niveaus, waaronder de Verwaltung Aufklärung. In 1975 gaf de Stasi opdracht vrijwel alle informatie en alle contacten van de Verwaltung Aufklärung te controleren, vast te leggen en te archiveren. Daarbij ging het ook om de contacten van vóór 1975. Dit betekende dat de Stasi ook alle contacten van de attachés in handen kreeg.⁴⁶ Omgekeerd gold de informatieplicht niet.⁴⁷ In de militaire spionage

39 Wegmann, 'Die zentrale Organisation', 281.

40 Idem.

41 Gregori werd in 1982 vanwege verduistering van deviezen gedegradeerd en ontheven uit al zijn functies.

42 Wegmann, 'Die zentrale Organisation', 282.

43 Anke Burkhardt, *Militär- und Polizeihochschulen in der DDR. Wissenschaftliche Dokumentation* (Wittenberg, Institut für Hochschulforschung an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 2000) 60.

44 Wegmann, 'Die zentrale Organisation', 283

45 Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi 1945-1990* (München, Deutsche Verlags-Anstalt, 2006) 72, 115.

46 Richter, *Der militärische Nachrichtendienst der Nationalen Volksarmee*, 266.

47 Idem, 265, 266.

concurrerde de Stasi met de militaire inlichtingendienst en ondernam zelfs een poging om die dienst van de NVA over te nemen.⁴⁸

De Verwaltung Aufklärung was formeel een onafhankelijke inlichtingendienst, maar stond in de praktijk onder permanente controle van de Stasi. Zonder de ondersteuning en welwillendheid van de Stasi zou het inlichtingenwerk van de NVA niet mogelijk zijn geweest. De Stasi bepaalde de werkwijze en leverde bescherming. Op alle niveaus van de militaire inlichtingendienst waren, in ongekende aantallen, verklikkers geplaatst.⁴⁹ Zij moesten tot in detail over medewerkers van de Verwaltung Aufklärung rapporteren. Het zwaartepunt lag bij de buitenlandafdelingen (ambassades en legalisten) en de attachés (Residenturen). Over het in het buitenland geplaatste personeel, in het bijzonder de attachés en de legalisten, kregen permanente beoordelingen over hun betrouwbaarheid. Elke beweging, elke uitlating, elk bezoek werd getoetst. Één op de drie medewerkers in het buitenland was informant van de Stasi.⁵⁰ Ook de

militair attaché kreeg voortdurend controle, zo blijkt uit het volgende voorbeeld. Het International Institute of Strategic Studies in Londen stuurde een uitnodiging voor een symposium in Parijs met als thema 'NATO Ground Forces in the 90s' aan de 'Militärattaché bei der deutschen Botschaft'. De uitnodiging kwam bij de Oost-Duitse ambassade in Brussel terecht in plaats van bij de West-Duitse. Na kennis genomen te hebben van de inhoud begreep de Oost-Duitse attaché dat de uitnodiging niet voor hem bestemd was. Hij besloot er toch 'onder vreemde vlag' heen te gaan als de 'Duitse militair attaché'. De Stasi gaf er toestemming voor. Ruim een jaar na zijn deelname kwam de attaché erachter dat iemand uit het agentennetwerk het symposium ook had bijgewoond om hem in de gaten te houden. Het was waarschijnlijk een journalist van een Frans tijdschrift.⁵¹

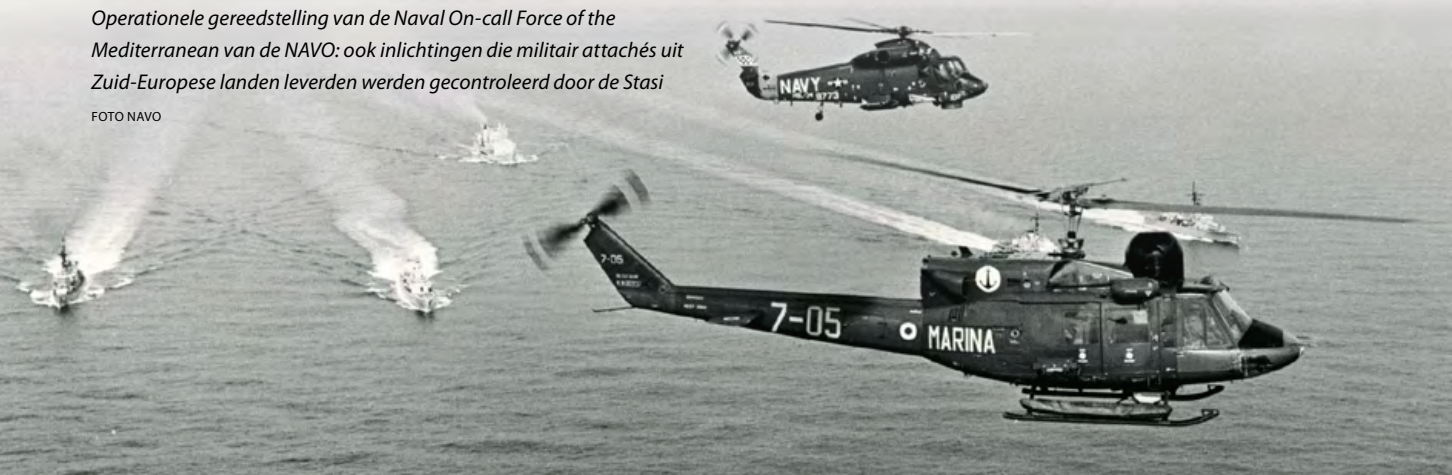
Informatieve waarde van de militair attaché

Met uitzondering van het bureau in Moskou bestonden de attachéposten in de regel uit de attaché, zijn assistent en een administratieve kracht.⁵² Soms was er een dubbele bezetting met een extra marineattaché. Met dit personeel moest de attaché zijn werk uitvoeren en de vraag is hoe effectief zij zijn geweest. Hebben hun rapporten enige invloed gehad op het beleid in Oost-Berlijn? Voormalig attaché Jochen Schröter zei daarover: 'Seine Arbeit trägt zur Vorbereitung von militärischen und staatspolitischen Entscheidungsfindungen bei und erfordert, wie auch die Arbeit eines Botschafters, ein äusserstes Maß an Verantwortungsbewusstsein, Objektivität und sachliche, von ideologischen, emotionalen und kulturellen Vorurteilen freie Korrektheit bei der Bewertung von Fakten'.⁵³

- 48 NVA-kolonel b.d. Bernd Biedermann vertelde dit in een radiouitzending van de Südwestrundfunk in 2018. Zie: <https://www.swr.de/swr2/programm/download-swr-9954.pdf> 18 januari 2018. Biedermann was assistent-militair attaché in China en militair attaché in België en Luxemburg.
- 49 Ministerium für Nationale Verteidigung, Teilbestand Verwaltung Aufklärung, Aufgaben/Organisation, zie: argus.bstu.bundesarchiv.de/DVW1-21918; Richter, *Der militärische Nachrichtendienst der Nationalen Volksarmee*, 281.
- 50 Richter, *Der militärische Nachrichtendienst der Nationalen Volksarmee*, 282.
- 51 Biedermann, *Vom Kanonier zum Militärattaché der DDR*, 254, 261.
- 52 Toen de militair attachés van de DDR in 1974 geïntegreerd werden in de Verwaltung Aufklärung van de NVA, waren er 22 attachés in het buitenland geaccrediteerd. Begin 1988 beschikte het Bereich Aufklärung over 249 posten, verdeeld over 43 landen. Ongeveer tweederde hiervan was (assistent) militair attaché.
- 53 Schröter. lezing.

Operationele gereedstelling van de Naval On-call Force of the Mediterranean van de NAVO: ook inlichtingen die militair attachés uit Zuid-Europese landen leverden werden gecontroleerd door de Stasi

FOTO NAVO

Uiteindelijk schreef niet de SED, maar Moskou het 'draaiboek DDR'; Oost-Duitsland had nauwelijks enige speelruimte op het internationale toneel. De Verwaltung Aufklärung leverde in het bijzonder inlichtingen voor de vorming van een militaire politiek en het beoordelen van de militaire situatie in het Midden-Europese theater.⁵⁴ Als lid van het Warschaupact was de DDR in eerste instantie leverancier van informatie aan de militaire leiding van de Sovjet-Unie. Alle relevante berichten gingen direct door naar de KGB.⁵⁵ Militair attachés leverden daarvan zo'n 20 procent aan.⁵⁶ Het archief van de Verwaltung Aufklärung lag in het Stasi-archief. Vrijwel alle gevoelige dossiers en documenten van de Verwaltung Aufklärung zijn in de zomer van 1990 vernietigd. Onderzoek naar inlichtingendiensten van de DDR lag en ligt moeilijk en gevoelig, vooral als het om Inoffizielle Mitarbeiter gaat. De historicus Walter Richter onderzocht met hulp van voormalige NVA-functionarissen in het Bundesarchiv in Freiburg dossiers van de Verwaltung Aufklärung en ondervond de nodige tegenwerking van Justitie.⁵⁷ Hij wijdt slechts één hoofdstuk van zijn boek aan de organisatie van het instituut militair attaché, gebaseerd op bewaard gebleven verslagen van de jaarlijkse attachévergaderingen uit 1979, 1981 en 1984. De inhoudelijke rapporten die de attachés schreven zijn waarschijnlijk vernietigd. Daarom is het vooralsnog moeilijk antwoord te geven op de vraag of de berichten van de attachés van groot belang zijn geweest in de militair-politieke besluitvorming van de DDR.⁵⁸

In het voorjaar van 1990 kregen de attachés van de DDR de titel Abrüstungs- und Verteidigungsattachés. Zij bleven tot 3 oktober 1990, de dag van de Duitse Eenwording, in functie. Vanaf die dag treden attachés alleen nog op namens de Bondsrepubliek.

Slotbeschouwing

Na het uitroepen van de DDR in 1949 probeerde het land voortdurend internationale erkenning te krijgen. Toen dit vanaf 1973 lukte opende de

FOTO: NATIONAL ARCHIEF

Bij aankomst voor een staatsbezoek aan Nederland in 1987 schudt DDR-leider Erich Honecker de hand van premier Ruud Lubbers: diplomatieke successen konden het SED-regime uiteindelijk niet van de ondergang redden

DDR ambassades in westerse landen en bracht daarin ook militair attachés onder. Na een stroeve periode waarin de attachés meer dienden voor 'vlagvertoon' werden de opleidingen sterk verbeterd en de voorbereiding op de functie geoptimaliseerd. Daardoor groeide de Verwaltung Aufklärung met de militair attachés uit tot de beste inlichtingendienst van het Warschaupact. De Stasi bemoeide zich direct met de attachés, bewaakte hen voortdurend en liet hen overal toestemming voor vragen. Al het archiefmateriaal van de Verwaltung Aufklärung werd bij de Stasi ondergebracht. Veel hiervan is vernietigd. Niettemin gaat het onderzoek naar de invloed van de berichtgeving van de militair attachés op de beleidsvorming in de DDR door. ■

54 Hans Rudolf Fuhrer, 'Die Schweiz und Österreich im Fadenkreuz des militärischen Nachrichtendienstes der DDR?', in: Die sicherheitspolitische Entwicklung in Österreich und der Schweiz 16 (maart 1999). Zie: <https://www.bundesheer.at/wissen-forschung/publikationen/beitrag.php?id=229>.

55 Gieseke, *Der Mielke-Konzern*, 218.

56 Fuhrer, 'Die Schweiz und Österreich im Fadenkreuz'.

57 Richter, *Der militärische Nachrichtendienst der Nationalen Volksarmee*, 236.

58 15.329 van de 15.779 archiefbestanden werden vernietigd. In het Bundesarchiv in Freiburg liggen evenwel nog over een lengte van 220 meter 2800 archiefinventarissen van de Verwaltung Aufklärung. Vanwege de veelzijdige inhoud is dit archief beperkt ontsloten, hoewel volgens het Bundesarchiv een beoordeling van de inhoud mogelijk is. Of hierin zich ook nog rapporten van militair attachés bevinden is onbekend.

Leve de inquisitie!

Frans Matser

Onlangs is een interdepartementaal beleidsonderzoek (IBO) afgerond en door staatssecretaris Visser aan de Tweede Kamer aangeboden.¹ Een IBO is een groepje ambtenaren van andere departementen die bij Defensie komen kijken of er nog wat te halen valt. Een soort groenteman die het vlees komt keuren, want de slager heeft in het verleden steken laten vallen. Dit onderzoek richtte zich op ons vastgoed. Onze kazernes, opslagplaatsen, schietbanen, garages, vliegvelden, havens en oefenterreinen.² Er werd bij dit onderzoek vooral gekeken of wij bij defensie op onze begroting voor de komende jaren wel voldoende geld opzij gezet hebben om al die duizenden gebouwen aan te passen aan de duurzaamheidseisen van deze tijd. En tot ieders verbazing blijkt dat al die kazernes – waarvan er velen lang geleden gebouwd zijn met in het achterhoofd dat het vooral niet te veel mocht kosten en niet te comfortabel moest zijn voor de (dienstplichtige) militairen – nu voor grote problemen zorgen. ‘Het vastgoed van Defensie is op veel plekken sterk verouderd, niet duurzaam en niet toekomstbestendig’, is de voorspelbare eerste conclusie van het rapport. Oorzaak is natuurlijk dat

de bezuinigingen in de afgelopen 20 jaar vaak alleen gerealiseerd konden worden door keer op keer op onderhoud en exploitatie van ons vastgoed te beknipten. Hierdoor komt nu een gigantisch financieel probleem op Defensie af.

Defensie heeft links- of rechtsom onvoldoende geld om de verduurzaming van haar gebouwen te betalen. Toch moeten die gebouwen volgens de wet over een paar jaar allemaal een energielabel A of B krijgen. Maar veel gebouwen bij Defensie zijn uit de vorige (en de eerdere) eeuw en hebben dus energielabel F of G. Om dat allemaal aan te passen is de komende 10 jaar 6 miljard euro nodig. Maar dat geld is er gewoon niet. En als zo’n roedel interdepartementale beleidsambtenaren dan in onze begrotingen gaat wroeten, dan komen ze daar heel snel achter. En vervolgens is de volgende conclusie snel getrokken, namelijk dat er ‘een enorme dis-

balans zit tussen de omvang van het Defensie-vastgoed en het beschikbare budget’. De voorspelbare oplossingsrichting van onze interdepartementale vrienden laat zich ook raden. De aanbeveling is dat Defensie de komende jaren het beste 35 tot 40 procent van haar vastgoed kan afstoten. Probleem opgelost! De andere ministeries, de gemeentes en de woningbouwers liggen al

1 Aanbiedingsbrief bij Interdepartementaal Beleidsonderzoek Vastgoed, Kamerbrief 16 april 2021, nr. BS202021007227.

2 Defensie heeft nog circa 400 locaties met daarop bijna 10.000 gebouwen.

likkebaardend op de loer. Want waar vind je in Nederland nog goedkoop een stukkie grond waar je wat aan kunt verdienen? Precies. De uitverkoop van kazernes en oefenterreinen kan (weer) beginnen.

De *modus operandi* van dit soort wet en regelgeving heeft ondertussen voor mij een volstrekt herkenbaar patroon gekregen.³ Ik wil daar even bij stilstaan. Om te beginnen maakt een ander ministerie een nieuwe wet. En die wet treft Defensie op disproportionele wijze. Dat komt doordat Defensie nu eenmaal een wat atypische organisatie is. Bijvoorbeeld omdat wij in vergelijking met andere ministeries heel veel vastgoed hebben, of omdat wij, in vergelijking met andere ministeries en overheidsinstanties, een afwijkende ziektenkostenregeling hebben (WUL-dossier), of omdat wij een afwijkende pensioenregeling (UGM-dossier) hebben. Want in die dossiers zagen we in de afgelopen jaren exact hetzelfde patroon.

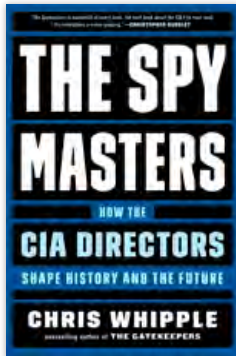
Nieuwe wetgeving is doorgaans bedoeld om een bepaald maatschappelijk effect te bereiken. Maar plotseling doet zich een – op zichzelf niet bedoeld – neveneffect voor. Eén organisatie (de krijgsmacht) wordt onevenredig zwaar getroffen door zo'n nieuwe regeling. Zo'n nieuwe wet wordt, voor hij ter goedkeuring naar de Tweede Kamer gaat, op interdepartementaal niveau nog eens tegen het licht gehouden. Dan mag ieder ministerie zijn zegje doen. Maar als blijkt dat dit neveneffect maar één slachtoffer heeft, dan is er nauwelijks sprake van enig begrip bij de anderen. Dan stemmen alle andere ministeries met een verontschuldigende schouderophaal in, en staat Defensie voor de keus om helemaal alleen dwars te gaan liggen op een belangrijk wetgevingstraject. En dan blijkt telkens weer dat wij in het departementale krachtenspel achteraan de politieke pikorde staan. Als Defensie dan niet het juiste niveau (bewinds-persoon) met voldoende vastberadenheid in stelling brengt, lukt het niet om dit soort onfaire wetgeving in het voortraject aangepast te krijgen. Dan denken de andere ministeries: ons probleem niet! En dan moeten we dat zelf financieel oplossen. Dat doet Defensie

doorgaans door het eigen personeel te laten betalen. Want alleen daar is nog geld te halen.

Maar Defensie heeft toch een bijzondere status, hoor ik u zeggen. De bijzondere positie van de militair. We hebben toch grondwettelijke taken en internationale afspraken? Daar zullen 'ze' toch zeker wel rekening mee houden? En het is toch geen *rocket science* dat wij toch echt een eigen geneeskundige dienst nodig hebben, want de GGD gaat echt niet mee naar Afghanistan. En onze militairen moeten toch echt wat eerder stoppen met werken, want soldaten van 67 gaan echt heel slecht over de hindernisbaan. Oh ja, en wij hebben ook wat buitenruimte nodig, omdat we zo iets onbenulligs als oorlogvoeren moeten beoefenen. Dat kan toch niet in het Vondelpark?

Maar daar kan de interdepartementale inquisitie natuurlijk geen rekening mee houden. 'Regels zijn regels en die gelden ook voor jullie, is het adagium. Dus WUL-korting, UGM-boete of achterstallig onderhoud, los het zelf maar op! Voor wat extra middelen om dit soort onbedoelde neveneffecten van overheidsbeleid op te lossen staat Defensie kennelijk altijd achteraan in de rij. Natuurlijk mogen we soms ook vooraan in de rij staan. Bijvoorbeeld als er gesneuveld moet worden of als we maanden van huis moeten voor een uitzending. Of als we weken achtereen in de regen in een tentje in het bos mogen overnachten. 'Heb je zelf voor gekozen!', zeggen de interdepartementale ambtenaren dan, die om vijf uur naar hun twee-onder-een-kap huizen met energielabels A vertrekken. En 's morgens weer naar hun duurzaam ingerichte bureaus met warmtewerend glas en energiezuinige kleurenprinters. Wie verbaast het dan nog dat we bij Defensie 9200 militaire vacatures hebben, terwijl de ergonomisch verantwoorde ambtenarenstoelen op de overige ministeries goed gevuld zijn. Als je de zaken rustig op een rijtje zet, krijg je bijna de indruk dat ze in de dreigingsanalyse van de MIVD onze grootste vijand vergeten zijn: onze eigen interdepartementale collega's. Of ben ik nu een complotdenker? ■

3 *Modus operandi* is Latijn en betekent letterlijk: de wijze waarop men te werk gaat. MO wordt vaak gebruikt om een bepaald herkenbaar en terugkerend patroon van handelen te beschrijven (bijvoorbeeld bij criminelen).

The Spymasters

How the CIA Directors Shape History and the Future

Door Chris Whipple

New York (Scribner) 2020

416 blz.

ISBN 9781982106409

€ 25,-

In de hal van het hoofdkantoor van de Amerikaanse Central Intelligence Agency (CIA) is de inscriptie te lezen: 'And ye shall know the truth and the truth shall make you free' (en gij zult de waarheid verstaan, en de waarheid zal u vrijmaken). Deze tekst uit het Nieuwe Testament is het officiële motto van deze geheime dienst. Menig CIA-ambtenaar ziet hierin een oproep steeds 'de waarheid' te spreken tegenover hun opdrachtgever: de Amerikaanse regering. Dit streven vormt een rode draad in *The Spymasters*, een boek over 's werelds grootste geheime dienst, die sinds zijn oprichting in 1947 waar dan ook op aarde gebeurtenissen probeert te beïnvloeden en zo zijn stempel drukte op het Amerikaanse buitenland- en veiligheidsbeleid tijdens de Koude Oorlog en het navolgende tijdsbestek. Chris Whipple, Amerikaans politiek-onderzoeksjournalist en producer van de filmdocumentaire *The Spymasters. CIA in the Crosshairs*, beschrijft in deze boekuitgave het functioneren en 'waarheidspreken' van twaalf CIA-directeuren die vanaf 1966 dit ambt hebben bekleed. Hij doet dit aan de hand van interviews met oud-directeuren als Robert Gates, die aanvang jaren 90 uitmuntte als reorganisatiemanager, George Tenet,

die in 2003 averij opliep na geleverde misinformatie over de Iraakse massavernietigingswapens, en de controversiële Mike Pompeo, bondgenoot van oud-president Donald Trump. Tevens komen CIA-medewerkers en functionarissen uit de overige Amerikaanse inlichtingenwereld aan het woord, naast voormalig (vice)presidenten als Jimmy Carter en Dick Cheney.

Directeuren en CIA-organisatie

CIA-directeuren worden door het Amerikaanse staatshoofd aangesteld, zijn direct aan hem verantwoording verschuldigd en dienen cruciale gegevens aan te dragen voor besluitvorming in het buitenlandbeleid. Hij of zij is het ook die in voorkomende gevallen, 'must tell the president what he doesn't want to hear'. Whipple toont met verve dat de achtergronden van de soms kleurrijke CIA-directeuren uiteenlopen van ervaren inlichtingenofficieren tot onwetende, maar soms drammerige politici en eigenwijze technocraten. Zij sturen een taaie, bureaucratische moloch aan. Hoewel de organisatie veelal toegewijd en met vaderlandsliefde behept personeel telt, kent ze twee hoofdgroepen met een sterk onderscheidende cultuur: analisten en agenten. Kortom, aldus

de auteur, respectievelijk lieden met introverte én extraverte karakters. Analisten verzamelen informatie over andere landen dankzij spionnen, maar vaker (ook) door gewoon de lokale media te volgen. De door hen vergaarde informatie en analyse wordt overigens meer dan eens door politici genegeerd. In andere gevallen staan analisten onder politieke druk bepaalde scenario's te voorspellen, met alle gevolgen van dien voor hen wanneer zaken niet in het voordeel van beleidsmakers uitpakken. De agenten typeert Whipple kortweg als zij die 'practice deception and seduction, enticing strangers to betray their countries'. Ook constateert hij dat de CIA-managers bij hun aantreden intern met gering enthousiasme worden begroet. Wanneer de nieuwe directeur een buitenstaander is bejegt de dienst deze met onverholven wantrouwen. Insiders hebben het nauwelijks makkelijker: van hen wordt vermoed dat ze domweg prima thuis zijn in het 'systeem' en met hun ellendbogen werkend de weg omhoog hebben weten te vinden.

Inlichtingen en analyse

Uit *The Spymasters* komt naar voren dat menig CIA-directeur in zijn taak wordt belemmerd door politieke en bureaucratische manoeuvres van het Witte Huis, dat partijpolitieke zaken et cetera boven nationale belangen plaatst of hier een geheel eigen kijk op heeft. De CIA mag er daarbij soms van worden verdacht mee te luisteren met vertrouwelijke gesprekken van wereldleiders, maar wordt, zoals Whipple illustreert, meer dan eens buitengesloten van regeringsoverleg over inlichtingenzaken. De vrees buiten relevante politieke besluitvorming te worden gehouden is de nachtmerrie van elke CIA-directeur en zijn dienst. Het is voor deze

organisatie lastig de bestuurlijke macht te confronteren met minder goed nieuws, indien ze niet wordt betrokken bij inlichtingen-gerelateerde overlegssessies. Whipple stelt dat dit de CIA-leiding er soms toe brengt creatief met gegevens om te gaan, opdat de dienst alsnog in beeld komt bij de politieke top. Met dit risico af te glijden naar 'politicization' van aan het Witte Huis te leveren informatie lijkt, als we de auteur mogen geloven, nagenoeg elk van de behandelde CIA-directeuren te hebben geworsteld.

Zo raakt directeur Richard Helms in de late jaren 60 inzake de Vietnamoorlog verstrikt in politieke belangen in Washington en wordt hij onder druk gezet door de regering. Hij weet dat de kansen op een goede afloop van de strijd afnemen, terwijl een ongedurige president Lyndon Johnson (1963-1969) verlegen zit om goed nieuws. Helms legt hierop Johnson pas laat en mondjesmaat analyses over het strijdverloop voor. Latere inlichtingenmanagers krijgen met presidenten van doen die de CIA voor eigen politieke doeleinden wilden gebruiken wat betreft dreigingsanalyses van 'schurkenstaten' als Noord-Korea, Iran of Irak. Whipple wijst er bijvoorbeeld op dat George Tenet, directeur in de aanloop naar de Irakoorlog van 2003, 'didn't always challenge the administration's lies' over vermeende massavernietigingswapens van het regime in Bagdad.

Geheime operaties

Naast het aanreiken van info en analyse zijn undercoveroperaties eveneens een middel voor de CIA om bij het Witte Huis invloed te verwerven. Het bureau heeft een tweeledige missie: gebruik maken van het eigen instrumentarium om meer inzicht in de buitenwereld te

krijgen en deze waar nodig met geheime operaties beïnvloeden. Directeuren moeten daarom balanceren om beide doelstellingen te bereiken. Voor beleidsmakers zijn undercoveroperaties in bepaalde netelige buitenlandkwesities een uitkomst. Zoals Gates het uitdrukt: 'The State Department would recommend the use of military force. The Defense Department would recommend diplomacy. And when they couldn't agree, everyone would decide, 'Let the C.I.A. do a covert action''. Voor doortastende directeuren biedt dit de mogelijkheid henzelf en de dienst onmisbaar te maken voor hun staatshoofd. Met de wens van president Ronald Reagan (1981-1989) 'to fight Communism around the world', ziet een directeur als William Casey volgens Whipple dan ook zijn kans schoon dankzij omvangrijke operaties van Afghanistan tot in Tsjaad uit te groeien tot een van de invloedrijkere directeuren. Na de aanslagen van 9/11 neemt het aantal CIA-operaties verder toe. Het bureau heeft een prominente rol in de val van het Talibanregime alsook bij het opsporen, ondervragen en doden van terroristen, al dan niet met het nieuwe dronewapen. Maar hoe succesvol deze operaties in hun totaliteit zijn en het Westen daadwerkelijk meer veiligheid brengen blijft, gelet op geheimhouding, oncontroleerbaar, zo verzucht ook Whipple.

Congres

Naast het moeten jongleren met een op politiek scoren beluste president en zijn entourage, stipt Whipple aan dat een CIA-directeur toenemend verantwoording aflegt aan een wispelturig Congres. Tot aanvang jaren zeventig had de volksvertegenwoordiging weinig zicht, laat staan

grip op de CIA-activiteiten. Dit verandert in september 1973. De nieuwe directeur William Colby overhandigt met het oog op hervormingen het Congres een omvangrijke lijst, de zogenoemde 'family jewels', die openheid geeft over hoezeer de dienst tevoren zijn mandaat te buiten ging door onwettelijk en vaak ongegrond Amerikanen te bespioneren. Ook openbaart hij illegale buitenlandse operaties als de door president Richard Nixon (1969-1974) verordonneerde ondermijning van de democratisch verkozen Chileense president Salvador Allende. Dat deze operaties ongecontroleerd konden plaatsvinden, schreef Colby destijds toe aan de toen vergaande compartimentering van de CIA-organisatie, waardoor eenheden en leidinggevenenden onbekend waren met handelingen van anderen.

Kort hierna volgt regelgeving waarmee er meer toezicht van het Congres op buitenlandse inlichtingenactiviteiten mogelijk is en er een verbod komt op politieke moord als beleidsinstrument. Whipple werkt deze ontwikkelingen helaas niet uit. Zelfs wanneer hij het doden in januari 2020 van de Iraanse generaal-majoor Qassim Suleimani aanhaalt, houdt de auteur, naast een sneer naar het gedwee volgen van president Trump door CIA-directeur Gina Haspel, zijn kruik in deze droog.

De betere spionageroman?

Hoewel Whipple opmerkt dat de CIA de afgelopen decennia geenszins 'bungled its way through', doet de auteur weinig om dit laatste beeld te bestrijden. Gaandeweg het boek kan de lezer zelfs het gevoel krijgen dat er weinig inlichtingensuccessen van de CIA te melden zijn. De auteur behandelt diverse gemiste mogelijk-

heden, wandaden en mislukte missies (waarbij het overigens meer om politiek falen lijkt te gaan dan inlichtingenmissers), maar vermeldt slechts sporadisch successen zoals het doden in 2011 van al-Qaidakopstuk Osama bin Laden. Uitweidingen over de inlichtingeninspanningen die zijn gepleegd om tot een dergelijke inzet te kunnen overgaan ontbreken evenwel. Ook laat Whipple na uit te werken hoezeer undercoveroperaties die losstaan van nationaal langetermijnbeleid en strategie, naast tactisch

kortetermijnsucces uiteindelijk geen oplossing bieden en zelfs averechts kunnen uitpakken.

Het ontbreken van dergelijke analyse lijkt te zijn toe te schrijven aan het gegeven dat *The Spymasters* in het verlengde ligt van Whipple's eerdere gelijknamige filmdocumentaire. Deze aanpak maakt dat uitdieping van bepaalde onderwerpen uitblijft, iets waar juist een boek meer gelegenheid toe geeft dan een documentaire. Het boek had zo aan wetenschappelijk gewicht kunnen winnen. Niettemin is *The Spymasters*

een toegankelijk en met vaart geschreven boek, dat een prima opstap is voor eenieder met belangstelling voor het functioneren van geheime diensten en de soms gespannen relatie tussen dergelijke organisaties en de politieke leiding. Whipple's werk is hiermee een prima middenweg tussen een officiële studie over inlichtingendiensten en de betere spionageroman. ■

Dr. A.J. van der Peet, NIMH

De oorlog tegemoet

Nederlanders en de strijd om Spanje, 1936-1939

Door Lodewijk Petram en Samuël Kruizinga
Amsterdam/Antwerpen (Atlas Contact) 2020

352 blz.

ISBN 9789045032559

€ 24,99

Ze zagen zichzelf in de eerste plaats als strijders tegen het opkomend fascisme, de Nederlandse mannen en vrouwen die als vrijwilliger aan Republikeinse kant tussen 1936 en 1939 meevochten in de Spaanse Burgeroorlog. Een groot deel van Nederland dacht daar anders over. Dat zag de Spanjegangers vooral als een door Moskou geïnspireerd communistisch gevaar dat uit was op de vestiging van de communistische heilstaat op het Iberisch schiereiland en daarna in de rest van Europa, Nederland inclusief.

In Nederland is de Spaanse Burgeroorlog, die duurde van 17 juli 1936

tot 1 april 1939, een nagenoeg vergeten episode. Directe aanleiding was een staatsgreep van een groep nationalistische rechtse generaals onder leiding van Francisco Franco tegen de wettig gekozen regering van de Tweede Spaanse Republiek. De staatsgreep werd gesteund door conservatieve groepen als kerken, monarchisten en fascistische falangisten. Na de slechts gedeeltelijk succesvolle staatsgreep was Spanje militair en politiek verdeeld. Vanaf dat moment voerde Franco oorlog tegen de gevestigde links-Republikeinse regering, omdat de aanhangers daarvan de fascistische coup ervoeren als een aanval op het

wettig gekozen bewind. De nationalistische generaals kregen hulp van Duitsland en Italië, terwijl de Republikeinse regering steun kreeg van de Sovjet-Unie en van zo'n 35.000 buitenlandse vrijwilligers die dienden in zogeheten Internationale Brigades (overigens is hun precieze aantal niet duidelijk). De oorlog eindigde in 1939 met een overwinning voor de nationalisten, het omverwerpen van de democratische regering en de ballingschap van duizenden linkse Spanjaarden. De daaropvolgende rechtse dictatuur onder leiding van Franco zou uiteindelijk voortduren tot 1975.

'De Zeven Provinciën'

Terug naar het boek. De bijna 700 Nederlandse Spanjegangers zagen zich vooral als antifascisten die vrijwillig in de burgeroorlog gingen meevochten om te helpen voorkomen dat, na Duitsland en Italië, ook Spanje als derde grote Europese land ten prooi zou vallen aan het fascistische gedachtengoed. Belangrijke achterliggende gedachte daarbij was dat in dat geval de linkse Franse republiek onder Léon Blum zou zijn omringd door drie totalitaire bestuurd landen. Hoewel veel

Spanjestrijders sympathiseerden met het communisme, gold dat zeker niet voor allemaal; er waren ook idealisten, anarchisten, avontuurzoekers en naïeve dromers bij. De Nederlanders werden ten dele samengevoegd in een aparte compagnie, genaamd 'De Zeven Provinciën'. Die naam verwees niet alleen naar de Republiek der Zeven Provinciën, maar ook naar het gelijknamige marineschip waarop in februari 1933 muiterij uitbrak. Veel Spanjestrijders voelden zich ideologisch verwant met deze muiters en hun motieven.

Naast een precieze beschrijving van het oorlogsverloop bevat *De oorlog tegemoet* meer interessante thema's. Denk bijvoorbeeld aan de worsteling van de communisten met het niet-aanvalsverdrag tussen Duitsland en de Sovjet-Unie in 1939. Immers, het fascisme/nationaal-socialisme waartegen de Spanjegangers vol overtuiging hadden gestreden, bleek plotseling *salonfähig* in Moskou. In de eerste jaren van de bezetting zouden de Nederlandse communisten dan ook geen militant standpunt tegenover de Duitse overheersers innemen. Iets vergelijkbaars deed zich voor na de Sovjet-agressieaanval op Finland in 1939. Ook hier twijfelden de Nederlandse communisten of zij nu partij moesten kiezen voor hun ideologische bondgenoten in Moskou die zich bezondigden aan militaire agressie, of voor de reactionaire maar wél democratisch gekozen Finse regering die daarvan het slachtoffer werd.

Vreemde krijgsdienst en eerherstel

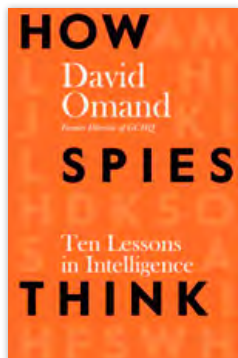
Daarnaast is er de kwestie van het eerherstel. Omdat de Spanjestrijders in vreemde krijgsdienst traden, raakten ze hun Nederlandse staatsburgerschap kwijt. Ter vergelijking: Nederlanders die in Duitse krijgsdienst waren getreden overkwam dat ook, maar zij kregen betrekkelijk snel, vaak binnen enkele jaren, hun Nederlanderschap terug, zeker als ze bereid waren zich als militair te laten uitzenden naar Nederlands-Indië en/of Korea. Dat verliep in het geval van de Spanjegangers veel moeizamer en langduriger. Meteen na de oorlog lukte die hernaturalisatie in een aantal gevallen nog wel, maar dat proces stakte medio 1947. Mogelijk hangt dat samen met de angst die er in het naoorlogse Nederland leefde rond de gevoelde communistische dreiging uit het Oosten en het al dan niet vermeende risico van een vijfde colonne die de Nederlandse communisten zouden kunnen vormen op het moment dat de Koude Oorlog daadwerkelijk zou ontvlammen. Het resulteerde erin dat de rehabilitatie van de overige Spanjegangers veel langer duurde en soms pas medio 1969 haar beslag kreeg.

Petram en Kruizinga hebben een boek geschreven dat een verhelderend licht laat schijnen over een episode in de recente Europese geschiedenis, die in het Nederlandse collectieve geheugen goeddeels is verdrongen door de Tweede Wereldoorlog, de periode van dekolonisatie en de Koude Oorlog. Daarnaast doen de auteurs dat in een buitengewoon

leesbare stijl, die het moeilijk maakt het boek weg te leggen. Is er dan geen kritische noot te plaatsen bij *De oorlog tegemoet*? Toch wel. Persoonlijk vind ik het jammer dat het boek vooral beschrijvend is en dat daarmee het persoonlijke geluid van de Spanjegangers onderbelicht blijft. Ze komen wel aan het woord, maar vooral via bronnen uit de beschreven periode zelf. Wat ik mis is meer eigen reflectie, liefst van decennia later, op hun toenmalige motieven, handelen en succes (of het gebrek daaraan). Zulk (beeld)materiaal is ruimschoots beschikbaar, zoals de auteurs zelf overigens ook terloops melden.

De epiloog bevat een tot nadenken stemmende vraag, namelijk hoe de Nederlandse omgang met de Spanjestrijders zich verhoudt tot anderen die in vreemde krijgsdienst traden. Denk daarbij, naast de genoemde 'foute' Nederlanders in de Tweede Wereldoorlog, ook aan Nederlanders in dienst van de Paus rond 1870, zij die de kant van de Boeren in Zuid-Afrika kozen rond 1900, en veel recenter de Nederlandse strijders op de Balkan in de jaren 90 en diegenen die onder de vlag van IS ten strijde trokken in Syrië/Irak. Ik zal hier niet dieper ingaan op de wijze waarop de auteurs die vraag benaderen en proberen te beantwoorden, maar alleen dat al maakt dit boek relevant en lezenswaardig. Niet alleen voor historici, maar ook voor civiele en militaire beleidsmakers. ■

Drs. Jan Schoeman

How Spies Think

Ten Lessons in Intelligence

Door David Omand

Londen (Viking) 2020

344 blz.

ISBN 9780241385180

€ 28,95

Sir David Omand (1947) is, met meer dan een halve eeuw praktijkervaring, een icoon in de mondiale inlichtingen- en veiligheidswereld. De Britse econoom, wis- en natuurkundige trad in 1969 in dienst bij het roemruchte Government Communications Headquarters (GCHQ). Als directeur zou hij GCHQ, het Britse equivalent van de Amerikaanse National Security Agency, in de jaren negentig van de vorige eeuw als één van de eerste inlichtingen- en veiligheidsdiensten het internettijdperk inleiden. Behalve voor GCHQ werkte Omand vele jaren voor het Britse ministerie van Defensie en was hij Permanent Secretary of the Home Office (1997-2000). Daarna maakte hij zeven jaar deel uit van het UK Joint Intelligence Committee (JIC). Na de terroristische aanslagen op de Verenigde Staten (9/11) werd hij de eerste UK Security and Intelligence Coordinator en daarmee, namens de Britse premier, mede verantwoordelijk voor de 'professional health' van de Britse inlichtingengemeenschap. Hij was in die hoedanigheid de geestelijke vader van de eerste Britse Counter Terrorism Strategy (CONTEST).

Omand is een klassiek voorbeeld van de professional-turned-scholar. Na

zijn loopbaan in overheidsdienst geeft hij als buitengewoon hoogleraar college aan onder meer King's College London. Als zodanig treedt hij geregeld op bij conferenties en denktanks en is een veelgevraagd commentator in de media. Daarnaast is hij vice-president van het Royal United Services Institute (RUSI). Zijn wetenschappelijke activiteiten komen verder tot uitdrukking in een reeks artikelen en diverse boeken. In 2010 publiceerde hij *Securing the State*, over de relatie tussen veiligheid en inlichtingen. In 2018 schreef hij, samen met Mark Phythian, *Principled Spying* over de ethiek van geheime inlichtingen. En sinds oktober 2020 ligt, voorzien van een opvallende oranje omslag, zijn derde boek in de schappen: *How Spies Think. Ten Lessons in Intelligence*.

Omand heeft een rijke ervaring en weet dus waar hij het over heeft. Hij bezit bovendien een scherpe, analytische geest. *How Spies Think* is de weerslag van meer dan vijftig jaar praktijkervaring en denkwerk. Wie belang stelt in het werk van inlichtingendiensten en van hun interactie met beleidsmakers en besluitvormers kan, kortom, niet om dit boek heen.

Inlichtingenanalisten

How Spies Think is zorgvuldig opgebouwd en – niet onbelangrijk – goed geschreven. Omand put rijkelijk uit zijn lange loopbaan, met boeiende anekdotes en 'participerende observaties' over de Falklandoorlog, de hoogtijdagen van de Koude Oorlog, de val van de Sovjet-Unie, de Irak-Oorlog, de burgeroorlogen in Noord-Ierland en Bosnië en het internationale terrorisme. Wie verwacht dat de 'spionnen' uit de titel van het boek lijken op de personages uit de boeken van Ian Flemming of John le Carré, komt bedrogen uit, al komen Le Carré's belangrijkste personage George Smiley en diens roman *Tinker, Tailor, Soldier, Spy* even om de hoek kijken wanneer Omand wil uitbeelden hoe inlichtingenanalisten hun hypotheses voortdurend aan nieuwe informatie toetsen (blz. 148-149). De inlichtingenfunctionaris die in *How Spies Think* centraal staat, is namelijk de analist. Omand richt zijn aandacht primair op de uitdagingen van hun werk. Het zijn de inlichtingenanalisten wier taak het is wijs te worden uit de vaak tegenstrijdige en onvolledige informatie die anderen hen aanreiken. Omands inzichtrijke beschrijving van hun methodes en van de vele valkuilen die zij moeten omzeilen, bepaalt, samen met de vele praktijkvoorbeelden over de interactie van inlichtingendiensten met de wereld van de politiek, de toegevoegde waarde van zijn boek.

SEES-model

How Spies Think kent tien 'lessons in intelligence' en is onderverdeeld in vier delen. In het eerste deel ('ordering our thoughts') introduceert Omand een analytisch denkmodel waarvoor hij het acroniem SEES hanteert. Wat ziet de inlichtingen- en veiligheidsanalist? Beter

nog, wat zou hij of zij moeten zien? Als rechtgeaard inlichtingenman met een wiskundige en academische inslag onderstreept Omand het belang van 'a systematic way of unpacking the process of arriving at judgements and establishing the appropriately level of confidence in them' (blz. 9). Zijn SEES-model laat zien wat analisten doen als zij ontwikkelingen en gebeurtenissen in de wereld onderzoeken. Het acroniem vertegenwoordigt de vier soorten informatie waaruit een inlichtingenproduct kan bestaan en de verschillende analyse-niveaus waaruit ze zijn afgeleid. SEES staat voor (blz. 9):

- *Situational awareness* of what is happening and what we face now;
- *Explanation* of why we are seeing what we do and the motivations of those involved;
- *Estimates* and forecasts of how events may unfold under different assumptions;
- *Strategic notice* of future issues that may become a challenge in the longer term.

Dus: weten, verklaren, voorzien en tijdig waarschuwen. Het stelsel van dekkingsgraden dat de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten hanteren als afspiegeling van de diepgang van onderzoeksopdrachten is met dit model grotendeels in overeenstemming.

Omand gaat in vele pagina's dieper in op het verschijnsel analyse en beoordelingen. Hij zoomt in op de aannames die daaraan noodzakelijkerwijs ten grondslag liggen en de analytische methoden die analisten gebruiken om bruikbare beoordelingen en analyses met voorspellende waarde te produceren. Hypothesevorming en permanente toetsing

zijn belangrijk elementen in zijn betoog. Zo behandelt hij 'Ockhams scheermes', genoemd naar de veertiende-eeuwse Franciscaner monnik William of Ockham (ca. 1287-1347), die de zogeheten wet van de spaarzaamheid hanteerde en als eerste het kentheoretische uitgangspunt formuleerde dat de simpelste verklaring meestal de juiste verklaring is.

Baysiaanse formule

Omand besteedt daarnaast veel tijd aan de logica van gehanteerde aannames en gevolgtrekkingen ('assumptions and inferences'). Om grip te krijgen op hypothetische uitspraken waarvan de waarheid onzeker is, pleit hij voor gebruik van de Baysiaanse methode, genoemd naar de achttiende-eeuwse wiskundige en theoloog Thomas Bayes, waarbij de waarschijnlijkheid of relatieve kans van een gebeurtenis of ontwikkeling (*prior probability*) telkens wordt herzien op basis van beschikbaar gekomen nieuwe informatie. Deze herziening (*posterior probability*) neemt de volgende Baysiaanse formulevorm aan: $(N|E) = p(N) \cdot [p(E|N)/p(E)]$. Meteen stelt Omand de lezer gerust: 'This is the only equation in this book. Despite wanting to talk as plain as possible, I've included it because it turns words into precise calculable conditional likelihoods which is what so much of modern data science is about'. (blz. 24). Hij past de formule vervolgens toe in een alledaags voorbeeld met premier Tony Blair in de hoofdrol. Hij weet hiermee de validiteit en relevantie van de Baysiaanse methode doeltreffend en herkenbaar te illustreren (blz. 48-49). De Baysiaanse methode

weerspiegelt de inlichtingenpraktijk van veel westerse inlichtingendiensten. De methode draagt ertoe bij dat nieuwe informatie metterdaad leidt tot aanpassing van analyses of, in de termen die de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten hanteren, van het eerder vastgestelde 'normbeeld'.

Dit is echter geen vanzelfsprekendheid, wat Omand er in deel twee ('checking our reasoning') toe brengt aandacht te besteden aan mentale belemmeringen als tunnelvisie, groepsdenken en allerlei vormen van onbewuste *bias*, zowel op persoonlijk als op institutioneel niveau. 'We do not have to be so surprised by surprise', luidt zijn belangrijke vierde les. Over de mondiale coronapandemie schrijft hij bijvoorbeeld dat er voldoende signalen waren om beter beslagen ten ijs te komen: 'the COVID-19 outbreak should not have caught us unprepared'. (blz. 90).

De tekortkomingen van het menselijke brein blijven niettemin een belangrijke hinderpaal voor analisten, beleidsmakers en besluitvormers. Om deze tekortkomingen tegen te gaan, wijst Omand net als bijvoorbeeld Matthew Syed in *Rebel Ideas*¹ op het belang van cognitieve diversiteit in een organisatie: 'In group discussions it helps to have one or more contrarians, those who by inclination like swimming against the tide and thus help surface all the relevant arguments'. (blz. 123). Niet voor niets heeft de Nederlandse Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) sinds de Irak-Oorlog een 'devil's advocate', een functionaliteit waarvan ook Omand het belang onderschrijft.

1 Matthew Syed, *Rebel Ideas. The Power of Diverse Thinking* (Londen, John Murray, 2019).

Gebruikers

In het derde deel ('making intelligent use of intelligence') verlegt Omand zijn aandacht naar de gebruikers van inlichtingenanalyses. Vergaring en verwerking van geheime informatie dient immers geen enkel doel als de afnemer niet wordt bereikt en/of er niet mee uit de voeten kan. Dit vereist van inlichtingendiensten begrip voor en inlevingsvermogen in het werk van de beleidsmaker en besluitvormer. Tevens mag hun betrouwbaarheid en professionaliteit nooit ter discussie staan. Wederzijds vertrouwen en aantoonbare betrouwbaarheid zijn volgens Omand overigens ook onontbeerlijk voor het smeden van succesvolle partnerschappen in internationale inlichtingenkringen. Hij put daarbij vooral uit zijn diepgaande inzicht in de werking van de roemruchte Angelsaksische 'Five Eyes'-inlichtingengemeenschap. Betrouwbare, wederkerige relaties zijn voor inlichtingendiensten belangrijker dan de 'quid pro quo'-balans in enge zin. 'Intelligence agencies have learned more than most the lesson that strong partnerships add value', aldus Omand. (blz. 209). Hij corrigeert daarmee het heersende transactionele beeld, als zou internationale inlichtingsamenwerking vooral gelijkens vertonen met het 'ruilen van postzegels'. Het 'zachtere' sociologische perspectief op internationale inlichtingsamenwerking is tot dusver in de wetenschap onderbelicht gebleven. Omands relaas biedt goede aanknopingspunten voor een dergelijke relevante invalshoek.

Behalve aan het werk van inlichtingendiensten, besteedt Omand in het laatste deel van zijn boek uitvoerig aandacht aan de verstrekende – en nadelige – politieke en maatschappelijke

gevolgen van de informatierevolutie. In hoofdstuk 7 maakt hij een verhelderend onderscheid tussen 'misinformation' (i.e. 'information in circulation that turns out not to be true, or only a misleading part of the truth'), 'disinformation' (i.e. 'information that is known to be false before it is circulated' – beter bekend als nepnieuws/*fake news*) en 'malinformation' (i.e. 'deliberate use of true information obtained covertly that was never intended to become public' – zoals het lekken van de persoonlijke e-mails van voormalig presidentskandidaat Hillary Clinton). Omand is uiterst bezorgd over de gevolgen van het huidige informatietijdperk voor democratische samenlevingen, met zijn social media, *filter bubbles* en *echo chambers*. Democratische samenlevingen zijn bij uitstek vatbaar voor manipulatie door kwaadwillenden. 'Combating modern subversion and sedition must ... be a properly funded component part of national security effort for the democracies', zegt Omand (blz. 284). Hij deinst daarbij niet terug voor scherpe kritiek op de Amerikaanse oud-president Donald Trump. De bestorming van Capitol Hill door Trump-aanhangers in Washington D.C. op 6 januari 2021 kwam te laat om te worden opgenomen in Omands boek, maar past naadloos in zijn analyse. Ook de Britse premier Boris Johnson valt overigens een kritische bejegening ten deel, vooral wegens zijn rol in de Brexit-saga.

Alertheid geboden

How Spies Think heeft veel te bieden. Omand schrijft goed, heeft een heldere redeneertrant en verwoordt zijn meningen zorgvuldig. Enige geconcentreerde aandacht is vooral in de eerste hoofdstukken vereist,

maar gelukkig doorspekt hij zijn betoog met talloze aansprekende voorbeelden uit de praktijk. Omand eindigt optimistisch in zijn afsluitende vierde deel: 'A final lesson in optimism'. De wil om optimistisch te eindigen lijkt hier misschien wat sterker te zijn geweest dan de kracht van de analyse. Omand vertrouwt op de redelijkheid, de integriteit en de bekwaamheid van westerse overheden, met inbegrip van hun inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Hij gaat daarbij voorbij aan het gegeven dat de inspanningen van goedwillende, integere mensen nog geen garantie bieden voor een goed resultaat. Wielrenners kennen het begrip 'vals plat': een klim die niet meteen als zodanig valt te onderkennen totdat kuitspieren en longen protesteren. Het hellende vlak kan als tegenhanger daarvan worden beschouwd; het duurt even voordat de neergaande ervaring als zodanig wordt onderkend, maar dan is de afbrokkeling al een feit en is men dus te laat. Van westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten wordt daarom niet alleen permanente alertheid gevraagd om bedreigingen te onderkennen. Er is ook permanente alertheid geboden om de eigen professionaliteit en integriteit te bewaken. De tien lessen van Omand zijn bij deze opgave een uitstekende raadgever, in het belang van de democratische rechtsorde. ■

Dr. A. Claver en Dr. S. Reyn, ministerie van Defensie

De Slag om de Schelde

Speelfilm (Nederland) 2020
Regie: Matthijs van Heijningen Jr.
Scenario: Paula van der Oest
Geproduceerd in opdracht van het vfonds

Nederland beschikt inmiddels over een flink arsenaal aan speelfilms over de Tweede Wereldoorlog. Zij zijn wisselend ontvangen en beoordeeld. De recent in omloop gebrachte film *De Slag om de Schelde* behoort echter onmiskenbaar tot de top. Zowel budgettair (alleen de film *Zwartboek* kostte een paar miljoen meer) als qua techniek, scenario en suspense. Het is een boeiende film met veel oog voor de historische context.

Dit blijkt bijvoorbeeld uit de opname vanuit de cockpit van een boven Zeeland neerstortende *glider* die op weg is naar Arnhem als onderdeel van operatie Market Garden. Deze scène geeft het belang aan van de Slag om de Schelde in de herfst van 1944. Bij deze slag vochten de Duitse bezetters tegen de vanaf D-day (6 juni) naar het noorden oprukkende geallieerde bevrijders. Door het in september mislukken van de luchtlandingen rondom Arnhem werd namelijk in plaats van die veel bekendere operatie Market Garden, de Slag om de Schelde de sleutel tot het geallieerde succes. Het ging hierbij niet om het bevrijden van de Zeeuwse bevolking; de inname van de beide Zeeuwse oevers van de Westerschelde was essentieel om de

in de knel geraakte logistiek van de geallieerden weer op orde te krijgen. De landinwaarts gelegen inmiddels bevrijde Antwerpse haven moest daarvoor ingeschakeld kunnen worden. Hiermee begrijpt de bioscoopbezoeker de achtergrond van de Slag om de Schelde. Ook het begin van de film, met een grote landkaart van Europa waarop zowel het westelijk als oostelijk front wordt getoond aan de vooravond van de Slag om de Schelde, biedt voldoende achtergrond om te beseffen dat de strijd in Zeeland een hoger doel diende en niet op zichzelf stond.

Walcheren

De maandenlange gevechten in Zeeuws-Vlaanderen, Noord- en Zuid-Beveland en op Walcheren om de beide Scheldeoevers in geallieerde handen te krijgen, zijn in de film ingedikt tot de ultieme strijd om het laatste Duitse bolwerk: het zwaar gefortificeerde eiland Walcheren. Daar ontvouwt zich het verhaal van een drietal jongeren dat tijdens die strijd voor grote dilemma's komt te staan. Een Zeeuws meisje, Teuntje (Susan Radder), dat eigenlijk geen kant wil kiezen maar ongewild in het verzet belandt; een gedesillusioneerde gerepatrieerde

Nederlandse oostfrontstrijder, Marinus (Gijs Blom) die zijn handen niet langer vuil wil maken, maar daar toch niet aan ontkomt; en een Britse copiloot met branie William (Jamie Flatters), overlevende van de eerdergenoemde crash, die eenmaal aangeland op Zeeuwse bodem voor de klassieke militaire keuze komt te staan van 'hij of ik'. Zij nemen allemaal cruciale beslissingen met onherstelbare gevolgen.

De soepele wijze waarop de drie hoofdpersonen op Walcheren in elkaars levensloop verzeild raken, waarbij het ene spannende moment volgt op het andere, getuigt van een goed doordacht scenario. Er zijn wel wat schoonheidsfoutjes. Zo weet iedere militair dat je van een Britse copiloot niet achteloos een aan Canadese zijde meevechtende infanterist kunt maken. En dat Teuntje met een Zeeuws accent spreekt, maar haar broer niet, doet vreemd aan.

Met de Canadese bestorming in november 1944 van de verbindingdam tussen het vasteland (Zuid-Beveland) en het eiland Walcheren, bereikt de film zijn apotheose. Door de naoorlogse inpoldering is die toenmalige Sloedam verdwenen. Walcheren is tegenwoordig ook geen eiland meer. Voor de filmopname van de furieuze strijd op die kaarsrechte smalle kale ruim een kilometer lange dam, werd uitgeweken naar Litouwen. Daar was meer ruimte om de dam na te bouwen en golden minder strenge eisen voor het gebruik van explosieven. Met behulp van enige tientallen stuntmannen wordt de hectische Canadese strijd om via de Sloedam toegang tot Walcheren te forceren aanschouwelijk gemaakt. Alle drie de hoofdpersonen zijn nauw betrokken bij de hier op leven en dood gevoerde strijd. Wanneer deze

Duitse bottleneck uiteindelijk met een list – een omtrekkende beweging – wordt overwonnen, eindigt de film vrij abrupt met de mededeling dat Walcheren op 7 november 1944 werd ingenomen en dat daarmee de Slag om de Schelde ten einde kwam. De daaropvolgende allerlaatste shot geeft een realistische opsomming van de aantallen tijdens de slag gesneuvelde Duitse en geallieerde militairen en omgekomen burgers.

Invoelbaar

Het meeslepende karakter van de film en het uitstekende acteerwerk van de hoofdpersonen maken het de jeugdige bioscoopbezoeker gemakkelijk zich met Teuntje, Marinus of William te identificeren en zich te verplaatsen in hun netelige posities en morele overwegingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daarmee voldoet de film geheel aan de door een belangrijke geldschieter – het vfonds – gestelde eis aan de film-

makers om de Tweede Wereldoorlog invoelbaar te maken voor jongeren. Het is daarnaast een voor een breed publiek geschikte oorlogsfilm geworden die in grote lijnen de historische gebeurtenissen van 1944 volgt en natuurgetrouw toont. Wie echter wat meer van de gevechten in Zeeland afweet, ziet wel de nodige beperkingen. Zo werd de strijd om Walcheren in werkelijkheid niet beslecht door de Canadese infanterieaanval over de Sloedam, maar door een tweetal vrijwel gelijk daarmee uitgevoerde amfibische operaties: een landing bij Vlissingen door Britse en Franse commando's en een landing bij het dorp Westkapelle door Britse mariniers en Belgische en Noorse commando's. Bij beide landingen waren overigens ook kleine aantallen Nederlandse commando's betrokken. Daarover zwijgt de film en ook over het feit dat Walcheren voorafgaande aan die landingen en de strijd op de Sloedam

eerst door de geallieerden groten-deels onder water is gezet met enige verwoestende bombardementen op de Walcherse zeedijkten, waarbij de nodige burgerslachtoffers vielen. Dat aan de amfibische operaties geen aandacht is besteed uit financiële overwegingen, is op zich wel te billijken. Bovendien is de Slag om de Schelde geen documentaire, maar een knap gemaakte avonturenfilm met spectaculaire scènes over een minder bekende episode uit de Tweede Wereldoorlog. Van een vergeten slag is echter geen sprake. De afgelopen decennia heeft de strijd in Zeeland juist veel aandacht gekregen in studies, documentaires, oorlogsmusea, en bij herdenkingen en door Defensie georganiseerde battlefield tours. Daar sluit deze film goed op aan. ■

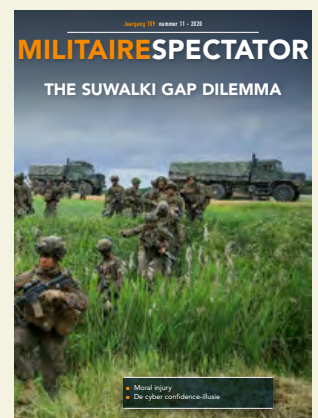
Dr. Marc van Alphen

Schrijft u een gastcolumn in de *Militaire Spectator*?

De redactie van de *Militaire Spectator* biedt lezers de mogelijkheid een gastcolumn te schrijven van maximaal duizend woorden. Het thema is vrij, maar moet passen in de formule van het tijdschrift. Een gastcolumn bevat een relevante boodschap voor de lezers, een gefundeerde eigen mening en juiste en verifieerbare feiten in een logisch opgebouwd betoog.

U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureauredactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

Leeftijdsgrenzen bij de krijgsmacht

Mr. W.Y. Ip*

De krijgsmacht is nog steeds op zoek naar nieuw personeel, blijkt uit het jaarverslag van het ministerie van Defensie van 19 mei 2021. De vullingsgraad van militairen in 2020 bedraagt 79 procent, terwijl de norm op 90 procent ligt. Dit heeft gevolgen voor de inzetbaarheid van de krijgsmacht. Zo schreef *Het Parool* op 22 april 2021: 'Marinefregat Zr.Ms. Van Speijk aan de kant wegens personeelstekort'.

De website van het ministerie van Defensie staat momenteel vol met militaire vacatures. Het gaat om gevechtsfuncties, technische specialisten, zorgverleners, en nog veel meer. Wat opvalt is dat voor *alle* militairen leeftijdsgrenzen gelden. Voor bijvoorbeeld infanteristen, de grondtroepen, is dat – gelet op hun fysieke belastbaarheid – niet vreemd, maar het is wel vreemd dat er leeftijdsgrenzen gelden voor alle militairen. Die grenzen zijn onder andere ingesteld om voldoende ruimte te bieden om door te groeien. De huidige leeftijdsgrenzen

zijn bijvoorbeeld: 27 jaar en 11 maanden voor infanteristen, 30 jaar en 11 maanden voor ICT'ers, en 37 jaar en 11 maanden voor artsen.

Betekent dit dat een arts die ouder is dan 37 jaar en 11 maanden per definitie niet geschikt is als militair-arts vanwege zijn leeftijd? En geldt dat ook voor elke ICT'er ouder dan 30 jaar en 11 maanden die militair-ICT'er wil worden? Misschien was dat in het verleden zo, maar voor *warfare* anno 2021 – met zowel fysieke als digitale dreigingen – kunnen juist 'de wat oudere' militairen met meer levens- en werkervaring een meerwaarde zijn voor de krijgsmacht. Helemaal in een toch al krappe arbeidsmarkt waar de krijgsmacht vaak moet concurreren met het bedrijfsleven.

Het stellen van leeftijdsgrenzen voor alle militairen is niet meer van deze tijd en vormt een belemmering voor de krijgsmacht bij het vinden van nieuw personeel. ■

MEDEDELING KVBK

KVBK-symposium Multidomein: denken én doen!

De KVBK organiseert op donderdag 2 september het symposium *Multidomein: denken én doen!*

Sprekers zijn de Commandant der Strijdkrachten, de Krijgsmachtadjudant, Commandant NLDA en EU-ambassadeur Delphine Pronk.

Locatie: Kasteel van Breda

Tijd: 15:00-17:30 uur

Het symposium wordt ook live gestreamd op www.kvbk.nl. Meer informatie en aanmelden: scan de QR-code of ga naar www.kvbk.nl.

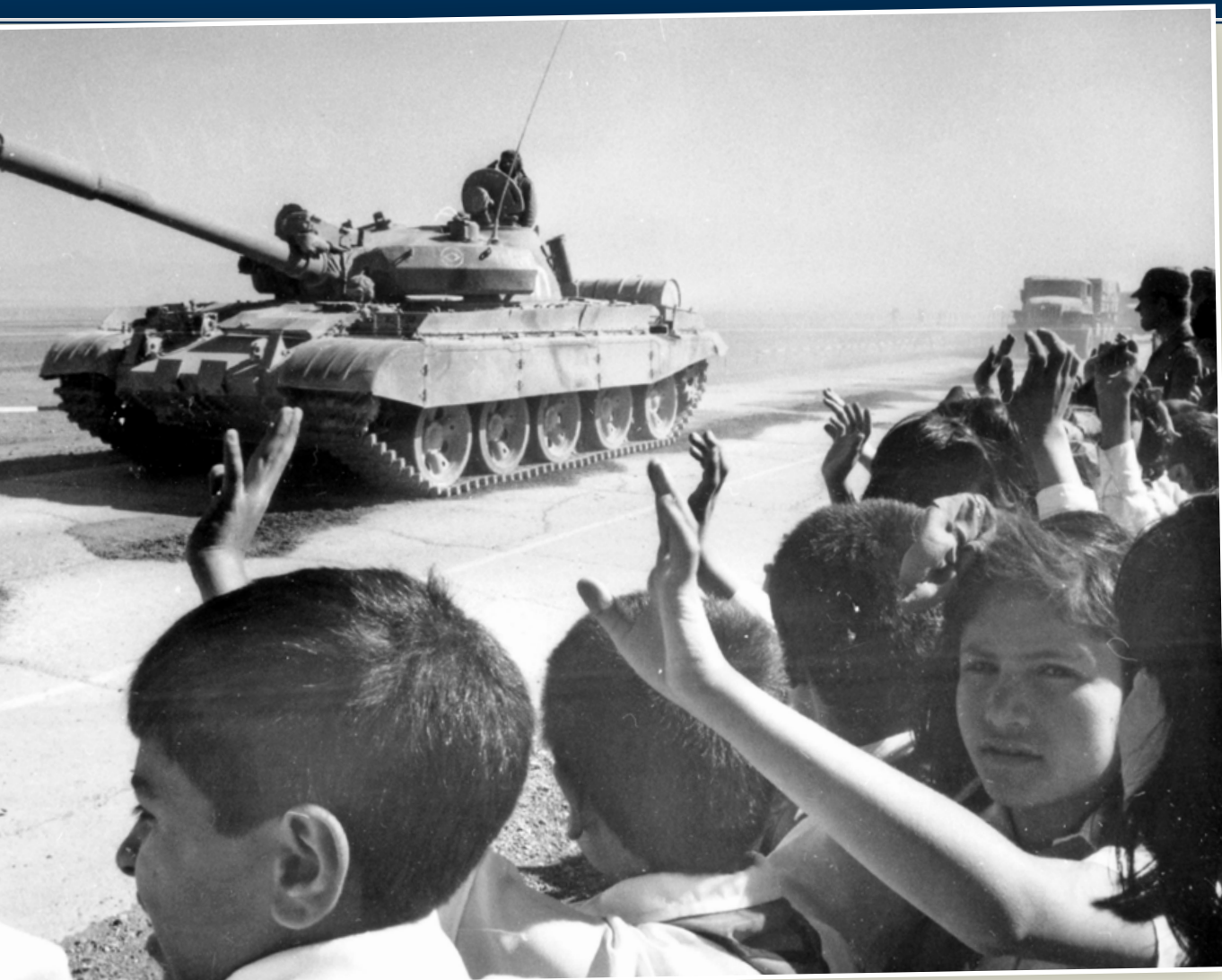

FOTO: U.S. DEPARTMENT OF DEFENSE

Een Russische T-62 tank vertrekt uit Afghanistan

‘Machteloosheid van de macht, macht van de machteloosheid’

Eind augustus trekken de laatste Amerikaanse troepen zich terug uit Afghanistan (op enkele eenheden na die bijvoorbeeld de Amerikaanse ambassade bewaken). Dat is zelfs eerder dan de

(symbolisch) gestelde einddatum 11 september. De Taliban zijn direct begonnen met een opmars en winnen terrein. Het was niet de eerste keer dat een grote mogendheid een moeizame militaire campagne voerde in Afghanistan, tegen een op papier veel zwakkere tegenstander. De Britten ondervonden dat in de 19e eeuw, en de Sovjet-Unie in de 20e.

1 Prof. dr. A. van Staden, ‘Machteloosheid van de macht, macht van de machteloosheid’, in: *Militaire Spectator* 156 (1987) (1) 5-12.

Nog voordat dit laatste land zijn bezetting van de 'Graveyard of Empires' staakte, schreef professor A. van Staden in 1987 over 'het verschijnsel dat in tal van situaties – hetzij van gewapend conflict, dan wel diplomatieke confrontaties of gewone onderhandelingen – grote, machtige landen niet in staat bleken hun wil op te leggen aan kleine, betrekkelijk zwakke naties'.¹

Ter ondersteuning van zijn analyse lagen 'de voorbeelden voor het grijpen', en de Sovjet-Russische aftocht was er daar een van. Van Staden stelde dat de Russen een belangrijke les

over het hoofd hadden gezien, een les die eerder al werd genegeerd door de Amerikanen in Vietnam: 'dat het gebruik van hypermodern wapentuig tegen guerrillero's ontoereikend, ja misschien wel irrelevant is, indien geen rekening wordt gehouden met de politieke context'. En: 'De guerrillero maakt een goede kans op den duur te winnen als hij niet verliest; wie tegen hem vecht, heeft een kwade kans te verliezen als hij niet snel wint'.

De Sovjet-Unie erkende na tien jaar de 'macht van de machteloosheid' in Afghanistan. De VS doet dat nu na twintig jaar. ■

FOTO U.S. NAVY, CHAD A. DULAC

FOTO U.S. ARMY, SCOTT LAMBERSON

Ontvangst van uit Afghanistan teruggekeerde militairen in Fort Riley, Kansas

Amerikaanse militairen op weg naar huis met een C-130 na inzet in Afghanistan

Hoax

Linda Polman

In oorlogen moeten legers het hebben van misleiding, filosofeerde de Chinese generaal Sun Tzu in *De kunst van het oorlogvoeren*. Legers hebben altijd getracht de vijand met meer of minder succes in de luren te leggen. Denk aan het paard van Troje en aan Mohammed Said al-Sahhaf, de voormalige minister van Informatie van Irak en vedette van de Golfoorlog. Tijdens persconferenties hield hij dwars door het geluid van geallieerd geweervuur vol: 'We have everything under control'.

Kort na D-Day in juni 1944 vielen een paar Franse boeren verbijsterd van hun fiets toen ze per ongeluk zagen hoe Amerikaanse militairen met z'n viertjes een Sherman-tank optilden en iets verderop weer op de grond zetten. Een Sherman weegt 30 ton: de boeren stonden totaal paf. 'U ziet: wij zijn heel sterk', zei een van de Amerikanen. Maar het was een opblaastank, van rubber. Het onderdeel waar de vier deel van uitmaakten was de 23rd Headquarters Special Troops, ofwel de 'Ghost Army'. Ze waren met 1100 man in Frankrijk geland met de opdracht shows op te voeren die de Duitsers moesten doen geloven dat de Amerikaanse militaire aanwezigheid groter, wijdverspreider en gevaarlijker was dan in werkelijkheid.

Avond na avond gaven ze multimediale voorstellingen op locaties waar gaten in geallieerde linies verbloemd moesten worden, of Duitse troepen weggevoerd. Dan pompte het 23rd hun rubberen tanks, jeeps en vrachtwagens op en creëerden met geluids- en lichteffecten de illusie van een reusachtige verzameling troepen. Ze hadden ook nepvliegvelden bij zich en militaire kampen compleet met wapperend wasgoed. Als ze klaar waren lieten ze hun

bataljons leeglopen en trokken naar de volgende bestemming. Opbouwen kostte nooit meer dan een paar uur en ze waren ook altijd zo weer weg.

Ze traden meer dan twintig keer op in Frankrijk, België, Luxemburg en Duitsland. Hun *finest hour* was tegen het einde van de oorlog, toen de 9th Army de Rijn moest oversteken en het 23rd de Duitsers van die oversteekplek moest wegllokken. Voor die gelegenheid deden ze met z'n 1100'en 30.000 man na.

De Ghost Army bestond uit acteurs, tekenaars, architecten, fotografen en reclamejongens, die behalve hun trucendoos ook hun eigen blik op de oorlog meebrachten. Als ze voorbij platgebombardeerde kerken reden waren er altijd wel die hun schetsboeken tevoorschijn haalden om het tafereel vast te leggen. In dorpen en steden tekenden ze de mensen op straat en ze fotografeerden het verdriet van weeskinderen in kampen voor oorlogsvluchtelingen. Vijfhonderd van hun schilderijen, tekeningen en foto's werden tentoongesteld in het Edward Hopper House in New York. Maar dat was pas in de tweede helft van de jaren negentig: zo lang bleef het bestaan van de Ghost Army geheim.

In 2015 lekte naar de pers uit dat Nederlandse militairen 'pang-pang-pang' riepen om te doen alsof ze schoten losten. Volgens de vakbond was dat omdat er gebrek aan munitie was, maar een Defensiewoordvoerder zei desgevraagd dat 'we dat altijd zo hebben gedaan'. Ah, Sun Tzu's kunst van de misleiding, dacht ik even. Tot de woordvoerder verklapte dat er ook eenheden waren die niet 'pang-pang' riepen, maar 'pinda-pinda'. Toen was ik een illusie armer. ■

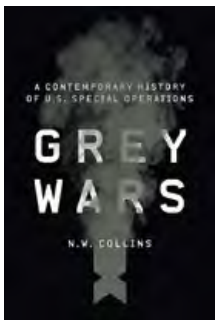
SIGNALERINGEN

De oorlog van morgen

Door Wouter Linmans
Amsterdam (Prometheus) 2021
400 blz.
ISBN 9789044647877
€ 27,50

Hoewel Nederland in de Eerste Wereldoorlog neutraal was, hoorde de bevolking dagelijks over het moderne geweld met luchtbombardementen, gifgassen en andere nieuwe wapens. Van de vroege jaren twintig tot aan de Duitse inval in mei 1940 hielden opiniemakers, politici, militairen en burgers zich dan ook bezig met de vraag hoe een volgende oorlog er uit zou zien. Wouter Linmans brengt dat in *De oorlog van morgen* in kaart. Hij bekeek onder meer kranten en tijdschriften, toneelstukken en films, oorlogsromans en militaire demonstraties. Hij gaat dieper in op de historiografie, de verwachte rol van het luchtwapen, gifgasoperaties, het onderzoek naar de 'dodende straal' en de mobilisatie.

Grey Wars

A Contemporary History of U.S. Special Operations
Door N.W. Collins
New Haven (Yale University Press) 2021
320 blz.
ISBN 9780300198416
€ 24,-

Nancy Collins, onderzoeker bij het Modern War Institute van de United States Military Academy (West Point), analyseert in *Grey Wars* de ontwikkeling van de inzet van special forces sinds 9/11. Zij concludeert dat Amerikaanse SOF vooral zijn ingezet in *counterinsurgency*- en *counterterrorism*-operaties en dat soms in tientallen landen tegelijk. Deze manier van ingrijpen, die zich in een grijsgebied afspeelt, is de afgelopen twintig jaar een centraal instrument van het Amerikaanse militaire optreden geworden. Collins bekeek archieven en interviewde militaire functionarissen. Haar onderzoek past in het debat dat momenteel in de VS woedt over de terugtrekking uit Afghanistan en 'eeuwigdurende' oorlogen.

Tussen Leger en Maatschappij

Militaire muziek in Nederland 1819-1923
Door John Smit
Hilversum (Verloren) 2021
480 blz.
ISBN 9789087049157
€ 32,-

Tussen Leger en Maatschappij. Militaire muziek in Nederland 1819-1923 is de handeseditie van het proefschrift waarop John Smit afgelopen december promoveerde. De auteur onderzocht de wereld van de Nederlandse militaire muziek in de negentiende eeuw, zowel repertoire en instrumentarium als de sociale en militaire positie van muzikanten. Smit concludeert dat muzikanten heen en weer getrokken werden tussen de strakke militaire organisatie en de civiele wereld van de muziek, waar een geheel andere cultuur heerste. De krijgsmacht waardeerde muzikanten wel, maar was niet bereid veel geld aan hen te spenderen. Inkrimping van de muziekkorpsen was meestal het hoofddoel.

When France Fell

The Vichy Crisis and the Fate of the Anglo-American Alliance
Door Michael S. Neiberg
Cambridge (Harvard University Press) 2021
312 blz.
ISBN 9780674258563
€ 25,-

De historicus Michael Neiberg gaat in *When France Fell* in op het besluit van de Amerikaanse regering om in de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog het Vichy-regime in Frankrijk te steunen en de spanning die dat veroorzaakte in de alliantie met Groot-Brittannië. Volgens Neiberg, die eerder onder meer een boek over de Conferentie van Potsdam schreef, ging Washington er van uit dat Amerika Vichy-leider Pétain kon beïnvloeden, waardoor hij niet onvoorwaardelijk de kant van Duitsland zou kiezen. Tegelijkertijd steunden de Amerikanen generaal Charles de Gaulle niet voluit, wat later, toen De Gaulle president werd van Frankrijk, negatief zou uitwerken op de onderlinge betrekkingen.

